

Гојко Челебић
Косиим уиоџије

Гојко Челебић

Костим утопије



2019.

Гојко Челебић
Косиим ушойије

<i>Издавач</i>	<i>За издавача</i>
ЈУ НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БУДВЕ, Жртава фашизма 56, Будва	Мила Баљевић
<i>Главни и одговорни уредник</i>	Мила Баљевић
<i>Уредник издања</i>	Станка Станојевић
<i>Лектиура</i>	Милица Ђукић
<i>Припрема и корице</i>	Александар Петровић
<i>Штампа</i>	ОБОДСКО СЛОВО, Подгорица
<i>Тираж</i>	300 примјерака

Садржај

КОСТИМ УТОПИЈЕ <i>(ријеч њисца уз наслов књије)</i>	7
ИЗАБЕТА И ЂУРЂЕ <i>(опера у два чина и седам актова)</i>	12
ПЕЈЗАЖ У КОМ СЕ ВИДИ ЈОШ ПОНЕШТО ОСИМ ЛОВЦА И ЗВИЈЕРИ	81
У РУЖИ ВЈЕТРОВА	89
С. М. ЉУБИША, ДИПЛОМАТА	95
ПРИНЦЕЗА ЈЕ ПОБЈЕГЛА У ДУБРОВНИК СА БУДВАНСКОМ РИЗНИЦОМ	215
О ДИОНИСИЈУ МИКОВИЋУ	223
ИНТЕРЕСОВАЊА И ЗАВИЧАЈ – О МИРОСЛАВУ ЛУКЕТИЋУ	229

КОСТИМ УТОПИЈЕ

(ријеч писца уз наслов књиџе)

Сваки умјетнички рад у завичајном правцу и на завичајне теме је најприје утопија, па онда све остало. Кости-мирана утопија – костимирана на тај начин да одјећа са својим кројевима и бојама значи више, него што, иначе, значи – то је то, један простор одјевен у многа времена.

Код пјесника, на примјер, распоред ријечи удешен је тако да му задовољи сујету. Сви знају да је ту ријеч о пр-вим утисцима, који, ако не могу именовати ствари, оно их могу, барем, покренути и ова динамика је довољна ствараоцима за живот и рад, у илузији, да могу именова-ти прве облике и предјеле дјетињства.

Међутим, чим сујета добије костим, она значи нешто више. Тако је и са утопијом. Људи на приморју свуда по свијету не воле голу утопију и зову је, с правом, досада. Они усмјеравају своју пажњу на костим утопије који зову драма, емоција или, просто, хроника и воле да га дотакну руком. Градови у којима смо боравили и сматрамо их успоменама, шта су друго, ти далеки градови, ако не до-тицање зидова и ствари распоређених и нераспоредених међу њима руком, голом руком? Шта је слађе у животу од додира утопије, ништа!

Утопију је Томас де Квинси (Thomas De Quincey, 1785-1859), охрабрен опијатима, дефинисао као замишљено мјесто, обратите пажњу, гдје су ствари и односи претворени у рај земаљски. Људи је несмотрено вежу за његовог имењака Томаса Мора (Thomas More, 1478-1535) који је три стољећа раније одсањао нешто налик животном сну, ноћ уочи своје смрти на вјешалима. Било како било, она има једно пажње достојно својство: мијења наш живот.

Није то ситан нити миноран квалитет – нема ту ништа у малом, све је крупно и баца широку сјенку. Ово магнетно својство покренуло је толике странице, толике просторе доколице надахнутих писаца да им се броја не зна, и не би се, извјесно, никада препознале у мору визуелних и суставних утисака да немају свој костим. Костим утопије.

Онај тешки капут дијалошког реализма, моћни костим дијалога, својствен другој половини деветнаестог и првој двадесетог вијека, који је Стефан Митров Љубиша навукао на своја плећа, захваљујући политичком искуству у парламенту једне царевине (тако се звао тај парламент: Царевинско вијеће у Бечу) покренуо ме је, у доколици, прво да напишем студију о Љубиши дипломати, а онда, пошто сам прегледао своје раније приморске и будванске књижевне и сценске теме, да кренем у правцу овог избора, као што глумац креће у правцу свог костима – природно и лако са скривеним поривом уобличења, и, још скривенијим, пороком утопије.

Ако је традиција име и презиме мојих осјећања, није име и презиме мојих увјерења. Постоје двије врсте увјерења и ниједна више, тачније, двије сфере са људским групама везане са тим увјерењима: они који увјерења креирају и они који их имају; креатори своја увјерења

обично немају, или их се не морају слијепо држати, а они који примају већ негдје скројено мишљење, облаче га, додуше, али је то у исто вријеме све што имају. Сам са својим увјерењем на голој ледини – овдје разликујем увјерење у нешто, од вјере у Бога, јер вјера у Бога је више од вјере у нешто, о, да! – човјек није ништа, већ гола сатисфакција за статистику, залогај статистике, залогај државе, залогај себичног сустава материје свуд око нас, залогај аждахе, залогај судбине.

Расправа о С. М. Љубиши, инспирисана политичком пишевом каријером, а довршена поетиком његовом у том контексту, поривом ка дијалогу, дијалошким инструкцијама положеним у гнијездо приморске земље 19. вијека, које су прославиле толике приповједаче, не само да је природан избор, већ је и природна окосница овог корпуса рафинираног у односу на приморске теме. Расправа о Љубиши, ако је расправа права ријеч, лежи под централном осом књиге и држи је стрпљиво и лојално, као што паук држи своју мрежу у критичном часу пред олују.

Изабетиа и Ђурђе, мој либрето за повијест љубави двоје младих, ренесансних људи племићког проријекла (она Млечанка, он Црнојевић са Цетиња), дакле, либрето за истоимену оперу, не отвара случајно овај скромни избор приморских тема. Црнојевићи су имали своје посједе и резиденцију у Будви, а посљедњи, овај који мене интересује (Ђурађ) је из Будве, уосталом, као из своје куће, са свог посједа, сваки пут отпловио у Млетке и сваки пут се ту, у кућу своју приморску, враћао преко воде, па и посљедњи пут (1501) кад је дигао устанак против Турака, а они га сачекали и сломили.

Интересовање за млетачку племкињу Изабету Ериззо и њен брак и живот са Црнојевићем, код мене се, родило,

раних осамдесетих, но, у другом књижевном формату сам рад око тога започео, тада, у прози. Сада је то нешто друго.

Пејзаж у ком се види још понешто осим ловца и звијери, есеј о дипломати и писцу Марину Бечићу, те о Симеону Пишчевићу, часнику, писцу, мемоаристи, дипломати такође, у оном помало уопштеном смислу ријечи који познаје 19. стољеће, када дипломатска радња меандрира између историописних и војних тема – овај есеј веже двојицу људи и њину заоставштину некако расеобно, по расијању и дубокој, паштровској, лози крај мора.

Кратки оглед *У ружи вјећрова* плод је пригоде искрсле нешто више од деценије након штампања прозе о Изабети.

Текстови с насловима *О Дионисију Миковићу*, први и *Интересовања и завичај – о Мирославу Лукећу*, други, вокација су овог избора приморских тема. Сабирачи, каталошки обрађивачи, хроничари, повјесничари паштровског миљеа, мјерачи плаветнила мора и сивила камена, сакупљачи грађе, архивисти, чуваркуће завичајне културе, фактографи, каква су овдје поменута двојица, и многи други, најдрагоцјенији су портрети овог микро-свијета које историја културе препознаје спонтано и фамилијарно као своје легитимне мајордоме.

Приморски крај има свој *genius locci* који се с једнаким правом може звати Будва и Паштровићи, ово друго можда за зеру прије и правије, јер је, уосталом, као што Лукетић наводи у својој студији *Ушћанак 1869. године у јужном дијелу Боке Коћорске* (види Др Мирослав Лукетић: *Културна баштина I*, ЈУ Народна библиотека Будве, Паштровски алманах, Штампар Макарије, Будва 2019), прије неких сто година омјер становника у граду и у Паштровићима био 684 према 2.825, дакле седмоструко у корист околине која је одвајкада хранила, појила и штитила Будву.

Есеј Принцеза је њобјеїла у Дубровник са будванском ризницом прије ће бити да говори о Балшићима: о Балши I, Ђурђу Страцимировићу и посебно Балши II (владао Зетом и приморјем 1372-1385), који ме је фасцинирао својим међународним склоностима, о жени му Комнини, бизантској принцези, о ћерки Руђини, која је, најзад, добила Будву на управу, и напустила је (1418), него што говори о самој Будви. Када се, пак, мало даље од историје, дубље, хоћу рећи, погледа, онда се примјећује да је Будва, заправо, била онај огртач на костиму Балшића, налик шпанском пончу – тако сам замишљао тај огртач док сам снимао филм *Кашалої Балшићи* – којим су се они огртали кад су кретали у војне походе и дипломатске негоцијације из својих двора у Улцињу, преко Будве, пут Превлаке код Тивта и, посебно, пут Котора – града у туђим рукама, и живе ране, коју владари Зете нису пребољели до краја.

Будва,

29. август 2019.

ИЗАБЕТА И ЂУРЂЕ

(опера у два чина и седам актова)

Лица:

Изабета Еризо – Црнојевић, млећачка њлемкиња и кне-
иња Црне Горе

Ђурђе Црнојевић, њен муж, владар Црне Горе 1490-1496

Соломон, Констијантин, Иван, Антоније, дјеца

Паоло Еризо, Изабетин браћ, њровидур Кошора и њувернер
Нејројонџа

Наоми, њејова жена

Макарије, шџамџар

Лојофеј, ујравник двора Црнојевића (Б. В. Подјоричанин)

Мајџео ди Лука, кайеџан џамнице у Падови

Хевез-беј, џурски џосланик и секунданиј

Ђеркица сџарија

Ђеркица млађа

(Дешава се јод. 1500. у Млецима).

Пролог

Историјски и колоритни центар спољашњих збивања јесте Венеција 1500. године, али прави центар или, пак, епцентар, јесте један дом у породичном смислу ријечи, лоциран у палаци на Канале Гранде коју је Изабела Еризо Црнојевић добила на уживање, пошто је са својим мужем, посодарем Црне Горе Ђурђем Црнојевићем евакуисала свој ранији дом са Цетиња, пред налетом Турака, преко Будве, где су Црнојевићи имали дворац и посједе, и овдје се скрсила са дјецом у нади да ће с породицом остати на окупу у свом родном граду.

Висока стакла у ренесансном стилу на палаци Антонија Ериза, млеачкој дипломатије, дијеле два свијета – онај реални, Венецију са својом традицијом и сјајем у реалном формату дешавања, с једне стране, и други свијет, онај драматични иза стакла. Наиме, из свијета са друге стране стакла, Ђурђе, суб породице, жели по сваку цијену да побјегне најтеже и сроведе своју замисао освете према знаменитом Млечићу иако што ће га поразити у предстојећем двобоју и кренути на сасвим неизвјестан повратак у Црну Гору, где га чекају Турци и, практично, сигурна смрт, иако он то не види или не жели да види.

Ђурђева заблуда, илузија и кривица почивају у чињеници што ће у свом личном миру и лијечењу рана своја њева, заправо, највише штетити својој породици, жени са шесторо мале дјеце, које оставља у Млечима небригуну, и породицу своју цијело без реалног оправдања и, очевидно, неодговорно и брзоилето. Ђурђе је човек у њеву, пријеке нарави, ошједнућ фуриозном љутињом и не види своју породичну улогу и одговорност у тој љутињи, иако он породицу, жену и дјецу, да иронија буде коначна, дубоко и

снажно воли – но то је љубав у дивљем срцу и неизвјестан је исход њен. Изабетиа, жена која је дјевојком жртвовала не мало кад је из сјаја Млеџака била спремна доћи у дивљину Црне Горе њетнаестог вијека, сада је жена у средњим јодинама која, нажалост, чини што може да мужа задржи у Млецима, али може мало, или јошово нимало, у коначници и у складу са чињеницом да је чак и на Западу тога доба јас жене био слаб, а њена воља без ушлицаја и тежине у одлучивању једног превише мушког, превише рајничког, мачо-свијета.

Неће се на Изабетину сирину савијати ни браћо њен Паоло, иако их је он упознао док је служио као провидур Кошора, ни снаја њена Наоми, није Изабетиа код Сињорије има икакав више улив након најлих и нејредвидљивих јосипујања своја њевом руковођеног мужа. Стакла јалаче Еризона на Канале Гранде најукнуће оног часа када Ђурђе оствари своју Пирову побједу и у двобоју јосјече равењанског јлемећа Меттеа ди Луку, на једном јољу сунцокрета, које личи на жуто и јрљаву воду са Канале Гранде, чиме ће само своју јороницу јурнути још дубље у јровалију изолације код власи Серенисима. Ова стакла разбиће се, дефинитивно, када Ђурђе лаковјерно крене најрај јрема Турској и дефинитивно ујадне у јурску замку која ће ја ускоро одвести у јрерану смрт, а јороницу му у Млецима оставити на милост и немилост судбини јошмака јројало јлемсја.

Драмска интонација у Прологу базирана је управо на нејомирљивости и дисхармонији сјаљашњег свијета и виђења сјаља јлемећа и његове јоронице, навикнутог на сјај и моћ и дворске јривилеје, с једне сирине, и унутрашњег јосипујног јруљења брачних односа и расијеја двију визија, од којих је Ђурђева оштра, вишешка и

окруїно мушка, а Изабейина њежна, крхка и бесїомоћна
їред немилосрдним живоїним околносїима и їврдим
свиїейом, у ком, како Шексїир каже, їосїодаре закони їру-
босїи и разарања:

„Ако ни камен, бронза, їуч ни море
Не може одолейи коби свейа,
Како, онда, с њоме да се боре
Твари са снаїом слабијом од цвейа?“

ПРВИ ЧИН

Акѿ 1:

Наѿрѿ шесѿаменѿа

(Венеѿија, ѿалача Црнојевића на Канале Гранде. Салон у ѿалачи. Ђурђе, Изабетиа).

ХОР

*Ако ѿражиш срце овоѿа свијетѿа,
Намјерниче добри, на добром си ѿуѿу.
То су ови Млеѿи, ѿине ѿалаче, цркве
И Канале Гранде – ѿле ову воду жуѿу!*

*Овдје се живи од новца, од ѿаѿира,
Овдје је закон оѿаснији од вамѿира!*

ЂУРЂЕ:

Ђурађ Црнојевић, Твој!

Теби пишем тестамент, Изабето,

драга жено,

развеселим у несрећи нашој хоћу да те,

пред мој одлазак на далек пут.

ИЗАБЕТА (*чиѿа шесѿаменѿ*):

Зар у Турску,

код султана на Босфору,

ох, Господару драги!?

ЂУРЂЕ:

Написах тестамент у Милану,
са мојим ујаком Константином.
Дуго сам одгађао,
не хтједох те жалостити,
знајући да си лака на сузу.

ИЗАБЕТА:

Лака на сузу,
лака на сузу,
лака сам на сузу,
Ђурђе мој!

ЂУРЂЕ:

Сад се удаљавам од тебе,
и Бог знаде кад ћемо заједно бити.
Зато се спомињем сад самртног часа
и пишем, властитом руком,
која је тебе толико миловала,
тестамент за спас тебе и дјечице наше.

ИЗАБЕТА:

Нејаке дјечице наше,
синова Ивана и Соломона,
Антонија и Константина,
и ћеркице двије њежне,
Господару мој!

ЂУРЂЕ:

Ако ме смрт затекне,
а дјечица и ти не будете крај мене,
хоћу да се владате по овом тестаменту.

Прво, све ствари
од Свете Марије са Цетиња,
које смо евакуисали од Турака,
хоћу да вратиш Светој Госпођи под Ловћеном,
на то ме савјест веже.

ИЗАБЕТА:
Вратићу,
вратићу злато ја!

ЂУРЂЕ:
Обавезах се завјетом,
на мјесту које ти добро знаш,
жено моја,
гдје си многе сузе пролила...

ИЗАБЕТА:
Гдје сам многе сузе,
многе сузе,
многе сузе пролила,
Ђурђе мој!

ЂУРЂЕ:
Ствари ћеш укупно дати,
било да су од сребра или од злата,
било да су од бакра или од свиле,
било да су иконе или свеци,
све са судовима и здјелама,
са кашикама и покућством,
документацију, књиге, папире,
све предај цркви цетињске Свете Госпође.
По овоме ће људи знати

за праву љубав твоју,
да ти душу моју љубиш
и кад ме нема!

ИЗАБЕТА (*маше ѿаѿиром*):
Ах, „после смрти, после смрти“?
Остављаш ме саму са дјечицом,
Господару мој!
Ах, јадна ја,
сама сам била на Цетињу,
сама сам сад у Венецији,
сама заувјек у животу!

ЂУРЂЕ:
Зато хоћу да станеш пред Сињорију,
да издржава тебе и дјечицу,
јер за то разлози постоје.
Добро и праведно служих
Серенисиму!
Новац мог оца, Ивана Господина,
уврштен је у војни списак у благајни Сињорије,
јер док цар турски држаше Скадар у опсади,
отац мој, ради млетачке части,
озлеђиваше своју душу
и покопа многе војнике своје!

ИЗАБЕТА:
Ах, „озлеђиваше своју душу,
озлеђиваше своју душу“...

ЂУРЂЕ:
Друго, у благајни Сињорије остале су плате

Ивана Господина, оца мога и свекра твога,
за четрнаест година,
док Млеци господа држаху
Паштровиће, Грбаљ и Луштицу,
све док се господин отац мој није вратио из Анконе,
и ја, жено моја Изабето,
након смрти Господина оца мога,
побјегао од Турака у Венецију.

ИЗАБЕТА:

И посвађао се с Венецијом,
остављаш мене, саму и слабу,
без наде и без хлеба?
Шта ћу ја бити у другом животу?
Хоћу ли тамо бити несрећна и сама,
као тамо на Цетињу,
као овдје у Млецима?

ЂУРЂЕ:

Обећала је Сињорија 600 дуката годишње
Господину оцу мом, кад се с њим помирила
и тај новац је сада твој, драга жено моја!
Мене, без кривице, бацише Млеци у затвор
и одузеше ми 1000 дуката,
коња мога вранца дадоше
господину Јакому Венијеру да на њему брани
Сињорију Пизе од Фиренце...
Зато су Млечићи дужни
чинити добро теби.

ИЗАБЕТА:

„Сјутра, сјутра, дођи сјутра“,
то мени вели Сињорија сваки пута.

ЂУРЂЕ:

Гријех на њихове душе!
Узми нашег сина Лудвига,
узми Соломона,
предај их мом ујаку
Константину,
да их он повјери краљу Франције,
Шарлу де Валоа!

ИЗАБЕТА:

Господин Франције краљ,
Карло Осми,
није више у моћи
нити се уздај у њега!

ЂУРЂЕ:

Јесте, још је моћан мој пријатељ Карло,
заједно ћемо нас двојица на Турке,
Бог ће дати!
Сина Ивана онда пошаљи стрицу,
брату моме и ђеверу твом,
Станиши – Станку,
Скендер-бегу на Порту.
Воља оца нашега, Ивана Господина,
бјеше таква да Скендер-бега
пошље султану на Порту,
а мене, млађег сина, Млецима,
и Бог сами наше судбине знаде.
Али Станиша неће пустити тебе
да умреш од глади,
нити синове наше,

кад један је са царем, а други са краљем,
љубљена жено моја,
ни ћерке двије наше мале...

ИЗАБЕТА:

Твој брат Станиша
не хаје више за тебе,
твој брат себични
туђега служи цара...

ЂУРЂЕ:

Наплати и миразе мојих сестара без дјеце,
управљај свиме ти,
Изабето,
што сам овдје написао и што нисам написао,
све то обављај за моју грешну душу,
за дјечицу моју и твоју!

ИЗАБЕТА:

Реци ми, Ђурђе мој,
што ћемо у другом животу бити нас двоје?
Коме да препоручимо наше душе?

ЂУРЂЕ:

Ја ћу се супротставити сваком господину,
духовном или свјетовном свеједно,
рођаку или брату,
да ти нико не нареди да силом радиш било шта,
а што урадиш вољом својом, нека је урађено.
Ја небу препоручам и Богу
душу моју грешну,
и моје вјерне жене на земљи,
оне која ми у часној љубави подршку даде...

ИЗАБЕТА:

Ах, мужу мој,
крај свега тога остајем ја
у крајњој биједи и мизерији!

ЂУРЂЕ:

Чуј, жено драга, све што примиш
од пресјајне Сињорије,
или од мираза мојих сестара,
узми у своју имовину и искористи за дјецу,
било да се удаш или не удаш
послије одласка мога на Порту.

ИЗАБЕТА (у сѿрану):

Што рече, мужу мој,
да се удам, или не удам,
послије одласка твога?

ЂУРЂЕ:

Дворјанима што служише мене и тебе,
Изабето дивна,
помажи ако желе да остану,
отпусти их ако не желе,
или пођи скупа са дјецом франачком краљу Карлу,
добротвору нашем од славна рода Валоа.
Све је у рукама твојим,
госпођо моја!

ИЗАБЕТА:

Шта је то у рукама мојим,
осим туге, бола и смрти?

ЂУРЂЕ:

Послије моје смрти част ћеш моју,
жено вољена, чувати ако будеш хтјела,
сјећајући се љубави наше...

ИЗАБЕТА:

Ах, ах, јадна ја,
„сјећајући се љубави наше,
сјећајући се љубави наше...”

ЂУРЂЕ:

Чувала ти си ми част
кад сам био на путу
и кад нисам био на путу,
љубави моја!
Може милостив дати Бог
да се вратим жив са Порте,
или из Црне Горе,
која недавно бјеше моја и твоја,
и загрлим Те,
прочитам Ти ову тестаментарну вољу,
коју сад пишем у страху од смрти.

ИЗАБЕТА:

Ах, ах, ах,
како су крупне очи
страха од смрти!

ЂУРЂЕ:

Са дјечицом нашом, жено моја,
тисућу четири стоте
деведесет девете од рођења Христа оца,

а од Адама седам хиљада и осме,
мјесеца октобра 22.
у Милану, ја, Црнојевић Ђурђе,
Господар Црне Горе,
својеручно у присуству свједока и с мојим
великим печатом,
потписах,
и предајем ти,
Изабето!
Амен!
Амен!
Амен!

ИЗАБЕТА:
Како су крупне очи
у страха од смрти,
о, Господару!
Видим у њима све што је било,
видим и ко сам сада ја,
шта сам ја, ако не већ удова,
ако не већ удова?
Не видим што ће бити с нама,
Господару несрећни мој!

Акџ 2:

Брачни разјовор

(Ходник у Ђурђевој џалачи у Венецији. Ту су, у дискрејном разјовору, који воде јојово шайајом, Паоло Ериззо, Изабејин брај и њејова жена Наоми. Зауставили су се на јују до салона Црнојевићевих.)

ХОР

*Пустји јнев, остјави радостј и јују.
Не смејта ако си јлуј, и без дара.
Ако већ с нечим у Млејке мораш,
Стјранче, нека јто буде смойуљак јара!*

*Појледај јуј куће, дјеце и жене шјо јјева,
Јер су сви друји јојледи јуни жалостји и јњева!*

НАОМИ:

Паоло,
мужу драги мој,
чувај се Црнојевића,
то је опасан сој!

ПАОЛО:

Наоми,
моја сестра је удата за њега,
то је мени важније од свега.

НАОМИ:

Љубоморна је на Јелену,
Ђурђеву прву жену!

ПАОЛО:

Све и да јесте,
какве то везе има?

НАОМИ:

Тражиће од тебе
да останеш овдје,
у Венецији,
са њима.

ПАОЛО:

Мене је дужде
именовао за гувернера Грчке.
Ја хитам у Негропонтe!

НАОМИ:

Идеш ти, мужу,
идем и ја у Негропонтe!
Нек' Изабета и Ђурђе
ријеше свој проблем сами,
чуј ме, мужу мој добри,
Паоло Еризo,
мој конте!

(Салон Црнојевићевих.
Изабета и Ђурђе су у општом сукобу).

ЂУРЂЕ:

Нисам на путу до Стамбола сам,
доста је оних који ме прате
са коњима добрим,
са мачевима оштрим.
Ја имам посредника,
царева посланика,
Хевез-бег се он зове.

ИЗАБЕТА:

Дуги су путеи до царева града,
уморе се ловци до царскога града,
иступе се мачи до царскога града,
уморе се коњи,
путниче несрећни мој!

ЂУРЂЕ:

Знам,
нико и нигдје неће стићи
без пријатеља и без хата...

ИЗАБЕТА:

Нико и никуда неће стићи,
без пријатеља и без брата...

ЂУРЂЕ:

Не отварај ми рану,
што ме овдје боли,
рану што раздире груди ове...

Станко, Станиша – брат,
тако се моја рана зове!

ИЗАБЕТА:

Ко је крив за ту рану
мужа мог,
о, ко је кривац, ко,
да ли човјек
или Бог?

ЂУРЂЕ:

Жена,
жена је кривац тај...

ИЗАБЕТА:

О, мужу мој,
знај...!

ЂУРЂЕ (*ипрекида је*):

Кривац је онај
пут кога Црногорци моји,
рисеви моји,
лави моји, знај,
покажу прстом,
кривац је нико други до тај...!

ИЗАБЕТА:

О, Господару,
гријешиш душу...

ЂУРЂЕ:

Не, жено моја,

не, не и не,
за пад државе моје, Зете,
народ мој вели,
не постоје кривца два...

ИЗАБЕТА:

Али, мужу, мужу, добри мужу,
за Зете пад
кривац нисам ти ја...

ЂУРЂЕ:

Ја ништа нећу тајити теби,
а ваљда и сама знаш,
погледе на себи ћутиш
пријестоне сиротиње наше...
Кнегињо-жено, где
Цетиња поглед љут, сад:
Изабето, тебе народ криви
за Зете наше пад...!

ИЗАБЕТА:

Цетиње није пало сад,
није срушен цетињски град?

ЂУРЂЕ:

Пала је Зета,
отвори очи своје.
Зета је душа моја,
Цетиње само њен дах,
само њезин сјај.
Кад Ђурђу паде Зета
паде му пола свијета...

ИЗАБЕТА:

Господине, и гневни оче
дјечице моје,
господине и оче наш,
у гневу
треба да знаш...

ЂУРЂЕ:

О, у јаду свом,
знам што знам,
знам да пада мој дом...
Закрвише се браћа моја,
Стефаница и Станко,
и ја са њима,
о, злога дана!...

ИЗАБЕТА:

Да, злога дана
и злијех рана...
Али ко посвађа браћу,
ко је злу крв пустио међу браћу?

ЂУРЂЕ:

Прст народа на тебе каже,
очи народа у тебе упрте су,
да си ти крива...

ИЗАБЕТА:

Не, господине мој,
не и не,
тисућу пута не!...
Прва твоја жена,
твоја Јелена,

кћерца Карла Мусаки Топије,
она,
крвопија од крвопије!...
Она се ставила међ' тебе и Станка,
она се ставила између Станка и Стефанице.
Ох, та змија, та змија...!

ЂУРЂЕ:

Госпођо, ти немаш право...
Никада не видјеше твоје очи
моју прву жену,
Јелену...

ИЗАБЕТА:

Послушај, господару,
послушај мене сада:
Јелену моје срце осјетило је давно...
А ево када,
онога часа кад је брат мој,
Паоло Еризо,
кнез и провидур Котора,
лијепа града крај мора,
упознао тебе и мене,
кад љубав наша поче да пламти.
Једно нам срце бјеше,
она га раздвоји на двоје,
па на четворо,
па на петоро...
Она, Јелена,
Карла Мусаки Топије ћерца,
Јелена љубоморна,

Јелена зла,
куја и змија та...
Сад је и мртву
проклињем ја...!

ЂУРЂЕ:
Умукни, жено,
добра Јелена бјеше!
Јелена слатка,
Јелена лијепа,
Јелена срце моје
широко као Зета!...

ИЗАБЕТА:
Ви, Господару, гријешите душу своју!
Њену љубомору приписујете мени,
а моју доброту њој,
кучкину соју,
кучки Јелени!

Акџ 3:

Гувернер Нејројонџа

(Салон Црнојевића. Изабетија, Ђурђе, Паоло Еризо).

ХОР

*Ово су Млеци дични, сјај злаџа и љејоџе,
Кайија новој свијеџа, душа Медитџерана.
Ко дође код нас заувџек се дивљини оџе
Да у рају љрође оџаџаџак својих дана.*

*Али ко се оџријеџи о наше законе и љравила
Продао је дуџу џаволу и љроџоколу ниџиџавила!*

ПАОЛО (улази, обраџа се Изабетиџи):

*Све џто рекосте чуо сам добро,
иза завјесе ове мога стриџа
Антониџа честитог Ериза...*

(Ђурђу)

*Срце ти говори право, зете мој,
разум ти је јасан као дан.*

*Повуџи се у Доџу Зету,
у Будву, привремено, на имање.
Пто је било, било је!*

*А да је зле крви међу вама,
синовима гордог Ивана,
било – јесте било,*

и моја сестра Изабета ту није сасвим чиста,
мада и прије удаје њене за тебе, зете мој,
удаје којој сам кумовао ја,
нисте у чистој љубави били ни ти,
ни брат Станиша – Станко твој,
ни брат Стефаница...
Истину кажем ја,
јер дуго владам Котором,
и све вас добро знам.

ИЗАБЕТА:

Знаш и мене, старији брате,
итекако ме знаш,
зашто ме онда караш
ако је мушко и правдољубно срце твоје?

ПАОЛО:

Ућути, сестро,
добро ти рече муж,
ућути и не задај му више бригу и бол.
Османлије му дишу за вратом.

(Бурђу)

Повуци се у Доњу Зету,
имања имаш тамо,
хатове имаш тамо,
хртове имаш тамо,
пријатеље имаш тамо,
у оном приморском комаду Зете
који под Турке не паде још...

ИЗАБЕТА:

Зашто мог мужа одвајаш од мене,

брате, о брате,
зашто ми водиш мужа под турски мач?

ЂУРЂЕ:

Какав је ово плач?

Изабето,

под какав мене Паоло води мач?

У Скадру ме пријатељ чека,

Фериз-бег, султанов човјек тврд,

султан Бајазит повјери му бригу за ме,

да бирам: неко вријеме Доња Зета,

Будва, посједи моји, земља моја,

народ мој и душа грешна моја,

а онда царева земља, Анадолија далека.

Анадолија, Изабето,

мене и тебе чека.

ИЗАБЕТА:

Ни мртва!

Ни жива!

Ни луда, мужу!

Венецију за Анадолију ко то мијења,

тај ко је сишао с ума,

или тај ко већ наде никакве нема?

ПАОЛО:

Онда пусти њега!

Ратник је, јунак је, витез је,

командант тамнице у Падови нашој бијаше,

племић да му не бјеше равна,

витез да срце ниједно словенско

не гори јунаштвом тако!

ИЗАБЕТА:

О, то јунаштво,

о, то витештво!

Позобаће га Турци за вечеру,
биће све само тужно, смијешно!

ЂУРЂЕ:

Госпођо, на пут се спремам,
не чини ми тешким овај час,
горчине ми је доста,
ја хоћу топлу ријеч твоју,
ја хоћу љубазни осмијех твој,
ја хоћу птице пој!...

ИЗАБЕТА:

Утве златокриле ти хоћеш пој,
утве твоје за лов,
птице са крилима златним
ти желиш пој!...

ПАОЛО (*Изабети*):

Па онда му га дај,
жена си му још,
вјенчана и одана,
па му запјевај.

ЂУРЂЕ:

Тако је, шураче,
тако је, рођаче.
Фериз-бег мене чека,
у тврђави питома Скадра,
са лађом од кедрова дрва,

са хатовима и хртовима,
са кесом пуном злата,
а султанова ријеч сјенку му чини.

ПАОЛО (Ђурђу):

Ја сам упознао вас двоје,
Изабету и тебе,
у оној години дана како провидур Котора
бијаш ја,
упознао прије свадбе,
у јулу тисућу четиристо деведесете,
прије тачно десет љета, зете мој и сестро моја.
И тада султан турски знао је за љубав вашу,
и тада султан турски срцем бијаше за ваш брак.

ИЗАБЕТА:

Ах, јадна ја,
јадна свака жена,
која мора чекати срећу
од милости султана на Босфору.
Отвори очи, господару мој,
Турци –
варљив је то сој!
Дипломата млетачки,
Антонио Еризо,
отац љубазни мој,
а стриц честити, Паоло, твој,
који једном бијаше кандидат
за млетачкога дужда,
познавао је добро
Босфора тога сој!

ПАОЛО:

Сестро слаба, сестро плаха,
муж ти иде на пут
за добро тебе и дјеце ваше,
на пут што је изабрао сам,
на пут борбе и части.

ИЗАБЕТА:

Ох, дјечице моја драга!
Дјечице слатка,
споменућете се ви једнога дана,
једне ноћи,
једнога јутра,
споменућете се мајчина плача!

ЂУРЂЕ:

Не буди дјечицу нашу,
позна је ноћ,
дјеца спе под будним оком мајке твоје.

ИЗАБЕТА:

А шта ће њима око мајке моје
кад им се отац на пут без повратка спрема?
Има ли тежег терета да носи жена
од господарева пута без повратка?

ЂУРЂЕ:

Није без повратка, Изабето,
душо њежна и плаха?
Мајка моја, Гојислава,
ћерца Ђорђа Комнина, Арианити звана,
увијек ми је говорила да се и Турака,

на истоку, држим и са њима,
са њима, сине мој, говорила ми је Гојислава мајка,
кавге имати немој.
Мир с њима држи,
Ђурђе, сине мој,
мир са Турцима на истоку држи
ради мира свог и народа твог.

ПАОЛО:

Јесте, Ђурђе, и мене тај савјет чека,
злата ми вреди,
сребра ми вреди,
имена ми вреди,
части ми вреди,
пред пут на исток мој,
пред путу у Негропонте,
гдје ме гувернадурство чека.

ИЗАБЕТА:

Зар и ти ме напушташ, брате?

ПАОЛО:

Мушки су послѣ брзи,
мушки су послѣ тврди.
Желиш ли чути истину, сестро?

ИЗАБЕТА (Ђурђу):

Муж ми одлази на пут,
муж ме напушта мој,
оставља дјечицу своју,
Соломона, Константина,
Ивана, Антонија,

и ћеркице двије наше.

Ох, јадна ја,

куд ми муж креће,

иде код турског паше...

(Паолу)

Брат ми креће у земљу туђу,

али ти водиш са собом дјецу своју,

водиш са собом жену своју,

Наоми,

не носиш са собом злато своје,

у туђој земљи ћеш зарадити злато...

А кад већ идеш и ти, брате,

кад већ путујеш и ти,

реци ми једно сад.

ПАОЛО:

Све ћу ти рећи.

ИЗАБЕТА:

Тамо куда пут те води,

да ли се на коњу јаше,

или се бродом броди?

ПАОЛО:

Негропонте,

Бизанта срце,

Са мном ће Наоми са дјецом,

тамо ће дом бити наш.

Даље већ и сама знаш.

ИЗАБЕТА:

Негропонте?

ЂУРАЂ (*Изабети*):
Негропonte, госпођо,
азурни Негропonte,
лађом се тамо плови.

ИЗАБЕТА:

Толико знам и сама.

Венеција ме роди, мајка бродова и лађа,
и знам да се до Грчке морем плавијем гре...

(*Оглази*)

Муж ми на хату иде у земљу турску,
брат ми лађом плови у земљу грчку,
а шта ћу ја, јадна ти ја?

Серенисима већ треба да ме удовом зове,
Црна Гора већ треба да ме удовом зове,
на Цетињу већ удовица сам ја!...

Акѿ 4:
Мајсѿори
(Салон. Паоло, Ђурђе).

ХОР

*Мајсѿори, мајсѿори, мајсѿори моји,
Зове вас ѿоследњи ѿуѿи ваи ѿосѿодин Ђурђе,
књаз који на својој земљи више не сѿоји
Коме су нада и снови нешѿио ѿамно и ѿуђе!...*

*Макарије и Божидаре, слуѿе мојих свейѿиња,
Посљедњи сѿије ми осѿиали од Будве моје и Цейѿиња!...*

ПАОЛО:
Свршено, зете,
сестра моја, а жена твоја,
коначно све зна.
Зови мајстора свога, посао чека.

ЂУРЂЕ:
Којега мајстора, Паоло,
јер у ме мајстора разних има доста?
Двор сам градио на Цетињу
да сунце мом народу буде,
да злато мог имена сја!
У том послу ми ти,
и род, Паоло, твој,

помогао је доста,
и фала тазбини зато,
Серенисими слава и фала!
На којег мајстора мислиш, де реци?
На мајстора од чега,
на мајстора од које руке?

ПАОЛО:

На онога мајстора, Ђурђе,
који ће име твоје,
прославити више од свих,
док је свијета и вијека.

ЂУРЂЕ:

Имам ковача Остоју,
пријатељу мој вјерни,
поткове тај ми кује;
имам видара Вида,
мртва он из гроба диже;
на двору ми Велеслав просипа зној
док зелену коси ми раж,
а травар је, пријатељу,
да равна му до мора нема;
Војин ми овце поји,
Гргур ми волове кастри,
Добромир седла ми прави,
Казимир узде му држи;
Балша окупља рибаре
за двора светковине славне,
са имања мога у Будви,
што ђеди његови
оставише Изабети и мени;
Немања из земље Рашке

новчар је и новце ми кује;
Џевдет из Анадолије сушне
јела ми слатка спрема;
у Травунији роба купих
и Богдан дадох му име
да га у Христу познам
међ' робљем свакојаким
што с мора ми стиже,
из тазбине моје, Паоло,
и тај ми у црквену звону спи
и сне за мене сни,
те мајстором снова га зовем.
На двору мом, на Цетињу,
мајстора одсвуда има,
којег да зовем, Паоло?

ПАОЛО:

Будимо искрени један другоме,
зете, о Ђурђе!
Којега год од ових позвао сада ти,
ниједан ти се одазвати неће,
ћутаће они сви као заливени у гробу.
А зашто, ево зашто:
на Цетињу су они сви,
ко жив ко мртав, Ђурђе, Иванов сине,
но сваки од њих је низашта сада.
Јеси ли видио живе гробове, ниси?
Погледај мајсторе своје,
пало је царство твоје,
погледај атове своје,
погледај хртове своје,
они су гробови живи.

Растурило се имање твоје,
отац ти у гробу спава.
Са браћом својом у завади си, зете,
и с њима ће те помирити црна земља.
Стефаницу, Станишу - Станка,
слушај ме сада, не прекидај ме, зете,
имам ја језик свој, а тај језик разум се зове,
браћу ти само црна ће помирити земља.
Него, зете мој,
има један мајстор твој
који ће живјети докле и твоје име живи,
и ти докле његово име живо буде,
тога мајстора,
о зете мој,
позови сада!

ЂУРЂЕ:

Знам на којега мислиш,
Паоло,
сад знам?

ПАОЛО:

Зар тек сада, Ђурђе мој, зар тек сада знаш?
Па ако је сада, о Ђурђе, дај да видимо шта бјеше јуче.
А јуче бјеше то, јуче прије десет година, зете драги,
када се Изабета и ти вјенчасте, уз помоћ моју,
уз вољу моју, запамти, зете,
без које твога брака не би било...

ЂУРЂЕ:

Не, рођаче, не тако више,
горке су ријечи твоје, љуте су мисли твоје,

можда и намјере, рођаче, и доста је овога.
Ко је хтио Изабетин и мој брак?
Ти си склопио тај брак, не приговарај ми сада.

ПАОЛО:

Не приговарам, подсећам на мајстора,
не на неког од ових са двора, свака теби част и њима,
већ на мајстора који је занат испекао,
у Млецима
мојим и твојим, Ђурђе!
Он је свјетло твоје, свјетло народа твога,
пут вам је сунца открио.
И Млеци наши имају, зете,
многе заслуге ту,
из Млетака је све то стигло на Цетиње,
штампарска преса, мајстор, логос, логотет, идеја,
међ' сиротињу горду да још и писмена буде.

ЂУРЂЕ:

Знам, рођаче,
доста је, знам!

ПАОЛО:

И знај, зете, знај,
овај којега зовеш
твоом ће имену дати сјај!
Врати, о Ђурђе,
врати у свој живот срце и душу,
врати у свој народ срце и душу,
врати у своју крв срце и душу,
твојој крви требају срце и душа,
твоом народу требају срце и душа,

гладан је, жедан, го и бос,
туку га небо и земља,
гроб су му ваздух и вода,
гроб му је дубок и тврд...
Тежак је моменат твој,
горка је судбина твоја,
страшна је сјенка твоја, о зете,
Изабетин господару горки...
Буди витез, и буди лав,
носи терет и бол свој,
остани честит и прав!

ЂУРЂЕ (*йозив йрема завјеси*):

Макарије!

О, Макарије!

Штампару мој, гдје си,

Макарије!

Љенчуго једна,

љенчуго моја стара,

љенчуго моја млетачка,

љенчуго грчка,

љенчуго моја цетињска,

приђи господару своме.

Има ли те, слагачу олова тешка,

монаху у црној ризи,

ђе си?

(*Завјеса*)

ДРУГИ ЧИН

Акѿ 5:

Шѿамѿар и лоѿофеѿ

(Простѿорија у ѿалачи Црнојевића која је ѿреѿворена у шѿамѿарију, очевидно имѿровизовану. Макарије, у црној ризи, ѿѿнуѿ, носи у наручју ѿреѿришѿ шѿамѿарскоѿ маѿѿеријала, ѿлоче, слова, ѿтехничке сѿраве. Лоѿофеѿ, млади ѿомоћник, у сѿвари Божидар Вуковић Подѿоричанин, који је у младосѿи радио на Црнојевићеву двору у Цеѿињу, ѿа са њим ѿребјеѿао у Венецију, ѿрислушкује иза завјесе мајсѿоров шайѿѿ, криомице ѿа ѿосмаѿра.)

ХОР

Основасмо ѿамо, на Цеѿињу, књиѿѿечайѿну,
Ми, слѿѿе Ђурђево, Божидар и Макарије.
Лијечисмо језик црковни на самрѿи,
Словени не имадоше ѿрије нас шѿамѿарије.

Сада смо сирѿѿи ван земље своје најмилије,
Најушѿа нас ѿсѿодар Ђурђе и бјежи из Венеције!

МАКАРИЈЕ:

Огрнут сам ноћу,

чему глас у мени?

Све је мени рука.

(Исѿусѿи свој ѿерѿѿ на сѿѿо, крај ѿресе).

Једна рука – двије...

Ко руком ради
тај гласа нема,
треба да је нијем.
(Позива Лојофеџа).
Теодоре!
Гдје си,
Теодоре од Црне Горе?

ЛОГОФЕТ (*истѣрчи*):
Божидар – име моје!
Из Диоклитске сам земље,
добри мајсторе...

МАКАРИЈЕ:
Ама, младићу мој, знам...

ЛОГОФЕТ:
Господар Ђурђе ме узе, док младић бјех,
тамо, у нашој Црној Гори,
да му чувам манастир, светињу.
Секретар му бијах,
логофет,
онамо горе, у планини, на Цетињу.

МАКАРИЈЕ:
Ама, младићу мој, ја знам,
да се Божидар зовеш,
од рода Вуковића,
крај језера Диоклита.
Али ме такне грчког језика плам,
у овој туђини,
куда тијело моје скита...

ЛОГОФЕТ:

Ви ме учисте штампати књиге,
мештре славни,
на Цетињу,
гдје мој господар остави господство своје,
и земљу коју сада Турчин жари и пали,
онам' на Цетињу,
онамо горе...

МАКАРИЈЕ:

Ах, Божидаре,
Божидаре мој –
Теодоре!...

ЛОГОФЕТ:

Ал' оно што не знате, мештре,
на двору Ђурђеву, доље, у Будви,
остадоше саме и сироте –
двије мале сестре...

МАКАРИЈЕ:

Твоје сестре, Теодоре?

ЛОГОФЕТ:

Не, већ моје двије ћеркице, јадне,
које изродих ван црквена реда и брака,
са дјевојком сиротом,
чекају ме у Будви,
у Ђурђа двору, гладне...

МАКАРИЈЕ:

Младићу, ти који побјеже с разлогом из земље своје,
ниси ти дошао случајно у Млетке ове...

ЛОГОФЕТ:

Помозите, мештре,
срце ме натраг зове!...

МАКАРИЈЕ:

Ах, Теодоре, Теодоре,
нећеш ти натраг до Црне Горе!

ЛОГОФЕТ:

Ђеркице моја, Мара и Милица,
копилице моје крај мора, у Будви,
зар ће порасти оне
у незнању ко су им отац и мати?

МАКАРИЈЕ:

Почујмо Ђурђа,
он се у Будву спрема,
пошто му овдје,
у сусједној нам Падови и Равени,
останка нема.
Закрвио се он, мој синко,
са командантом тамнице у Падови,
због своје нарави пријеке.
Мегдан га овдје чека.

ЛОГОФЕТ:

Шта, мештре добри,
изазвао је на двобој неког Млечанина?

МАКАРИЈЕ:

Витеза из Равене,
име му Матео ди Лука,
син је моћна човјека!

ЛОГОФЕТ:

Шта то, за име Бога,
господар Ђурђе да умре у Падови?
У тазбини својој,
која нас у своје гнијездо прими?

МАКАРИЈЕ:

Не жури, младићу,
рано је за лоше вијести.
Ђурђе се може
већ данас повући одавде, преко мора,
на своје посједе у Будви,
гдје турска нога још није стала.

ЛОГОФЕТ:

Да питамо госпођу Изабету?
Замолимо њу да заустави
мужа у двобоју!

МАКАРИЈЕ:

Теодоре мој врли,
она то сама зна,
она то више од икога жели.
Ти двије ћеркице имаш у Будви,
па види како бринеш за њих,
боли те срце за њима у домовини,
а она са Ђурђем шесторо има
овдје,
у Млецима!
(Скуйља свој алаи и слова.)
Зови Изабету!

ЛОГОФЕТ (*зове*):

Сињора!

Господарице

нашега двора!

ИЗАБЕТА (*улази*):

Логофете,

млади логофете!

ЛОГОФЕТ (*афектиовано*):

Сињора,

дивна Сињора!

ИЗАБЕТА:

Каква те тишти мука?

Отац мог мужа, Иван господар,

што умрије исте оне године

кад ја дођох на Цетиње,

тисућу четиристо деведесете,

ево томе десет љета,

звао је тебе: дијете,

Божо,

ђетиње!...

МАКАРИЈЕ (*према Божидару*):

Онда је још и био дијете, госпођо,

тад је код мене занат почео да учи,

занат штампара.

ЛОГОФЕТ:

Ја Вас молим, Сињора,

преклињем по сто пута,

одвратите свог мужа од наума његова,

и задржите га овдје,
заувијек, у Млецима!

ИЗАБЕТА:

Ха, заувијек, заувијек...?

(Окрене се у стїрану).

Мислиш, од наума за мегдан у Падови?

Младићу добри, лаковјерни,

у Падови су многи гробови,

у Равени су многи гадови!

МАКАРИЈЕ:

Да, госпођо, ал' ако Ваша вјештина женска,

с којом га и тамо, на Цетињу нашем,

у Будви, гдје још имате имања и дворац ви,

знала је да убиједи мужа у разлоге мудре,

па се сада удружи с вољом Вашом овдје, у Млецима,

можда се можемо надати да ће Ђурђе прихватити

разлоге

и одустати од пута султану...

ИЗАБЕТА:

Ха, од далеке Турске,

ха, ха, ха,

тисућу пута ха,

од тамне Турске,

од дивље Турске?

ЛОГОФЕТ (још врдно):

Од Анадолије, госпођо,

од Анадолије,

најдивљег на земљи краја.

ИЗАБЕТА:

Ко ли мога одврати мужа
од страшне Турске,
даћу му сребра,
даћу му злата,
даћу му рухо,
даћу му хата!

ЛОГОФЕТ (*окреће се на неко луњање*):
Господарице,
неко је под прозором Вашим.

ИЗАБЕТА:

Види какав огртач носи, на овој олуји,
ко то хита у двор господара који некуда бјежи,
а жену оставља уплакану?

ЛОГОФЕТ:
Женска, изгледа, нека.

ИЗАБЕТА:

То је Наоми,
жена брата мога Паола.
Пусти је унутра, Божидаре!

НАОМИ (*улази*):
Изабето, најмилија!

ИЗАБЕТА:

Наоми, душо,
какве вијести ми доносиш, драга?

НАОМИ:

Најмилија,

ово нису дани за добре вијести,

ово су дани стрепње и страха.

ИЗАБЕТА:

Је ли ми здрав Поло,

Је ли одвратио Ђурђа господара

од мегдана на који га изазива

капетан тамнице у Падови,

Матео ди Лука?

НАОМИ:

Бојим се да није,

бојим се да неће,

бојим се, о, бојим се...

ИЗАБЕТА:

Бојиш се да је немогуће,

Наоми?

МАКАРИЈЕ:

Ја мога господара знам,

госпође добре,

још са Цетиња,

још из Будве, његова двора:

тај се за одбрану части,

само на сабљу ослања.

Ако падне,

Ђурђе ће са мачем само пасти!

ЛОГОФЕТ (*Изабети*):

Госпо,

и ја се бојим да је тако.

ИЗАБЕТА:

Сви се бојите,

сви се бојите,

а шта мени остаје послје страха?

Наоми, кад путујеш са мужем

за Негропонте?

НАОМИ:

Ми путујемо сјутра,

рођако моја најмилија,

наш брод је усидрен на обали

уз Канале Гранде.

ЛОГОФЕТ:

А мегдан мачевима већ је заказан,

господарице,

надомак Падове:

Кампо ди Ђирасоли.

ИЗАБЕТА:

Логофете, реци де када?

ЛОГОФЕТ:

У прву суботу,

од данас четири дана.

ИЗАБЕТА:

НАОМИ, мила моја,

па ти и Паоло нећете ни знати,
исход дуела на Кампо ди Ђирасоли?

НАОМИ:

Ако Ђурђе падне,
то најгоре је од свега.

ИЗАБЕТА:

Ма све и да мегдан добије,
мораће да бјежи из Млетака.

Падованци су љути,
Равена је кивна Ђурђу,
рођако моја!

Нема њему живота овдје
од Равењана,
ни од падованскога соја!

НАОМИ:

Нек' уточиште нађе у Будви,
на мору,
у своме двору.

ИЗАБЕТА:

Долазе времена пасја.
Приморци и Црногорци,
мила моја и драга,
нису већ никаква
Турцима снага.

ЛОГОФЕТ (Наоми):

Ја отпратићу вас,
госпо,

ево саде
на Канале Гранде.

НАОМИ (*Изабети*):

Јавићу се, душо, чим прије.

Молићу се Богу за тебе.

Писаћу ти писма,

драга...

ИЗАБЕТА (*клоне*):

О, Наоми,

Наоми,

мене издаје снага!...

Акѿ 6:

Ѓев

(Палача Црнојевића – Канале Гранде. Велики ѿрозор, свјеѿло. Ѓурђе маше одозѿо с ѿрозора, изнад сцене, ѿрема лађи у ѿравцу Канале Гранде):

ХОР

*Пусѿи ѿев, одѿави радосѿи и ѿуѿу.
Не сметѿа ако си ѿлуѿ, и без дара.
Ако веђ с нечим у Млеѿке мораи,
Сѿранче, нека ѿо буде смѿуљак ѿара!*

*Поѿледај ѿуѿ куће, дјеце и жене шѿо ѿјева,
Јер сви друѿи ѿѿледи ѿуни су жалосѿи и ѿева!*

ЃУРЂЕ:

Паоло,
срећан ти пут, шураче,
нека ти буде мирно море!
Владај у господству,
умири Негропонте!
Угуши буне,
како што некођ Пилат,
прокуратор Јудеје,
сломи отпор пука
и повјеша им трибуне!...
(Сѿуѿа доље на сцену, у салон).

Мештре, о, мештре,
Макарије!
Гдје ли си, попе,
мештре мој од штампарије?
(Тражи своје људе иза завјесе).
Божидаре, логофете,
Гдје ли си,
момче?
Падованци и Равењани,
копилад сиња,
спремили су за мене омче!
У тамници Сачили
на Виа Торезеле
Сињорија је мени
спремила гвожђа и менгеле!...
(Окреће се око себе, нијдје никоја).
Утекох из моје Горе Црне,
од Турака,
данас је томе два љета.
Укрцах се у Будви за мркла мрака...
Одбих брата мога Станишу,
и уцјену његову да ми власт отме,
поучен од султана преко паше из Скадра.
Са шездесет својих коњика,
дођох у Млетке из тврда Задра...
Сам ја сам сада
и никог мемам,
ујаче мој,
Константине Араните!
Коњици моји, гдје сте,
спавате у пшеници,
или вас је полиција Серенисима

свезала у тамници?
О, Карло,
Шарле де Валоа,
брате по мачу,
и краљу Анти-Турчине!
Примите ме у загрљај, ти
и твоји Франчези,
јер крсташки завјети за нама плачу!
(*О ѿ ѿ асује мач*).
Изабето,
љубави,
јесмо ли још заљубљени
или смо већ губави?
(*Изавди дукаѿе*).
Константине,
Соломоне,
Иване,
Антоније!
Златне моје ћеркице,
срца моја и душо,
ђе ли сте,
моја ћечице?

МАКАРИЈЕ (*улази*):
Господару!

ЛОГОФЕТ (*улази*):
Господару добри,
шта душу Вашу мучи?

МАКАРИЈЕ:
Господару добри,

измучио Вас је пад Цетиња,
пријестонице славне.
Има ли наде да наставимо овдје,
књиге староставне?

ЂУРЂЕ:

Мислиш на Октоих,
и на Требнике?

МАКАРИЈЕ:

Баш на то, господару.
Гдје стадосмо на Цетињу,
да наставимо у Млецима,
душу да избавимо
и одужимо се прецима!

ЂУРЂЕ:

Мој добри попе,
мештре и слуго,
наше је пасало доба,
нећемо скупа још дуго.
Живисмо док живисмо
на Цетињу и на приморју,
међ' наше људе.
А умираћемо,
умираћемо коекуде!

ЛОГОФЕТ:

Господине,
још ће бит' наших дана,
ако Бог да...

ЂУРЂЕ:

Твојих ће бити дана,
Божидаре,
момче мој добри са Диоклитског блата.
Савиј гнијездо са женом, са дјецом.
Не заборави Котор,
Будву,
ни Црну Гору,
тужну грудву.
Остани овдје,
служи Сињорију,
настави наш рад,
оснивај штампарију!

МАКАРИЈЕ:

И штампај књиге...
Растурај, синко, ријеч и слово,
по земљама словенског рода.

ЛОГОФЕТ:

Зар без Вас,
Учитељу?
Без Господара?

МАКАРИЈЕ:

Бог ће ти помоћи,
крв није вода!

ИЗАБЕТА (*истирчи на сцену са дјецом*):

Звао си ме!
Ево мене,
стижем са онима
којима срце вене!

ЂУРЂЕ:

Жено!

Ђечице!

ИЗАБЕТА:

Како да заборавим,
мој Господине,
сву ону љубав
и све ове године!?

ЂУРЂЕ:

Не заборави ништа,
љубави,
што се вољесмо
у ловћенској дубрави...
Све памти Ловћен тавни,
ђечице моја,
породе славни!...

ИЗАБЕТА:

Господару,
још није касно,
још можеш остати овдје.
Мужу мој вољени,
де реци,
зашто су теби тијесни Млеци?

ЂУРЂЕ:

Тијесни су ми Млеци,
и поља Падове,
поља Равене.
За крв моју сада

тијесне су и вене.
Издаде ме брат мој,
Станиша,
превари Сињорија.
Само једно поље ми је широко,
у части, у боли,
госпођо моја:
Кампо ди Ђирасоли!

ИЗАБЕТА:
Ти сад говориш језиком смрти?

ЂУРЂЕ:
Не, него језиком части.

ИЗАБЕТА:
Све и да побиједиш у двобоју,
мужу и господару, све да посјечеш мачем
Матеа ди Лука,
поразићеш млетачког племића.
Тај подвиг Пиров платићемо скупо,
ја
и дјеца наша!

ЂУРЂЕ:
Звијезда јунаку засја,
па лако згасне.
Ја сам жртва, госпо,
љубави ране и части касне!
(Грли дјецу).
Соломоне, сине!
Антонио,
Иване,

Константине!

Ако ме, Боже мој,
казниш охола и ташта,
ако ми руку зауставиш у замаху,
шаљи дјечицу моју Шарлу де Валоа,
франческоме краљу и брату!

ИЗАБЕТА:

Паоло пође на Негропонте,
ти, Ђурђе,
на Кампо де Ђирасоли.
Сви се растајемо
у гњеву и у боли.
Судбине теже одавно било није,
остаде ми да просим милостињу Сињорије...

МАКАРИЈЕ (*Лоіофеџу*):

Ја одлазим,
мој Теодоре!
Остављам ти у завјет,
књигу и писмо Црне Горе!...

ЂУРЂЕ (*Изабети*):

Жено и госпођо моја,
по добру ме у срцу памти,
спомени се Будве и Цетиња.
Љубав је твоја
мени светиња!...
(*Ојасује свој мач*).
Крвниче мој,
Матео ди Лука,
куцнуо је час
и тресе ми се рука!

Акѝ 7:

Меѝдан у сунцокреѝима

(Поље ѝуно сунцокреѝа. На једној чистѝој ѝовршини видимо Маѝеа ди Луку, сѝремноѝ за меѝдан. Ђурђе се мало касније ѝојављује из дубине сцене на коњу. Хевез-беѝ, се-кунданѝ, налази се на средини и кређе одлучним кораком ѝрема Ди Луки. У ѝозадини се диже кула замка и замак с ѝрофила. Исѝод замка су ѝривезана два коња. Дубоко у ѝозадини су кулисе са ѝриказом облачноѝ и маѝловиѝоѝ дана.)

ХОР

Свршавај своје ѝосле, не чачкај мечку.
Чувај се доушника, ѝази се решеѝака.
Баѝи наде и снове мачкама, ѝсима. Човјече,
Живи данас, јер сјуѝра је далеко од Млеѝака.

И далеко ѝи кућа добра
Од Турчина, лажноѝ ѝобра!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Сињоре племенити,
Матео ди Лука,
дозволите!
Хевез-бег, име моје!
Посланик сам великог везира,
слуге онога којег сви зовемо
свијета свјетло – кула мира!

ДИ ЛУКА:

Секунданте, господине,

ја чекам освету

све ове године!

Видите ли ми противника,

стиже ли на посљедњи свој

састанак у животу?

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Чији је састанак посљедњи,

чији није,

далеко је од мене да судим,

мој сињоре од Сињорије!

Стојим између вас двојице,

а велики Алах над вама,

ја само уживам повјерење обојице.

ДИ ЛУКА:

Некоме ће заукати мајка!

Ја сам на мегдан стигао пјешнице,

из оног тамо замка,

и вратићу се пјешнице... Осјећам се

као у лову, али само не знам

шта ће коњ противнику моме,

ако не лешину да му врати

у Падову?

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Свакоме коњ треба,

племенити витеже.

На коњу се у Стамбол може стићи,

копном Далмације,

а мислим да баш то Ђурђе смјера.
Боли га Црна Гора
од чемера...

ДИ ЛУКА:
Секунданте,
де провјерите оружје
противника мога!
Набити отров на врх мача,
то зликовци знају,
раде то мужеви од срама и плача!

ЂУРЂЕ (*о ѿ ѿ асује мач*):
Кнеже од Равене,
Матео ди Лука,
почујте, о, почујте, на мегдану:
Ви, Равењани,
лукави сте и подли као лисице,
вријеђали сте ме док бијах тамо
команданте ваше тамнице!

ХЕВЕЗ-БЕГ:
Није час да се ријечима
изгладе стари рачуни,
дајте ми врх мача,
о, добри Ђурђе!
(*Провјерава Ђурђев мач*).
Нема отрова,
челик је чист као сунце, без хрђе!

ДИ ЛУКА:
Нијесте ни Ви,

кнеже од Цетиња,
ни цвјећка у прољеће,
ни икона, нити светиња!

ХЕВЕЗ-БЕГ (*Ди Луки*):
Молим провјеру Вашег мача,
сињоре!

ЂУРЂЕ (*Хевез-беју*):
Не провјеравајте
никоговића сабљу,
Хевез-беже!
Неће ме он данас
ни очешати вршком мача.
Никоговиће ове отров
само у срцу жеже!

ДИ ЛУКА (*најада*):
Охоли и пријеки
кнеже дивљох Словена,
прогутаће те ова земља,
мајка моја,
Равена!

ЂУРЂЕ (*брани се јајшаном*):
Кукавице сиња,
ја нећу ни вадити
дугог мача на те!

ХЕВЕЗ-БЕГ:
Секундант ваш
и свједок непристрасни,

моли вас, господо,
уздржите се
од увреда гласних!

ДИ ЛУКА:
Ах, дуго чекани дане!
Руко моја,
отвори суманутом витезу,
баш двије,
на грлу и на срцу ране!

ЂУРЂЕ (*најада*):
Ја се не молим дану,
молим се ноћи,
пошто смакнем крвника, да ме
покрије плаштом својим до Задра.
Сам ћу од Задра,
сам ћу до Скадра!

ДИ ЛУКА (*појече покривника по руци*):
Ево мог одговора!
Сад сте већ ближи
црној земљи Равене!

ЂУРЂЕ (*вади мач*):
Равена Вас је родила,
господине,
па нек' се отвори сада
да Вас опет прими у се!

ХЕВЕЗ-БЕГ (*Ди Луки*):
Лијеви бок пазите,
кнеже!

ЂУРЂЕ

(*задаје смртоносни ударац*):

Доцкан!

Мртви сте,

о, равенски витеже!

ДИ ЛУКА:

Нијесам...

Не дај Боже!

ЂУРЂЕ:

Када Вас упита ова земља,

о, Матео ди Лука,

за мене већ паклена и туђа:

Ко ли те уби, ви одговорите:

Уби ме гњев кнеза,

Ивана Црнојевића сина,

Ђурђа!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Част извршена,

ноћ тамна пада...

Вакат је, кнеже!

ЂУРЂЕ:

Крећемо!

Проведи лађу испод мога двора

на Канале Гранде!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Зар туда,

кнеже?

ЂУРЂЕ:

А куда друго?

Хоћу видјети посљедњи пут
оне за коју ме крв и срце вежу!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Мисли на свој дути пут сада,
охоли Ивана сине...
Чека те Стамбол –
цар у Стамболу!

ЂУРЂЕ:

Стамбол је тамо,
ђе моје срце спи,
иза прозора, горе,
посланиче!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Не, не, Стамбол је тамо
гдје те цар чека,
гдје те брат чека,
несрећниче!

*(Канале Гранде, свијетлила вода се љеска на мјесечини.
Изнад канала диже се венецијанска љалача, и један љрозор
је освијетљен. На љрозору се виде љлавице шестљоро дјеце
и Изабети. Кад се у љлу сцене љојави Ђурђева лађа, дјеца
машу. Радња се сада љренесе на салон Ђурђева бившеј дома.)*

ИЗАБЕТА (уљакана, дјеци):

Антоније!

Иване, сине,
сунце јарко!...

ЂЕРКИЦА МЛАЂА:

О, мајко!

ИЗАБЕТА:

Константине,
свијетло мојих очију!

ЂЕРКИЦА СТАРИЈА:

О, мати,
кад бих ти могла сада,
своје срце дати!...

ИЗАБЕТА:

Зашто,
моја кћери старија?

ЂЕРКИЦА СТАРИЈА:

Да твоје те мање боли,
срце, о мати,
најмилија!

ИЗАБЕТА:

Кад би срце могло поћи
из једних груди у друге,
кћери старија,
овога трена би моје срце скочило
право у ону лађу доље –
у груд онога ком бијах најмилија!...

(Лађа се заусијавља. Ђурђе шири руке према прозору.)

ЂУРЂЕ (Хевез-беју):

Срце ми искочи из грудa мог,

изгуби се моје срце,
и напусти ме,
беже!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Царевина је пуна срца,
у Стамболу ћеш наћи друго,
и веће срце,
о, кнеже!

ЂУРЂЕ:

Нема већег срца од оног
које изгубимо,
нема ширег срца
од срца сина,
Турчине!

(Салон. Изабетиа њрли дјецу у очају.)

ИЗАБЕТА:

Соломоне,
мој сине!...

ЂЕРКИЦА СТАРИЈА:

Зашто сте се растали,
ти и наш тата,
о, мати?

ИЗАБЕТА:

Бог ће на то
одговор дати?

(Окуиља дјецу и води их на ѡрозор.)

Ђеркице златне!
Антоније,
Иване!
Костантине,
Соломоне,
моја дјецо и моје ране!...
Гледајте доље
у Канале Гранде,
као што бисте гледали
у Цетињско поље,
које вас роди...
Она лађа на води,
оно је гњев и охолост вашег оца!
Лађар, који броди,
Турчин је клети,
он вашег оца у смрт води...
А онај витез у господском одијелу –
отац је несрећни ваш –
који узме ме заувјек и узме ме цијелу...
Груди испод оне бијеле кошуље,
само његове сада што су,
некоћ бијаху моје –
напустило их је срце,
па сада мртве плове
до обала Турске...

*(Ноћ. Свјетла Венеције. Лађа клизи каналом између
свјетлала).*

ЂУРЂЕ:
Шта рече моја жена?
Не чујем добро...

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Ма пусти,
ријечи вјетар носи,
мој побро...
(Завесла снажно).
Стамбол те чека,
и рођени брат, Станиша.

ЂУРЂЕ:

Олуја се спрема...!

ХЕВЕЗ-БЕГ:

Заборави жену,
Ђурђе!
Цар те чека,
повратка у Млетке
теби нема...!

(Завјеса. У зајису изнад засириће сцене чијамо следеће):

Ђурђе Црнојевић је најусио Венецију, вратио се преко Будве у Цетиње и дио усанак проио Турака 1501. године, али им је убрзо оао у руке. Преиосиавља се да је умро или 1501. године, на имању у Анадолији, које му је додијелио султан Бајазит II, или неколико година касније. Неки извори омињу као годину смрти 1514, када Ђурђев брат Станиша – Станко, ознатији као Скендер-беи (урављао Црном Гором 1514-1528) иише млетачкој Сињорији молећи да иружи омоћ удовици Изабети и дјеци, но није извјесно да је Ђурђе иада био жив.

Константијин Црнојевић, најстарији син Изабете и Ђурђа, оженио се 1523. године Маријом, ћерком Зуан Матије Контијарини.

Мајстор Макарије отишао је најприје у Трговиште, у Румунији, и тамо наставио да штампа ћириличне књиге, а животи му је окончан 1528. године у Хиландару.

Божидар Вуковић Подгоричанин, издавач у Венецији, одакле је ширио ћириличне књиге по словенском свијету, ујокојио се 1540. године и сахрањен је на острву Ситарчева Горица у свом Диоклијском језеру.

Иван, син Константијина Црнојевића, а унук Изабете и Ђурђа, оженио се 1547. године Паолом, ћерком Зуанфранческа Д'Албертини; други њути се оженио Розом, ћерком Габријела Валареса, 1559. године.

Вейор Црнојевић, Иванов син, а Ђурђев и Изабетиин унук, оженио се 1584. године Јеленом, ћерком Пјера Калба.

О смрти Изабете Еризо-Црнојевић нема, историјских, података.

КРАЈ

ПЕЈЗАЖ У КОМ СЕ ВИДИ ЈОШ ПОНЕШТО ОСИМ ЛОВЦА И ЗВИЈЕРИ

Каним рећи, ријеч-двије, у кратком обраћању читаоцу, заинтересованом за карактер и повијест црногорске дипломатије, о двојници, Паштровића.

Расеобне, дијаспорне судбине их везују, једнога за европски Запад, другога, за Исток. И дјело им је расеобно, сачувано на два језика (*membra disiecta*, разбацани удови); један латински, други словински.

Први је Марин Бечић (1468-1526), родом Паштровић, хуманиста, ректор јавне школе (у Дубровнику, 1492. г., кад се у преобразби куха читав свијет, па ни наши приморци не сједе скрштених руку). Пријатељ је пјесника Ивана Гучетића, тајник млетачке флоте (у Напуљу), дипломата, говорник, књижевник, ренесансни и свјетски човјек.

Био је посредник на дипломатским негоцијацијама, у Падови и Бреши (гдје је шеф универзитетске катедре), приликом оснутка Венецијанске хуманистичке школе, којом је руководио, те најзад професор класичких наука у Мантови. И јавни радник, читавог живота – полемичар, којег су напали ауторитети, као Pietro Bembo (1470-1547), кардинал, књижевни теоретичар, пјесник, те Gregorio Amadeo (1464-1541), хуманиста, писац, полемичар.

Бечић се дјечаком затекао, у Улцињу, кад су Турци освојили родни Скадар, а родитељи му допали ропства

– отац Марин, такође дипломата, млетачки представник на отоманском двору, и мајка, Талијанка родом, Bianca Pagnano. Одатле је евакуисан у Италију, гдје студира класичке дисциплине, на латинском и грчком.

У Улцињ се вратио са бакаларском дипломом, да се ожени Катарином, ћерком Pasquala Dabra, и она му је, како наводе, талијански извори, прва жена.

Своја дјела Бечић је штампао у Венецији, Бреши и Павови. По старом, добром обичају образованих писаца, боравак у неком граду искористио би да редигује и за штампу спреми своја дјела – критичке осврте на класике (Plinius, Cicero, Vergilius, Quintilianus), говоре јавне, и панегирике, намијењене политичарима, учењацима.

Други пут се оженио са Izabellom Gonzaga, у Мантови, али ни ту, гдје је испросио њену руку, каже Шиме Љубић, књижевна му страст није дала мира – но мантовански спјев о владарима, и писцима, загубљен је, засада.

Од Марина Бечића остало је седам књига: 1) Прилози уз Плинија; 2) Умијеће Цицеронових “Говора”; 3) Три поглавља “Разних запажања”; 4) Биљешке уз Вергилија; 5) Запажања о Ливију и Фабију; 6) Коментари уз Персија; 7) Збирка опсервација уз Прву књигу Плинијеву (аутор мисли на “Природну историју”, прим. ГЧ).

Дјела су му похрањена у Венецији и Апостолској библиотеци у Ватикану. О њему нико није објављивао од наших старих писаца, до нешто, споменарски, али драгоцен, земљак му из Паштровића, Дионисије Миковић, уредник Великог илустрованог календара Бока, у свом часопису (Котор, 1913, 38-48).

Ко је тај други у државној служби?

Нема ту неке велике филозофије шта је дипломатија – то су људи који ову дјелатност креирају, и спроводе, и

државе, у име којих они тумаче у иностранству вољу своје владе. Друга је степеница да дипломата представља своју државу, пред партнерском владом, а трећа, технички интересантна не мање од прве, да своју владу обавјештава о јавним и тајним пословима оне тамо владе.

То би било све, ако се, наравно, додају романтичне представе о мужевним бакенбардима, тијесно скројеним фраковима, баловима, рукољубима, и тајним ложама, које тако спретно сервира 19. вијек. И ако се дометне томе војна, углавном обавјештајна, дипломатска радња.

Но, мене овдје занима претекст дипломатског романтизма – 18. вијек Марије Терезије, и једна фигура са нашег тла у њему, наше горе лист, Паштровић (неки га везују дубље, родом, за пивљанско село Пишче, међу њима историчар књижевности, Милорад Павић). Маркантан, ријетко мужеван портрет који братими рат, са једне и дипломатске, негоцијације, са друге стране. Предшасник модерне војне дипломатије. Историја црногорске државности незамислива је без људи, који су корачали његовом стазом, у загрљају, војне и дипломатске, акције.

Овај човјек је привлачан по свом књижевном стваралаштву ван романтичних представа. То је мушкарац који оснажује класичну представу о модерној европској дипломатији, упркос томе што је у првом реду часник: Симеон Пишчевић (1731-1798).

С једне стране, дипломата у класичном (акредитивном) смислу, Пишчевић, није био, из простог разлога што није заступао, једну државу. Руска царица га није опуномоћила, а српске, државе, практично није имао (његово доба формира нације у оквиру империја, царстава) – тако да за дипломатску, радњу, којом се он с времена на вријеме другопозивно бавио, остаје онај вакуум између

административне несређености, с једне, и приватног доживљаја службе народу, са друге стране.

Није наодмет консултовати Voltairea ("Политика и оружје су најприроднија занимања мушкарца, јер он увијек или преговара, или се бори"); ни модерну америчку војну дипломатију ("The soldier is the stateman's junior partner" – Matthew Ridgway); или, пак, америчку политичку мисао која је дуго, до данас, задржала тијесну везу између државних и војних послова ("Човјек се не може квалификовати за дужност државника прије него прође студиј војне науке у најширем значењу" – J. M. Schofield); било како било, војна дипломатија стоји иза државне са промјенљивом видљивошћу, а у Пишчевићево доба, она је знатно искорачила из сјенке, јер стварање државе без ње није ништа.

Акредитивна дипломатија тада није имала тежину коју данас има. - Уосталом, и за интерес црногорске теократске власти – а она је била у државном погледу кудикамо, самосвјеснија, од било којег јужнословенског народа –, (за ране Бокеље да не трошим ријечи, какав је био Марин Бечић), пословали су изасланици, посланици, депутати, делегирани и неделегирани појединци, па богме, и, самозванци.

Разлог за повезивање униформе, фрака и пера не морам дуго тражити – лежи ту, надокхват руке, у стваралаштву Милоша Црњанског. Пишчевић је инспирисао непоновљиви роман српске и југословенске књижевности, Сеобе, те му вриједи завирити у судбину. Све да човјек из Паштровића није написао ништа. А јесте, он је најплоднији дипломатски писац који се послужио предвуковским језиком, и дјело му је незаобилазно, на више нивоа, не само у локалном већ европском контексту.

Одмах видим да читалац диже обрве: откуд Пишчевић наше горе лист, зар он није рођен у Шиду, зар му отац није командир подунавске ландмилиције? Најзад, зар се није

школовао на језику који он не зове, као ми, већ као претходници и савременици из старог краја, нпр. Андрија Змајевић, Иван Антун Ненадић – словенски; или, као барокни пјесник Џиво Болица Кокољић, “словински језик мили”?

Мој одговор је да. – Јер сам ја добро читао Јосифа Флавија, посебно *Раѿ жидовски*, и научио понешто од Јевреја, а то што се од њих научи, научи се заувјек. Прије свега, да је човјеку мајка она жена, и она земља, која га је родила, и да се човјек, мајци и земљи, обраћа на један начин, посебним тоном, а читавом свијету на други.

Говор о мајци, и говор о домовини, дубоко се разликује од свих других врста говора. Па и човјек којем пође за руком, да свој живот, исприча, напише, другима, издваја се.

Према томе, треба поштовати његову ријеч о мајци. Треба човјека пустити нека прича сам – а Пишчевић је ту недвојбен:

„О земљи Паштројевича овако детаљно пишем зато што је то моја прва и најстарија отаџбина...”

Од свих могућих историја, од свих историописања, најважнија је историја савремености. Утјеха савремености највећа је утјеха у животу. Зато ме размишљалачка страст о савремености, оствареној у жанру животописа, води Пишчевићу, и осјећам га топло, упркос понору патоса. Не зато што је он историјски поуздан (има на стотине званичних историчара прецизнијих од њега), већ зато што шири радијацију тоpline, духовног оптимизма, кад је најтеже, упркос крутом ставу официра и, другопозивном, ставу војног дипломате.

Опскурна је слика 18. стољећа, црно-бијела техника, убрзо, постане досадна, а то је слика борбе са Турцима, предвидљива већ након првих тонова у петстогодишњој сапуници о Давиду и Голијату. Треба уметнути штогод за западњачки критички рам, неки пејзаж гдје се осим ловца, и звијери, види још понешто, шума, небо, интелектуална историја.

А оних, који ту другост, пружају, мало је. Један је Пишчевић. Добро га види Бошко Петровић: “Пишчевић је и прва – а већ тако необично развијена – појава себи сувременог европског рационалистичког духа у нас” (види Симеон Пишчевић: *Мемоари*, Н. Сад, 1972, 29).

Он је окренуо страницу, ван схематике, поглед упро према говору Европе. Приступа европском дискурсу, кроз службу, најприје аустроугарску, касније руску. И рукописи су му такви, два главна рада, у досадашњим издањима с насловима *Историја* и *Мемоари* – као кад се мијења свјетло на позорници, плоча и музика.

Тако је настала повијесна слика ратова и дипломатије, из Пишчевићева пера, а ову је, читаво стољеће након настанка, слависта Нил Попов (1833-1892), извео на јавну позорницу средивши оригинални рукопис ауторов. Пишчевић је био практично у бункеру, сто година, до руског издања и двјеста, до српскохрватског (издао га је, и предговор му написао, Петровић у Матици српској, 1972).

Потом Црњански, у згуснутом, снажнијем свјетлу, дух доба и *genius loci* пренио је, из мемоаристике, у поетику романа Сеобе. Тако је све то реинкарнирано, степеницу по степеницу, до слике која дипломатију уводи у њен примарни рам: ратови, безбједност, информације и ту је, стабилизује, као технику која влада вољом култура и народа. Као државну утјеху савремености.

Црњански се може, додуше, у рецепцији, блиједо обновити преко властитих ријечи: “мочвара”; “полк”; “Вук (Волкан) Исакович”; “сеобе”; “смрт”; “славено-подунавски”; “Писчевич”; “човек треба да има у животу једну земљу, и једну жену, мајоре Беренклау!”; “испунити судбину”; “сердце”; “госпожа Жофина”, и толиких других... Но, спонтану поетику, која извире сама самцита, из земље, из жене, нико још није досегао.

Пишчевић је почео да биљежи своје успомене – 1775. године, пошто је свршио каријеру часника, до пред смрт. У 18. стољећу војне и дипломатске успомене су неодвојиве, а кад се мало загледа, у свим временима је тако: дипломација је неодвојива од безбједносних проблема.

Занимљива му је лектира, читба, база компилације без које је незамисливо ово енциклопедијско доба. Жив је он, војни и помало дипломатски, учесник једне игре, која ће се дуго, до данас, са промјенљивим успјехом, ту играти.

Пишчевић своје животно дјело почиње причом о Илирији. Ослања се на француског дипломату, кнеза Диканжа (Charles du Fresne du Cange, 1610-1688), првог западног бизантолога, од којег, у годинама формирања, учи балканску историју из једног компилираног издања.

Знамо да је читао Мавра Орбина (1563-1611), и користио превод Саве Владиславића овог дјела на руски, што ће рећи да је и тим путем, а не само преко француске бизантологије, стекао фамилијаран увид у *Лѣтѡйис ѿѡиѡ Дукљанина* (Пишчевић га зове Диоклеас), и у генос предака.

Читао је и компилирао, свог, савременика, аустријског дипломату у Лондону, грофа Таубеа (Friedrich Wilhelm von Taube, 1728-1778), историјат Славоније, писан по дипломатским инструкцијама Беча, те латинског историчара именом Christoph Martin Keller (1638-1707).

При руци му је био талијански дипломатски писац Giovanni Botero (1544-1617), са својим насловом Универзални односи, противник, Machiavellija и претеча раних, либералних мислилаца Johna Lockeа (1632-1704) и Adama Smithа (1723-1790).

Пишчевић је одржавао контакт са Василијем Петровићем, државником и дипломатом, који је инспирисао руске званичнике за дипломатско пословање са ЦГ; радили

су заједно на евакуацији Црногораца у Русију (био је члан “црногорске комисије”, одређен да прима исељенике, на граници са Турском); формирао се под заштитом кнеза Потемкина (1739-1791), можда најофанзивнијег дипломате свога доба, ком је повјерио сина, будућег високог часника и такође дипломату, по другом позиву, након преласка из војне у цивилну службу (Александар Пишчевић, и сам писац: *Мој животи* 1764-1805).

У РУЖИ ВЈЕТРОВА

Будва, предхришћански град на нашем приморју, што га помиње још Софокле са Колона у драмском спјеву *Ономакло*, али и Александријац Калимахос, велики филолог, васпитач Птоломеја Филадельфа, у свом дактилском хексаметру, лежи у ружи вјетрова на раскршћу два хришћанства – источног и западног и током читаве своје културне историје упија ону позитивну енергију манихејске климе утицаја, типичну за мјеста са дугим генетичким памћењем у култури и митологији.¹

Историја је памти по етимолошком дискурсу „воловске запреге” које су, дакле, ону легендарну фигуру именом Кадмо, сина феничанског краљевског пара Агенора и Телефосе, довезле да прискочи у помоћ локалним Енхелејима (Илири), те Будва постаје варош која ће своје најдубље коријене вући из чисте књижевне традиције. Градић на раскршћу разних утицаја, вјере и интереса, већ у свом површном бенедиктинском искуству, у раном средњем вијеку акцептира писмену традицију, да би се у расцвету старог штампарства и он придружио оном, тако дирљивом континенталном духовном напору тога доба, да се властитим индивидуалним гестом обиљежи непоновљивост локалног искуства.

Грчка колонизација локалног подручја донијела је много тога што ће трајно остати у темељима будванске

1 Први пут објављено у монографији: *Будва*, Београд, 1996.

препознатљивости од најранијих времена, па су и грчки писци, послије оног недостижног трагичара са Колона, бавили се њоме. Скилак, полихистор, не без литерарних претензија, помиње илирско племе Мајине, које је наводно живјело око Неретве, па се претпоставља да топоним Маине од њих коријен вуче.

Иако је Плиније Млађи, који је посјетио Будву у I вијеку, назвао ову „градом римских грађана” (*Urbs civium Romanorum*) немамо озбиљних упоришта да вјерујемо како се то може односити и на околна насеља. Просто, Будву није могло да роди ништа друго до море са свом оном снагом утицаја и значења, што је поморски саобраћај и трговина шири на све области грађанске праксе.

Анали спомињу покрштавање Словена и изградњу цркве Св. Марије на Пунти, у којој су били бенедиктинци, но, по правилу, из историјских и повијесних пора ових повеља избија оно што се показује најбитније у времену: писана култура. Будва је вјечно отворена - године 1089. потчињена је Барској бискупији, гдје, додуше, столује и „примас краљевства Србије” (*primas de regni Serviae*), али већ неких седам година касније у њој логорују Крсташи, а о њеном племству, уређењу и управи сазнајемо из *Љейо-йиса йойа Дукљанина*.

Душана I Силног, под чијом је управом српска држава прерасла у царство, историја налази у Будви, гдје у цркви Санта Марија ин Пунта оставља једну повељу, а недалеко, у Паштровићима, гради прелијепи манастир Дуљево, по свој прилици године 1346. Стотинама година затрпана фреска са ликом св. Димитрија и са неколико ликова ктитора, обновљена је 1995. године. Уз царево име и календарску црту која полови 14. вијек (1350. година) везује се и стари грбљански манастир у најближем будванском

сусједству, именован по селу Ластви, у којем је прије више од пет и по вјекова усвојен Грбаљски законик.

Будванин Никола Маињанин, који је у бурном опрштају од средњег вијека мирио српске племиће са Матијом Корвином, у циљу склапања савеза и комплота против Турака, слави свога мача додао је и славу пера. Дјела његова, амбициозна, углавном у богословском погледу, данас се чувају у Апостолској библиотеци у Ватикану.

Будва је једна од ријетких вароши у цијелом медитеранском крају која је сачувала аутохтони средњовјековни изглед, докле је могуће, и формирала, такође, аутономни и неодољиви пучки гест у културној супстанци; има повелик број цркава, како у граду тако и у ближој околини, које су до данас, упркос слијепим силама туђих војски, сачувале своју љепоту. Уосталом, паштровски округ је међу црногорским крајевима убједљиво најнасељенији сакралним објектима и споменицима културе.

Цркве Св. Ивана, Св. Тројице, Св. Петра, Св. Николе на Шкољу, Св. Саве, Св. Томе и Св. Илије, Св. Крста у Новосељу и бројни манастири у будванском региону: Подластва, Стањевићи, Подмаине, Подострог, Градишта, богати Режевићи и прекрасна Прасквица, спадају у најљепше и најзначајније културно-историјске споменике јужно-балканских простора. Сва ова здања, нека очувана, нека, богме, оштећена, нека која и сада васкрсавају, као манастир Војнићи у врховима паштровских планина, свједоче о златним рукама наших предака, стијешњених у ружи вјерских вјетрова, загледаних у медитеранску боју, климу и духовни дрхтај у огледалу мора.

Лијепо је што се данас у Будви виде и обиљежавају родне куће Стефана Зановића, Крста, илити Кристифора Ивановића (1628-1688), пјесника, хроничара позоришта, у

ком је, као у Џону Дону, с подједнаким правом проговарао свештеник и писац, који се, пак, огледао и у мелодрами (извор опере), те С.М. Љубише, приповједача, новелисте и политичара. Историја писмености у овим крајевима вуче лозу много вјекова раније. Неки од њих посјећивали су будванску граматикалну школу, коју у XVII вијеку воде фрањевци.

Манастирска култура, тај особити византијско-медитерански идиом, коме има да захвалимо што је наша утуљена ћириличка писменост смогла снаге да се пренесе и претури из средњег у нови вијек, по цијену невиђених страдања под туђином и у паштровском је крају успјела да пренесе средњовјековни гест византијско-млетачког укрштања у кристални нововјековни путир романско-континенталног сјаја.

Тако је манастир Прасквица био, не само што му име каже, него и школа коју су похађали ђаци, и то веома дуго. Скромна библиотека, која се и данас ондје налази, а која је некоћ, канда, била богатија, чувала је уз манастир нараштаје од исламизације и заборава вјере, а манастирско фреско-сликарство сјај поријекла и навике живота. Легенда каже да је његова црква саграђена прије шизматичне 1054. године, те да ју је нека два и по вијека касније посјетио највећи српски ктитор, краљ Милутин.

Манастир Дуљево, са прелијепом фреском већ споменутог Св. Димитрија, и, по свој прилици, ктиторском фигуром краља Милутина на наспрамном зиду, будући метох Дечанске лавре, закалуђерио је патријарха Арсенија Чарнојевића.

Будва и Паштровићи, то је знак укрштања култура и утицаја: негдје отприлике у исто вријеме будвански пјесник Крсто Ивановић објављује у Венецији своје мелодраме на талијанском, од којих ће се најгласовитија, *Кирка*

инсценирати касније у Бечу, за рођендан једног цара. Ако је, пак, *Кирка* хомерски сиже, по коме заводница претвара своје љубавнике у свиње, *Ивановићев* шекспировски наслов *Кориолан* извешће се коју годину касније пред више од двије хиљаде званица из читаве Европе.

Много година касније, у једном затвору у Амстердаму, притиснут повјерљачким оптужбама и теретом части, један чувени Будванин из локалног Бабиндола, пјесник и конте, авантуриста и претендент на пријесто, кавалер и карташ, савјетник крунисаних глава, али и сужањ, заборављени кнез, илустроваће у посљедњим часовимасвога живота колико сурово, толико и лијепо укрштање утицаја у Будви и око ње, не само вјетрова византијских и медитеранских, него чудесних и бурних времена у развоју културе и духа. Био је то Стефан Зановић. Он је написао двадесетак брзоплетих књижица на неколико језика, али је у књижевности неоправдано заборављен. Стефан је био дијете претакања навика и култура, обичаја и гена, сензибилитета и принципа, а завршио је као лажни принц у трагичном раздобљу.

Зановићево књижевно дјело почело је да се истражује тек у посљедње вријеме, и ту има још доста посла, али остаје чињеница да су ту чудесну и непоновљиву фигуру заборавиле готово све кључне антологије, односно хрестоматије осамнаестог вијека. Умро је као што је и живио – од пустоловина и неконвенционалне књижевне страсти.

Ако бисмо, међутим, пажљиво претражили позоришне коријене будванске дјелатности, која се данас овдје тако интензивно развија, и која Будви пристоји као мало ком нашем граду, наишли бисмо на једног писца, можда најскромнијег од свих Будвана, изузимајући Љубишу, који је остао најприврженији од свих родној грудии. То је Антун Којовић (1751-1845).

Рођен је исте године кад и његов суграђанин Стефан Зановић, којег је надживио пуних педесет и девет година. Он је, попут свог претходника од прије готово два вијека, которског пјесника Јеронима Пиме, писао на народном језику, али само пригодне пјесме. Проза му је на талијанском. Можемо да жалимо данас што није сачуван његов дневнички материјал, грађен неколико деценија. Иначе, овај пјесник је тешко живио у свом времену, несхваћен – сам се на то тужака у неким епистолама. Он дијели судбину читаве једне билингвалне епохе, писаца принуђених на изолацију од матерњег језика, који су чинили све да на њему оставе пјеснички траг.

Карневализација пјесништва, народних шаљивих форми, дијаболерија и сотија, карневализација усмених и писмених структура која је у свим медитеранским културама, срединама, баштинама и умјетничким формама дала недостижан допринос цјелокупној народној западњачкој култури у више карневалских облика и праваца, имала је и у овом Будванину, за наше прилике, репрезентативног представника.

С. М. ЉУБИША, ДИПЛОМАТА

Политика и смрт

У политику је Стефан Митров Љубиша² ступио, према биографији на њемачком, односно, према архиву и актима аустро-угарског Reichrata, револуционарне 1848. године. Рођен је у Будви, године 1824, у племену паштровском, познатом историји јужнословенских простора.³ Он се залагао за припајање Далмације Хрватској, што је испровоцирало

-
- 2 Нити сам икада писао пригодне, и јубиларне, текстове, нити сада пишем, с нешто мало изузетака, иако би се у овом случају то могло и закључити поводом 140-огодишњице Љубишине смрти (1878-2018); напротив, главни мотив овог рада, а то је дијалoшка природа пишевог говора о свијету, говорна и разговорна тензија, и вокација његова, израсла и надрасла не мало из дипломатског и политичког (преговарачког) искуства, основна је инспирација за бављење његовом прозом и дипломатском дјелатношћу, а јубиларна година 2018, заслужује, свакако, помен и даље од помена овог писца, али се у нарави више поклапа са потребом нашег доба да се свечано одреди према писцу и дипломати из бурних година зрелог XIX стољећа.
- 3 Дионисије Миковић пише, поводом пишевог блиског рођака, брата од стрица, митрополита Висариона, слeдеће: „Жалити је само, што у множењу (као и многа поражена племена 1343. године) досле слабо расте (мисли се слабо расте племе Паштровићи, прим. Г.Ч.), све од оног кобног доба, од кад Лудвиг IV, угарски краљ за Голијем Врхом (Трманом) год. 1343. заборави на Бога, на слику чојка, и на име краља, те обману вјеру, запљува правду, и посјече 1.400 паштровских Срба. Књига те грозне, нечовјечне, богомрске слике, броји само 120 Љубиша.”

Уп. *Митройолији црнојорски Висарион Љубиша*, написао Дионисије Миковић, изд. А. Пајевића, Нови Сад, 1886, стр. 6.

реакцију проиталијански оријентисане будванске комуниади, те је добио отказ из градске нотарске службе.⁴

Извори на њемачком, даље, тврде да је од 1865. године био градоначелник Будве, у чему наша документација није сасвим провјерена, а можда, усљед недостатка података, ни провјерљива. За даљи навод, *nota bene*, да је писац у периоду 1866-1870. био посланик Далматинског сабора, поред домаћих, изворе и стране имамо.⁵

И домаћа је критика, југословенска у цјелини, скренула пажњу на пишчев политички рад, додуше знатно доцније у односу на главни ток интереса за њега – за приповједачку умјетност. Потом се и нова критика укључила у интересовање за шире поље пишчеве ауре, што ће рећи за европски оквир размишљања и рада. Све то, разумије се, није довољно. О Љубиши дипломати још није речено ни нешто пристојно обимно, камоли довољно. Он спада у прве, или барем у водеће, југословенске-европске, дакако и црногорске-европске, ауторе, и оквиру њином, заједничком, посебан радијус и ауру у зрачењу даје – кад у тој заједници његова доба ствари тако посматрамо. Разматрана је његова политичка профилација у чланцима, не у студијама.⁶

4 Види: *Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950*, Bd. 5, Wien, kapit. Ljubisa, S. M. Schriftsteller und politiker, с. 255.

О првим политичким корацима младог Љубише увјерава нас и други њемачки извор, *Reichraths-Almanach für die session 1867*, види Univ-Buchhandlung Wien, kapit. Ljubisa (Stephan), с. 124-125.

5 *Österreichischer Biographisches Lexikon*, Ibid.

6 „Национално и политичко дјеловање Стефана Митрова Љубише подијелили бисмо, условно, ради прегледнијег разматрања, на три периода: *први*, од 1824. до 1861. године, *други*, од 1861. до 1870. године, и *трећи*, од 1870. до 1878. године. (...)

Љубиша је рођен у Будви 1824. године. Тада је то била аустријска Далмација, формирана послје 1815. године од некадашњих млетацких посједа, Далмације и Боке, те Дубровачке републике. Та територија, од

Далматински сабор⁷ га је 1861. делегирао у Царевинско вијеће у Бечу, тијело бирано тада још посредно, као посланика из општине Котор, а заклетву посланичку положио је 2. маја те године.⁸ Исте године пријављен је као општински секретар, са станом у Будви.

Још једном га је домаћи изборни округ делегирао, у Беч, те је 3. 06. 1867. положио заклетву. Године 1870. 3. 07. резигнирао је, у саставу колективне оставке словенских депутата, као израз неслагања са уставним устројством монархије. Може се рећи да је писац током читаве своје дипломатске,

Раба на сјеверу до Сутомора на југу, позната као Краљевина Далмација, остаће аустријска покрајина све до 1918. године. У тој Аустрији Љубиша је и умро. Аустријска Далмација била је једна од најсиромашнијих аустријских покрајина, са бројним сељаштвом, осиромашеним племством, слабашном грађанском класом највише компрадорског типа, те бројним свећенством и малобројном национално свјесном интелигенцијом, у чијим је редовима ситан поп имао значајно мјесто. (...)

Насупрот аутономашима, историјски се формирао славенски фронт, као антитуђински. Срећемо га јасно већ 1848. године, да би се 1861. уобличио у Далматинску народну странку, као заједничку политичку организацију далматинских Хрвата и Срба. У том колу од самог његовог почетка био је један од коловођа и Стефан Митров Љубиша. Он је, као најистакнутији представник Боке Которске, имао веома видну улогу у свим тим, врло конкретним политичким и националним прегоњењима, почевши од питања положаја нашег језика у јавном животу, преко рада на подизању националне свијести...

(...)

Све ово дјеловање интензивније почиње 1861. године, послије обнове политичког живота у аустријским земљама и формирања Далматинског сабора. Љубиша је у њих већ ушао национално, у смислу народњачком, антитуђинском, антиталијанашком, спреман, као један од невеликог броја оних којима се могла похвалити тадашња Далматинска народна странка.”

Уп. Раде Петровић, *Стефан Митров Љубиша – национални и политички радник*, ЦАНУ, Титоград, 1976, 125-6.

7 Далматински сабор је био представничко тијело под влашћу Аустроугарске, основан г. 1861. у Задру.

Уп. *Österreichischer Biographisches Lexikon*, Ibid.

8 *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861-1918*.

рецимо шире политичке каријере, био у центру уставне реорганизације једног царства, боље рећи напора за уставне реформе, а за свог живота ни краја им није видио. Велико и разноврсно дипломатско искуство стоји иза њега. Ово искуство бациће снажно свјетло на дијалошки карактер вокације и на дијалошке тензије код Љубише приповједача.

Опет га је домаћа политичка гарнитура предложила, након формалне оставке, за Беч, да би 23.01.1872. заклетву положио и остварио успјех на првим редовним изборима за Reichrat 1873. покривајући, поред Котора, Рисан и Будву. Остао је посланик све до смрти, 11. 11. 1878.⁹

Смрт га је задесила у Хелеровом хотелу, Бургштрасе 2, у Бечу. Ту је написао многе своје странице, за краћих, или дужих боравака – нпр. већи дио г. 1878 – у самоћи („Дође ми да пукнем међу овијем свијетом који нема ни душе ни чувства”, каже у једном свом писму из 1873) – за прилике онога доба, свакако, далеко од свога краја. Умро је сиромасом, *in extrema miseria*.¹⁰

У чешким изворима уредно су документовани датуми када је Љубиша полагао заклетву у Reichratu, у Бечу, са датумом смрти, који се готово поклапа са датумом последње заклетве пет година раније: *Ljubiša Stjepan Mitrov – Dalmácie – venkovských obci – Kotor, Risan, Budva – Klub levého středu – slib složil 2.5.1861/3.6.1867/23.1.1872/13.11.1873, zemřel 11.11.1878*.¹¹

9 Види *Stenographische Protokolle*, Ibid.

10 Мада се није осјећао добро, октобра мјесеца 1878. путовао је на Цетиње да присуствује владичењу свога брата од стрица Висариона/Љубише за црногорског владика. Био је то посљедњи сусрет са родним крајем. На путовању је прехладио, добио јаки бронхитис, који је прерастао у тешку упалу плућа, и умро у својој хотелској соби у Бечу 11. новембра 1878. године.

Уп. детаљније Мирослав Лукетић: *Биографија Св. М. Љубише*, http://www.butua.com/knjizevnost/biografija_s_m_ljubise_m_luketic.htm

11 *Seznam poslanců Poslanecké sněmovny Říšské rady*, Prag, 2001.

Аустријски извори кажу, у парламенту Аустроугарске монархије подржавао је словенски народ свога краја, одбијајући италијанску језичку и културну доминацију.¹²

Био је до краја одан својој Народној странци,¹³ тада, још увијек прије раскола, оријентисаној на слогу Хврата и Срба, у посланичкој ложи познатој под популарним именом Hohenwartklub. Љубишин клуб ће доживјети раскол након његове смрти, а свједок разлаза биће задуго млађи колега и дипломата из Боке гроф Ђорђе-Ђуро Војновић.

На крају политичке каријере, седамнаест година доцније, преселиће се у Доброту код Котора. Ту је продао приватну библиотеку да би прехранио породицу. Ова нам чињеница баца туробно свјетло на његов живот, проведен у високој политици и узвишеном приповједачком дару и мишљењу, а свршен у сиромаштву и очају.¹⁴

Оставши без ништа, наставља Мијужковић, из оптике која се поклапа са стогодишњицом Љубишине смрти, а не оскудијева у објективности, и пишчева породица је

12 *Reichsraths-Almanach*, Ibid.

13 Народна странка, популарно “народњаци” или “анексионисти”, основана је 1861. године и дјеловала је у Далмацији под Аустроугарском влашћу. Касније су се из ње издвојила два крила, тзв. “аутономаши” (“талијанаши”) опредељењени за самосталну Далмацију под италијанском управом (којима се Љубиша супротстављао од почетка свог политичког дјеловања – прим. Г.Ч.) и “народњаци”, опредељењени за присаједињење Далмације Хрватској и Славонији. Издавали су свој лист *Il Nazionale*, почев од 1862. године и основали исте године Матицу далматинску.

14 „Кад се уз тако биједну Љубишину заоставштину дода и то да се у часу смрти није код њега нашла ни пребијена пара, тако да је вјероватно и боравио у хотелу на рачун путних трошкова које је као посланик у Царевинском вијећу тек требало да добије, а уз то кад знамо да је он, да би могао послати сина Митра на студије, продао своју, од оца наслијеђену, кућу у Будви, морамо закључити не само да је умро као пуки сиромаш, већ да је, ако не увијек, а оно дуго времена пред смрт веома тешко и биједно живио.”

Уп. опширније: Славко Мијужковић, *Венѿиѿација Љубишине заостѿавшѿине код Коѿторској суда*, у: *Сѿефан Миѿиѿов Љубиша*, ЦАНУ, 1976, 169.

животарила у биједи. Исту судбину ће доживјети и породица његовог сина, свршеног правника, чија се жена послѣје његове смрти (1900. године) морала запослити у једној трафици у Бечу да би прехранила дјецу, каже он.

Дипломатски занат

Посланик је политички представник, заступник, изабран од народа да у законодавном тијелу заступа интересе народа и земље, и онај који у другој држави заступа своју земљу. Дипломата је, у ужем смислу ријечи, дипломатски службеник, кадар да својом вјештином придобије кога за што, у међународним односима (шири смисао), и опуномоћен да интересе земље свог поријекла износи, тумачи и заступа пред другом страном (земља пријема).

У овом огледу о Љубиши, дипломати по професији, а преговарачу по вокацији, ја ћу се трудити да не тражим па и да забашури, кад треба, разлике у овим професијама, а потенцијалне противурјечности да изгладим, кад треба, и кад се интелектуално и технички, рецимо, може. Са циљем, треба ли додати, да Љубишин гласовити реалистички дијалог сагледам у свјетлу минорних поетичких свјетова, што их је однио од куће, из племена, из братства, у срцу, с једне стране, и преговарачког искуства дипломате, политичара, што га бијаше стекао у мајорном и моћном оквиру једне империје.

Дипломатски се занат, суштински, не мијења, поготово не брзо. Страна му је нагла промјена у мишљењу и смјеру и он спада у оне вјештине, блаже речено, које се прије задовоље инструментаријем из традиционалног арсенала, него што би, поготово не нагло, посегле за нечим новим. Чак и данас, у условима када нас засипа и поплављује сирова, гола текстуалност, текстуалност од електронског пепела, дипломатска техника спада у најконзервативније

интелектуалне технике, упркос томе што је на главном пољу, у комуникацијама, брзина и дилувијална неуроza рутински збрисала све на свом путу и човјека претворила у роба новинске вијести и друштвених мрежа.

Управо на ово својство дипломатије указује у својој недавно објављеној књизи *Дипломатија у раном исламском свијету* Марија Вају, историчарка међународне политике са Оксфорда. „Извори представљају слику Арабљана и Бизантинаца, не као сталних непријатеља на бојном пољу, већ као цивилизованих преговарача који се у свом пословању могу одлучити за миран пут”, каже ауторка.

Извор, приписан историчару и правнику имена Ибн Ал-Фара (Багдад: 990-1066), да скратим, приказује како Арабљани доживљавају дипломатско пословање прије равно тисућу година. И ту нема неке разлике, да бисмо је ми, који се данас овим послом бавимо, посебно запазили. Квалитети у дипломатама тога доба нису нешто посебно различити од данашњих, те визија коју износи Ибн Ал-Фара буди и данас интерес, има одјек, оставља траг.¹⁵

И њемачки канцелар Бизмарк има на уму, на неки начин, исту идеју када каже: „Међународна политика је течан елемент, који, према околностима, може бити и чврст, али се са промјенама атмосфере враћа у своје агрегатно стање.”¹⁶ Има разних токова, другим ријечима, али се сви опет враћају у главно корито.

С. М. Љубиша је кадар, да се вратим главном току овог рада, дијалошком карактеру пишчева искуства и поетике да своје

15 „The qualities valued in medieval Arab and Byzantine messengers are not dissimilar from those that make for succesful diplomats today, and Ibn al-Farra’s advice, and the examples he provides, have much contemporary interest and resonance.”

Уп. Maria Vaiou, *Diplomacy in the Early Islamic World: A Tenth-Century Treatise on Arab-Byzantine Relations*, Taurus Academic Studies, 2009, 192.

16 Уп. *Bismarck: His Authentic Biography*, London, 2010, 572.

умјетничке и дискурзивне теме, увијек изнова, перманентно, до без даха, одржи у течном, дијалошком, стању. Дијалошком – то ће у датом случају рећи дијалектичком стању. Он је радио кроз разна свјетла, кроз многобројна свјетла, историјска (турско и млетачко), егзистенцијална (дипломатско, обичајно, етничко, емотивно), и ловио преламање свјетла и свјетала у свим њиним стањима. Из минорних свјетова свога рода, Паштровића, и језика, српско-хрватског и бокељско-црногорског, до мајорних свјетала парламента једне империје, гдје се чују гласови, политички, најразличитији. Љубиша је читаву своју посланичку и дипломатску каријеру провео у амбијенту борбе централизма и федерализма.¹⁷

Официјелну своју дипломатску културу, официјелно искуство лично, све ово стечено упорним радом, он је преламао у свом проседеу кроз незванични, народни, народносни спектар и кроз искуство комунистади, своје, паштровске, окружене одасвуд битно различитим свјетлосним свјетовима. Он

17 „Доминантна линија диобе у Посланичком дому Царевинског вијећа била је спор двије непомирљиве државне концепције: 1) углавном њемачки дио становништва тежио је снажној, либералној и централистичкој држави са демократским режимом и широким грађанским слободама; 2) међу осталим дјеловима популације превладали су напори за децентрализацију и историјски засновану земаљску и народну аутономију. У случају Мађарске по сриједи је био одлучни захтјев за обнову мађарске државе. Заговорници федерализма гледали су на централистичку демократизацију с подозрењем и непријатељски, те често прибјегавали опструкцијама или пак Царевинско вијеће игнорисали. Почетком шездесетих година деветнаестог стољећа мађарски посланици су одбили да учествују у парламентарном раду (од читавог мађарског клуба засиједали су само неки посланици њемачке и румунске народности). Ово је, такође, била државна стратегија чешких представника из редова Народне, односно Старочешке странке. Дистанца према федерализму није се тичала само Чеха, него и државотворно, односно аутономно оријентисаних посланика из редова Пољака, Југословена и неких њемачко-аустријских конзервативаца из алпских области, посебно Тирола.”

Љубиша је, треба ли додати, заступао децентрализацију и отуда његове честе везе са чешким посланицима и дипломатама, односно боравци у Прагу и у Моравској, што се види из преписке са послаником Вацлавом Зеленим.

Уп. подробније: *Seznam poslanců Poslanecké sněmovny Říšské rady*, Prag, 2001.

је током читаве своје каријере био члан Народне странке, а пошто је дошло до раскола у редовима странке, остао је лојалан крилу које баштини изворни програм народњаштва.¹⁸ Аустријски извори, након раскола странке, квалификују га као припадника клуба лијевог центра.¹⁹

Увидом у дијалогске тензије, кроз пишчево дјело, стиче се утисак да су оне искуствено, лично искуствено, компоноване и тај утисак уопште није случајан. Преговарачке тензије у стилу и поетици код њега посљедица су два нај-крупнија прелома у његову животу и раду.

Први је политика и дипломатија, у машинерији једне империје (народњак у етничком шаренилу какво ниједна држава у историји не познаје прије Аустроугарске) а ово су занати који су од Љубише учинили првог нашег писца, након Његоша и Вука, ком је судбина одредила европски књижевни оквир. И са њима двојицом он тај оквир чини дуго и указивно, смјернично, већ стољеће и по.

Други је смјена великих епоха: епике, с једне стране, и исто тако силовите авантуре европског дијалогског романа, са друге. Могао бих овај роман назвати реалистичким, психолошким (Љубиша је једини од великих југословенских

18 Знаменити народњаци били су, поред Љубише, Коста Војновић, Михо Клаић, Герасим Петрановић, епископ бокопоторски, пуних 35 година, писац Божидар Петрановић, посланик парламента у Бечу, револуционарне 1848. године. Љубишин претходник, од којег је учио у политици, Јован Сундечић, дворски секретар краља Николе, потписник конкордата између Црне Горе и Ватикана, првог акта те врсте у историји односа Св. Столице и једне, доминантно, православне земље и др.

19 С. М. Љубиша г. 1878. записан је као члан Клуба лијевог центра. То ће бити један од клубова у Посланичком дому Царске скупштине (*Haus der Abgeordneten des Reichsreithes*) који ће, након Љубишине смрти, касније бити припојен заједничком љевичарском клубу (њем. *Club der Liberalen*). Најзад, три године након пишчеве смрти, 1881. године формира се Клуб уједињене љевике (*Vereinigte Linke*).

Уп. *Stenographische Protokolle*, Ibid.

писаца савременик Достојевског, у хронолошком погледу), приповједачким романом, у његову случају ово посљедње баца најбоље свјетло, а са исто толико, ако не и с више права, могао бих то назвати дијалошким романом. Није битно како велику умјетност романа зовемо, битно је на који начин она зове нас и узима под своје.

Примјер је и ова драмска ситуација, типично романсијерска, преломна у отклону од праволинијског приповједача и мишљења и одлучна у свом меандрирању, кривудању, у тоталном обрту, какав епика не познаје – драмска ситуација у новели *Продаја њаџиријаре Бркића*.²⁰

Дијалошка натура Љубишина у прози, у приповједачком раду, на извјестан начин овај писац не да је далеко

20 „Тек се поче прозирати, у раздвој нотњи, похита жена у попа, куцне снажно на врата, а попадаја, која се дигла да изгони говеда, дође да види ко је.

‘Што си уранила, који су ти јади, Бистро?’

‘Дебели,’ рече Бистра, ‘помамио ми се муж, него забога, нека дође поп да му чита молитву од сна, е да би се како притајио, да нас не подави.’

‘А знаш ли што му би, кукала?’

‘Ништа, секо, тако ми Рождества што се примиче!’

‘А што га не припита на лијепе да ти каже на вјеру?’

‘Јесам, залуду, сву ноћ, но не зна шта лаје, пак бртљи свашто као једна шарена прекоморна тица.’

‘А што бртљи, кажи ми натајно?’

‘А јади га црни знали, како су мене с њим; но ти не би исказала до подна, то не би пас с маслом полокао.’

‘Бог с њим и анђеол божји! Да зна чо’ек што му је, могао би га и лијечити. Многи ли, да знаш, без лијека гњију.’

‘Казаће попу на духовну,’ рече Бистра плачући, ‘пак ће поп знати што му се хоће; зато се и попе да знају; но хитај, пошљи га забога, а ја идем да ми се ко у кућу не увуче, јер сам оставила врата растворена у све ширине као да ми је свадба, а не зла срећа.’

‘Да ну стани, жено божја,’ поврне попадаја, дохвативши јој руку у мишку. – ‘Не може бити да ти се није у оној муци штогађ изрекао, него казуј да га видам.’

‘Попадајо!’ – пришапта Бистра, ‘ствар је дебела пак не смијем, но ме пусти, кумим те небом и земљом, да идем бестрва.’”

Уп. *Продаја њаџиријаре Бркића*, објављено у: *Пријовијести и црнојорске и њиморске*, изд. ЦИД, Подгорица, 2001, 41-2.

од романа, него сасвим је близак роману, ако се већ и сам не може из одређеног угла назвати романсијером (из савременог угла: у неком случају може!) – плод је искуства дипломатског, преговарачког. О њему ће у овом раду бити ријечи као о приповједачу са преговарачком, дијалогском вокацијом. Од првог до посљедњег свог дана у политици, у дипломатском искуству, у доживљају земље и времена, народа и права, историје и политике, он је био окружен полемичким дијалогом. Живот му је био дијалог, формално дијалог, који је, нажалост, попут неких романсијера, који су у животу чешће били предмет и трпеж него креатори (дијалога), а приватно и у поетици, монолог.²¹

Ова два тока Љубишина даха и бића, први, дијалогски, биће одређен и формиран у *мајорном* (империјалном, царском) свијету, пуном великих и снажних потеза и потреса. Други, монологски, поетички, биће пишчев *минорни*

21 „У Далмацији су године 1861. постојала два главна политичка блока: Народна странка и тзв. Аутономаши, или ти пежоративно Талијанаши. Народна странка је тежила хрватском народном покрету и подржавала припајање Далмације Хрватско-славонском краљевству, евентуално и другим етнички хрватским регионима у монархији. Аутономаши су, међутим, били оријентисани проиталијански, одбијали су хрватске државно-правне аспирације и, уместо ових, форсирали специфични далматински идентитет, у којем је хрватски етникум играо улогу прије фолклорног, културног профила. Седамдесетих и осамдесетих година деветнаестог стољећа, хрватски народни посланици у Царевинском вијећу често су сједјели у надетничком Hohenwartовом клубу (С. М. Љубиша је такође дуго био члан овог клуба – прим. Г.Ч.) који су чинили присташе разних федералистичких снага из разних крајева монархије. Касније је растао утицај државно-правно оријентисане Хрватске странке права (тзв. Праваши). Након спајања Народне странке и Странке права г. 1905. формирана је Хрватска странка. Од исте године постоји и Хрватска демократска странка. Од Хрватске странке права одвојила се мања Чиста странка права. Српска мањина у Далмацији у једном периоду дјеловала је у Народној странци скупа са Хрватима, да би касније радила под именом Српска народна странка.”

Уп. *Vývoj politického spektra Chorvatů a Srbů v Předlitavsku*, Prag, 1999.

свијет, приватни доживљај малог човјека и племена (Кањоша из забачене комунитади Паштровића), унутар тешког, тромог, гломазног мајоритета једног царства.

Књижевно оружје

Љубиша је рођен у једном граду, а његово књижевно па и политичко дјело у другом. Није писао тамо гдје је рођен, већ је ту, испочетка, учио о администрацији и управи. Писао је тамо гдје је заступао једну политику и умро у земљи, империји, гдје је царевала транснационална историја. И сам је био једна тачка, један нерв, транснационалне историје, животни и политички саживио се са том улогом да прати у дипломатском дјеловању и умјетничкој прози могућности суживота и суживот, судејство, минорних и мајорних људи свога краја (млетачко-аустријска провинција Паштровићи) и свога, новог, заната (политика најмоћније царевине деветнаестог вијека).

Књижевно Љубиша се бавио другачијим свијетом. Имао је транснационално искуство – сви су имали у тој империји транснационално искуство, сви који су нешто значили, али се у поетици задовољио својим микро-свијетом (миноритет). Сједјео је у законодавном дому, парламенту, Reichsratu, једне свјетске силе, а писао кратке приче о судбинама људи у свом племену. Разлог ове дилувијалне подвојености мора постојати, лежати, негдје дубоко, у врлини, а ту, ако га не бисмо нашли, или ако бисмо га превиђели, можемо га тражити у људској самоћи.

„У црногорској племенској организацији суд о врлини није одвајан од њеног оживотворења у пракси”, каже Томовић. „За старе Црногорце врлине ума су биле уско повезане са вољом и страшћу да се оне и остваре. Ријетко

је ко постављао проблем границе између практичног и теоријског ума.”²²

Иако се пишчев рад не исцрпљује ни у једном етносу, средоземном ни балканском, па ни у свима скупа, будући да покрива просторе трансетничке у европском смислу ријечи, приморско-брђански брид му је свакако најближи, она оштра линија што раздваја тиркизну површ мора и блиједи, љетњи, камен, усађен у њу као какав циновски цвијет из англосаксонских метафора („гавран вјетра”) – и најтоплије се, у овом брђанско-приморском силаску с неба на земљу, подвојеност Љубишине вокације одсијава.

Аутор расцијепљен, подвојен, осуђен на интертекстуални однос свог насушног круха црног и бијелог, на преливање унутрашњих граница и унутрашњих односа у чисту ширину људске судбине. Судбина издвоје, не изједна, ако тако могу рећи, вуче се, попут комете, за сваким ретком и пасусом. Мене он интересује као дипломата, веома, јер знам да је носио свјетско дипломатско искуство свога доба и морао га је, овако или онако, примијенити у својој прози. Писање – нема писања, унутар нас, или не тако много, кад смо у зони реалистичке прозе – писање је преговарање, двојство, дуализам, па и дуализам врлине.

Није импровизовао, тим прије стоји, и тврђе, претпоставка да се његов књижевни рад може посматрати кроз интертекст, односно интертекстуалност. Само што у датом случају интертекст није други текст, нити је превише наглашен однос он имао, са другим текстом није ни трећи, четврти, пети текст, колико је то икуство дипломате, преговарачка позиција, почетна, оптерећена мелакхолијом разума, с једне, и широким могућностима, сликовитим ризицима, са друге

22 Слободан Томовић: *Морални лик Љубишиној ѿоја Андоровића*, Титоград, 1976, 175.

стране. Монолог је импровизација и, уопште, монолошка оријентација у животу импровизује, дијалог не, дијалог није импровизација.

Ја овдје, у Љубишином случају, комплетну дипломатску вјештину и суштину разумијем у служби интертекста наспрам наративног дискурса једног дипломате по занату, а рођеног приповједача. Нема таквих случајева код романсијера много. У балканским књижевностима Иво Андрић, код Латиноамериканаца Алехо Карпентјер и Карлос Фуентес, а и Гете, у свјетској класици, склон да посматра више ствари као једну једину – ријетки су то, изнимни су то случајеви.

Љубишино дјело, у овом погледу, као дјело иза којег стоји дугогодишње искуство посланика и дипломате, није остало неосвијетљено. Књижевна оружја његова, не толико разноврсна колико оштра, не толико разнобојна и шарена нити упадљива колико одлучна, и наративна су и поетички блистава у исто вријеме. У том смјеру је ово дјело традиционално прихваћено као приповједачки врх у свим срединама гдје за Љубишу знају и нигдје није потцијењено. Потцијењена је, међутим, дипломатска аура писца који се, не само у литератури, већ и у институцијама, и то високим, највишим свога доба, борио. То је аура романсијера који пише новеле, а зове их приповијетке.

Мислим, дакако, на релацију од Будве, градића висећег на хридини забачене млетачке провинције, до које су Млечани, барем по ријечима Луке-Луја Војновића, синовца Љубишиног колеге из бечке посланичке клупе, Ђорђа-Ђура Војновића, држали само ако их интерес води, па и ту с висока, као на пучину, не морску, него људску, до центра евро-медитеранског свијета, Беча.²³ Као да нам његова подвојена звијезда

23 „The Slave population of that province, wich has contributed more for the splendid movement for Yugoslav unity than any other Slav province, is

поручује, вели, дошаптава, слједеће, а то је: тамо гдје се човјек рађа не пишу се књиге, а тамо гдје се пишу не живи се живот.

Ако је игдје у Европи тражити политички подвојене биографије, судбине, подвојене од поријекла до каријере, од могућности до учинка, од здравог разума до горког парадокса, од земље до неба, онда их ваља тражити у нас, на Балкану. И сваки дан, сваку ноћ тражити, с фењером у руци. Горка подвојеност ни Љубишу, патриоту, трибуна и азиланта никако није мимоишла. Он је подвојена звијезда у борби свог народа за еманципацију, за отпор туђину поробљивачу, за слободу – и нека ове ријечи не звуче архаично, јер код нас оне немају застару, нажалост, јер ако је вјеровати нашем језику, једнородном а вишеименом, борба за слободу ће на Балкану трајати још седам милијарди година – толико се југословенски језик намучио да је опише и метафором опточи, у свим њеним безбројним и бесконачним меандрима.²⁴

degraded to the status of an amorphous mass, devoid of any kind of Slav consciousness, to-day Austrian, and to-morrow Italian at will.”

Уп. Count Louis Voinovitch: *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, London, 1920, стр. 9.

- 24 „Као писац”, каже Мирослав Лукетић, „Љубиша се прво огледао у публицистици. Већ 1838. године видимо га као претплатника за Вукову књигу *Црна Гора и Бока Которска*, а нешто касније на *Ковчежић* и *Српско-далмајински маџазин*. Први рад *Ойшћесѣво Пашићровско* објављен му је 1845. године у *Српско-далмајинском маџазину*. На основу полицијског извјештаја претпоставља се да је у периоду 1853-1855. био дописник бечког листа *Agramer Zeitung*. У извјештајима ‘Са црногорске границе’ саопштавао је главне вијести о догађајима у Црној Гори. Таквих дописа има 18. Публицистичка дјелатност је тијесно повезана са Љубишином политичком активношћу у остваривању великих амбиција на том пољу.

Почео је са преводима дјела италијанских писаца које је читао у оригиналу. Тако је 1862. године у задарском *Народном листу* објавио одломке из неколико Аристових сатира (Лудовико Ариосто, италијански пјесник, 1474-1533, прим. Г.Ч.) и Хорацијеве *Оде*. У *Јавору* за 1862. годину објављује, такође, Хорацијеве *Хвале сељачкој живоји*, а Ариоста у *Вили* 1868. и у *Народном календару Мајице Далмајинске* за 1873.

Подвојеност, дуализам, меандрирање исте једне ријеке у пољу, туда тече преговарачка страст овог писца и диплома-те – стазама, стазицама које се рачвају. Читав живот и снагу оставио је на свом јадранском путу, ту, на странпутицама незасите историје, коју је стварао и хранио.²⁵

Подвојена, звијезда

По свом дијалошком (контрамонолошком, преговарачком) карактеру рад и прозни поступак, проседе Љубишин, први је потез кичице у европском оквиру наше приповједне књижевности, а међу првима и кад се у обзир узму друге балканске средине. Природно је да овај колорит своју милост форме добије најприје у приморској колијевци, исто као што је природно и наравски потпуно, заокружено, било да рани Бокељи, у исто тако тешким, и тежим, историјским и културним околностима пронесу прву бакљу писмености на словенском југу.

Чланке и друге прилоге објављивао је у *Народном лисџу*, који је излазио у Задру, 'Cittadinu' у Трсту, 'Прозору' у Загребу, новосадској 'Застави', 'Српској зори' (гдје ће бити објављен и пишчев Животопис, у години смрти, 1878, прим. Г.Ч.) и др. Љубиша је највише својих прилога објавио у листу 'Земљак', који је покренуо заједно са Данилом и другим сарадницима 1873. Из Дантеове *Божанствене комедије* превео је и објавио 1867. у 'Дубровнику', забавнику Народне читаонице, одломак *Смрти Уголинова*. У рукопису му је остао превод Салустија *Са заклетве Кайиљине*."

Уп. Мирослав Лукетић, *Биографија Св. М. Љубише*, <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>.

- 25 „Инспирисан великом побједом аустријске флоте над италијанском код Виса 1866. године”, наставља Лукетић, „у којој су видну улогу одиграли далматински морнари, Љубиша је у десетерцу, у духу народне поезије испјевао и објавио исте године у Загребу дугу епску пјесму *Бој на Вису*. То његово једино поетско дјело посвећено је барону Франу Филиповићу. Штампана су два посебна издања – латиничко и ћириличко.”

Уп. *Биографија*, Исто.

Писца у цјелини и дипломату у цјелини видимо кроз посљедње двије деценије живота, углавном. Имао је шта да каже, из једног у друго поље, много више из политичког у књижевно и такав ме у овом раду интересује.

У Будви, родном мјесту, написао је један етнографски рад о Паштровићима, некролог Његошу и, најзад, десетерачку пјесму *Бој на Вису*, а преводио је ту Дантеа и Ариоста („посрбљено из Ариоста”, како сам каже). Књижевно дјело, пак, по ком га ми знамо и цијенимо, слиједећи ванредно повољну рецепцију међу онима који су живјели након њега, а прије нас, готово у цјелости писац је написао у Задру и Бечу. Ту је он био посланик при Царском вијећу (Reichsrat), а у ширем смислу, можда смислу ближе, часном политичком циљу да допринесе еманципацији Боке Которске, оснажи словенски народни дух у отпору према аустријској централној политици, био је дипломата.

„У Љубишином књижевном стваралаштву 1868. година заузима посебно мјесто, јер управо те године почиње са објављивањем својих приповијести, које му доносе заслужена признања, као што је ‘Његош у прози’. А Његоша је Љубиша изнад свих писаца волио и цијенио. Види се то из његовог текста *Сјени Пејира II Пејировића Њејоша, владике црнојорскоја и сјисаићеља словенскоја*, објављеног у *Архиву за њовјесницу јујословенску* у Загребу 1852. године, као из предговора првом латиничком издању *Горској вијенца*, које је Љубиша приредио, а објавила Матица далматинска, управо 1868. године. *Шћејан Мали како о њему народ љријовиједга* је прва приповијест објављена 1868. године у *Дубровнику*, у ‘Забавнику Народне читаонице дубровачке.’”²⁶

„У ‘Дубровнику’ за 1870. годину обављује приповијетку *Продаја љајријаре Бркића*”, наставља биограф. ‘*Скочићевојка*,

26 Исто, <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

йовјесница йаишйровска на узмак йеййнаесйой вијека, објављена је 1873. године у ‘Календару матице далматинске’ у Задру. Исте године објављује у ‘Праву’ (Задар) три прилога *Суд добрих људи*, који су прештампани у задарском ‘Земљаку’.”²⁷

„Пој Андровић нови Обилић, йрийовијесйй йаишйровска друје йоловине осамнаесйой вијека, први пут је објављена у ‘Дубровнику’ за 1874. годину. Прештампана је у ‘Гласу Црногорца’ исте године. 1875. година је Љубиши донијела велику радост и даљу књижевну афирмацију. У ‘Дубровнику’ је у издању Драгутина Претнера штампана као посебно издање прва његова збирка *Прийовијесййи црнојорске и йриморске*. Објављено је шест приповједака и спис *Бока Кошорска*. Први пут се Љубишина проза објављује у Србији, гдје он постаје популаран писац. ‘Отаџбина’ му објављује приче *Проклетйи кам*, *Крађа* и *йрекрађа звона* и *Пој Андровић нови Обилић*. Уредник ‘Отаџбине’ Владан Ђорђевић назива Љубишу Његош у прози.”²⁸

Хљеб му је био подвојен, крух црни и бијели, онај од политичке дјелатности и онај од књижевног рада, насталог у сну о градићу (Будви), племену и саплеменицима (Паштровићи), провинцији првој (Боки), гдје се трудио да ражегне шире словенско јединство и другој, Далмацији, коју је заступао у аустроугарском Рајхсрату, а да он није знао, барем не у почетку, и барем не у циљано опозитним бојама, до раскола у својој Народној странци,²⁹ који је крух које боје.

27 Исто, <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

28 Исто, <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

29 The first President of the Diet was appointed for the Slav Majority, Mr. Ljubiša, an Orthodox Serb, who had been an energetic champion of the National cause ever since 1867. The use of the Serbo-Croat language was at once adopted for the official record of the Diet, not exclusively, but on an equal footing with the Italian...”

Уп. детаљније: Ljubo Vojnovich: *Dalmatia and the Yugoslav...*, 190.

Двојници и двојности остављају своје трагове на људе и дјела – један од њих је траг Љубишине подвојене звијезде, готово налик жутој звијезди јеврејској. До краја живота пратила га је судбина, суживотно јединство или суживотна нужност, малих и великих, минорних и мајорних свјетова.

„Политичка активност и високе функције, каже Мијушковић, које је дуго вршио (предсједник Далматинског сабора, предсједник Земаљског одбора, посланик у Царевинском вијећу), нијесу Љубиши омогућавале безбрижан живот, већ су, напротив, допринијеле његовом биједном материјалном стању и присиљавале га на отуђивање очевине, трошење жениног мираза, продају библиотеке и намјештаја, као и на, не мала, задуживања.”³⁰

Тамо, у Задру и Бечу, махом током посљедње деценије свог живота, 1868–1878, он је створио своје приповједачко дјело – сан о граду и земљи рођења, сан о плавој боји мора, и врлине људске, патње људске. Ако би животопис био текст, а можда јесте, ко зна, онда је Љубиша савршено интертекстуални аутор, подвојен на своје половине, на своје крухове црне и бијеле, расцијепљен између текста и дискурса, као звијезда, и, следствено томе, прожет фамилијарним односом, чак промискуитетом, ових текстова.

Тешки и напети језик преговарања, негоцијације, убјеђивања у супротност, језик увјеравања о супротностима, прожео је ову приповједачку умјетност локалних боја и евроцентричне оријентације. Децентно испољавање истине о врлини и части, тако типично за њега, пробија се кроз дипломатско (контрамеланхолично) размишљање, ипак, одлучно и чврсто, попут челика. Право из подвојеног, дијалошког мишљења, које је слушао, и учествовао у њему, готово двије деценије, на највишем мјесту једне свјетске силе и на високим

30 Уп. Мијушковић, *Венѿилација Љубишине заоѿтавиѿине*, Исто, 169.

мјестима мањих сила, али сила (Италија, Њемачка, Пољска) у њој садржаних, он је најприје нацртао, а затим, у све чешћим литерарним обраћањима, током седамдесетих, и зацртао једну етичку топографију, конзистентно, иако у замршеним меандрима, између великих разлика, етничких, менталних, интересних, и упечатљиво, с вјером у свој приповједачки дар, мада је као писац, без критике и читалаштва (попут многих од нас), практично био сам читавог живота.

Продаја ђаџиријаре Бркића, новела, *Кањош Мацедоновић*, та наша маестрална реплика *Дон Кихота*, *Шћејан Мали*, опет маестрална реплика једног комичког епа у другом жанру, *Крађа и њрекрађа звона*, *Скочићевојка*, *Горге или како Црнојорка љуби*, са непресушном симпатијом за црногорски крш, изукрштаном с разумијевањем, кроз читаво пишчево дјело, новеле су којима је Љубиша испунио своју подвојену судбину писања, политичког мишљења, борбе и умирања. Везан за народно предање срцем својим и увјерењем, животним принципима и интелектулним поносом, он је, самим тим, усредсређен на дијалошку тензију у свему што мисли и прича.

„Задарски ‘Земљак’ у наставцима 1875. објављује причу *Проклејти кам*. 1876. приче објављене са уводним текстом *Бока*, о трошку уредништва, појављују се као посебно издање штампано у Државној штампарији у Београду. У забавнику ‘Дубровник’ излазе двије приче: *Пой Андоровић нови Обилић*, и *Крађа и њрекрађа звона*.

Разматрања, о чему све не, о карактеру аутора и ауторства у Љубишином случају (писац у фраку, срце и емоција увијени у неку марамицу, у страх од ријечи, налик страху од грома у олуји), о смислу текста и књижевној традицији, о политичкој позицији јужнословенских народа, притјераних уза зид, између наковња источног и западног, јесу

разматрања, заправо, о домету књижевног текста рођеног из политичког искуства. Искуства, кажем, књижевно подвојеног, политички подвојеног, једном ријечју из подвојене звијезде једне дуге и тешке умјетничке самоће.

Увјерен сам да је Љубиша утицао на нешто што он сам није досегао, а то је роман XX вијека. Био му је близу, све је било ту и код њега, као код романсијера наредног стољећа: оно што пишеш мора бити вјероватно исто колико и могуће. Све је, код њега, ту, тачно тако. Радови који слиједе нису мање вјероватни него што су могући, нити су мање могући него што су вјероватни.

Он је у своје доба био писац ком вјерујеш чим отвориш страницу, а у XX вијеку му се вјеровало чим узмеш његову књигу у руке. Стекао је славу кроз повјерење. Уздигла га је, као и Његоша, војвођанска културна алка. Војводина његова доба, па и касније, донекле све до данас (нажалост, данас *донекле*, а све мање *донекле*), имала је све оно што би се могло звати плишаним југословенизмом (југословенизам без отрова, без арсеника): слогу два највећа народа, европски оквир свога духа, солидарност илирског типа, средњоевропски рафинман да зачини балканску чорбијаду, у мјери у којој животно тло постаје слатко, плод сладак, окус пријатан, аура топла. Стекао је посмртну славу у земљи коју једва ногом да је погазио једном или двапут.³¹ Објавио је радове који слиједе, али, ту негдје, недуго потом, објавио је, на маргини и властиту смрт.

„1877. ‘Српска зора’ у Бечу почиње са објављивањем *Причања Вука Дојчевића* и у току године објављује 11 наставака.

31 Након штампања „зрелих новела” у Новом Саду, назван је Његош у прози, пред крај свог живота – вјерујем да му је та утјеха, ако је била утјеха, ублажила бол од развратне и похлепне историје о коју се толико пута спотицао на свом горком јадранском путу.

Истовремено, уредништво ‘Српске зоре’ Љубишина *Причања* издаје и као посебне брошуре. Појавило се пет издања Љубишиних *Причања* (I-XXX). Новосадска ‘Застава’ доноси причање *Ако лаже коза, не лаже рој*, а ‘Орао’, велики календар, објављује причу *Горде, или како Црнојорка љуби*.³²

„1878. ‘Српска зора’ наставља са објављивањем *Причања* Вука Дојчевића и доноси Љубишину причу *Скочићевојка*. Постхумно 1879. у ‘Српској зори’ објављена су три наставка, закључно са XXXVII *Причањем* Вука Дојчевића, затим повијетке *Пој Андоровић нови Обилић* и *Суд добрих људи*.“³³

Наобразба и традиција (дијалошко биће)

Каква је наобразба дипломате XIX стољећа, који су главни акценти, у Љубишино доба, за седамнаест година његове посланичке каријере у Парламенту аустроугарске монархије у Бечу, прво је моје питање? И друго, у којој мјери је посланик тог ранга из далматинске, односно бокељске провинције, дипломата у класичном смислу, а у којој, опет, није, него само посланик?

То је, заправо, оно што сам хтио додати у односу на успоредбу дипломатске технике отприје тисућу година, о којој говори Ибн Ал-Фара, а коментарише је Марија Вају – постоје промјене, али ове не леже у карактеру, већ у техници дипломатске службе. Карактер, са основама наобразбе, остаје углавном исти. Ако је приступ и постављање према проблематици конзервативан у бићу, у карактеру, у дијалектици мишљења, онда техничке иновације у обради проблема не угрожавају карактер – читање, овако или онако, остаје исто.

32 Исто.

33 Исто.

Њемачки историчар Теодор Цицалек, дипломатски педагог на Терезијанској академији у Бечу, објавио је, на врхунцу Љубишине политичке каријере, студију *Увод у историју Терезијанума у Бечу*,³⁴ коју је Љубиша, претпостављам, могао имати у рукама, за свог боравка у престоници, у дугим сезонама засиједања многочланог империјалног Рајхсрата. Студија садржи претпоставке за наобразбу каријерног аустроугарског дипломате: I ступањ – граматика (3 године), синтакса, свјетски језик, богословље, етика; II ступањ – хуманистичке студије (2 године), поетика, реторика, историја цркве; III ступањ – филозофске студије (2 године), логика, физика и математика са војним инжењерингом.

Историја дипломатије ову задаћу, за некога ко се у међународне односе спрема да ступи, с мањим измјенама и допунама, комотно може ситуирати у било коју епоху унутар поменутих тисућу година. Па, уз претпоставку благе осцилације у областима вјеронауке, идеологије и обичајног права, и у само XI стољеће: у Багдаду – Ибн Ал-Фара пише свој трактат о уставном праву, *Al Ahkam As Sultaniyyah*. Наобразба дипломате је класична ствар и, за Љубишино вријеме, нема ту неких посебних зачкољица, осим, наравно, технике. Но, то је већ други пар рукава.

Писац у дипломатији и те како зна шта је то ауторитет, како се ствара, примјењује и нестаје. Политички ауторитет у XIX стољећу дефинитивно се гради кроз дијалог, а тон не мора бити само дијалог између људи, већ дискурзивна динамика у ширем смислу. Он је од писаца свих професија највише навикнут на егзекуције, оне око себе, а на своју, кад куцне час, или без куцања, кад пукне. Деветнаесто стољеће, то је загрљај дипломатије и књижевности. У тону многих

34 *Beiträge zur Geschichte des Theresianums in Wien: Theresianische Akademie, 1872.*

приповијести, највише у тону *Скочићевојке* (приповијест о сиротој љубави и застрашујућој моћи), у *Поју Андравићу*, у *Причањима Вука Дојчевића*, горе негдје, изнад партера, пут плафона, звони ауторитет, хладни тон ауторитета. И то, тај тон, стиже отуда – из искуства које и само по себи звони, из неке самозвонеће ауре, само не више у партеру и под плафоном, него у оркестрарију, у тавној утроби гдје се ствари рађају из дубине. То што овај приповједач избјегава директни помен ауторитета, значи, заправо, да он приповиједа и прича ствари на други начин. То што он избјегава велике и раскошне костиме и прича о (у) прњама, у сиротињској костимографији, лекција је прва која се у царевинском Бечу учила и научила – наполеоновска лекција, о томе да је дипломација, кратко и јасно, полиција у фраку.

Па и сами наслови Љубишини, они главни, *Приповијестии црногорске и приморске*, односно *Причања Вука Дојчевића*, носе иманентну дијалошку тензију. Дијалог је био јединство, дијалогу се вјеровало у XIX вијеку. Приповједач тога доба жели да буде причач, дијалогичар, дијалошко биће. Дијалог и тензије дијалога, као форма је одговарао пишчевом искуству потпуно.

За карактер не бих смио тврдити да се у потпуности поклапа са дијалошким бићем, јер је Љубиша, упркос свему, израстао из једне тврде епске (монолошке) традиције и остао јој вјеран, у поетици, у инспирацији, у идеји, исто као Његош.³⁵ Касније је дијалошком тензијом нашао фор-

35 „Живот у паштровској племенској заједници дио је оне климе која карактерише цјелокупну племенску организацију Црногораца. За овај начин мишљења типична је пуна усаглашеност ријечи, мисли, осјећања и дјелатности. Ријеч је производ утврђених моралних назора, обавеза проистиче из дате ријечи или исказа, који има тежину заповијести. Ову усаглашеност воље, мисли и акције може издржати само храбар човјек. Он представља идентитет посебне и опште воље. Но тиме није умањена, већ потенцирана његова индивидуалност. Служење моралном поретку, цјелини, не де-

му и надрастао епску натуру своје умјетничке снаге. Дијалогска тензија га је довела до врха, са ког он може мирно да гледа смјену епоха, излив епике у велику форму романа и гдје му се вјерује, гдје је дијалог гарант повјерења.

Наши стари писци примијетили су код њега ту подвојеност (линију између ауторитета, с једне, и објекта на ком се ауторитет извршава, са друге стране), коју он бијаше стекао, по властитим ријечима, *ѿреѿијецајући зла* („Сломих срце ево и падох под ваш суд, ни од страха, ни од срама, но да стечем душу, Боже виђи! претијецајући зла”). Бјеше то, по њима, хитња да обави лавовски (етички) дио посла, а остало ће се, ваљда, стићи некако. Смјена великих формалних система, епике и романа, није остала незапажена у читању Љубишиног дјела од наших старијих аутора, у доба када је роман жегао и горио југословенска књижевна поља.

„Истина, у свему томе има нечега што се, као проседе, додирује с народном епиком”, каже о њему пјесник Зоговић. „Али епског је било и у људима (схватањима, поступању), у паштровској средини коју Љубиша умјетнички даје. То је племенски живот на вишем ступњу варварства, а зар све родовско-племенске заједнице за које историја зна нијесу прошле кроз своје херојско доба и зар марксистичка наука не говори о том херојском добу као о непобитној историјској појави? Епска компонента у *Кањошу Мацедоновићу*, *ѿричи ѿаѿиѿровској из ѿенаестѿоѿ вијека*, фактички је, и као поступак и као учинак, доказ о вјерности Стефана Љубише

градира, већ развија посебне моралне вриједности. Индивидуум има своју вриједност само ако је његова појединачна воља истовјетна вољи цјелине. Ово усклађивање није производ неког нарочитог моралног напрезања, умовања и мишљења, већ је израз непосредног осјећања вриједности живота као таквог, под условом да се не одвајају општи од појединачних интереса.”

Уп. Слободан Томовић, *Морални лик Љубишиноѿ ѿоѿа Андоровића*, ЦАНУ, Титоград, 1976, 174.

друштвеној стварности коју умјетнички даје, о неодољивости с којом је она, основним цртама свога бића, на њега дјеловала. Јер приповједач Љубиша, и то треба имати на уму у погледу свих његових историјских прича, није изишао, како му то критика замјера или похваљује, само из народне епске поезије, него и из племенске стварности херојског периода.”³⁶

Линија која дијели два дијалога, два контрамонолога, јасна је и урезана као комета, брзо, бојом, тоном, правцем, све јасно као дан. „У сучељавању Кањоша са Млечићима, Љубиша је, поред витешких, истакао и многе моралне особине нашег човјека”, каже Вукмановић. „Кањош је јуначког срца, несебичан, човјечан и достојанствен. Одбија награду која му је понуђена из ризнице Св. Марка за услуге што их је учинио дужду. Његов лик Љубиша је психолошки досљедно сликао супротстављајући га Млечићима, који представљају један други свијет, огрезао у људским мањинама и нискостима, који вјерује да се за новац може све купити, част, јунаштво и национална свијест.”³⁷

Савремени читалац ће, можда, пожалити што Љубиша није дошао до пунијег открића сатире. Тим прије што је био на корак близу и то у својој најпопуларнијој, не и најбољој, приповијести *Кањош Мацедоновић*, гдје мали миш убија великог лава, а ријеч силе је смијешна, пред минорним значењем и дометом говора једног сиротана, говора сиротиње

36 Уп. Радован Зоговић, *Неколике забиљешке о Љубиши*, изд. у зборнику ЦАНУ, Титоград, 1976, 67-8.

Успут буди речено, „племенска стварност херојског доба“ није ништа друго до епика, додуше епика са дијалашком тензијом, епика натруњена контрадикцијом, тенденциозна у правцу интересовања за скретање са јединственог (монолошког) пута, епика дефамилијаризованог романтизма; укратко, епика која понегдје допушта неортодоксну дијалашку свијест – но још увијек епика.

37 Саво Вукмановић, *Основне карактеристике главних ликова у књижевном дјелу Стефана Мишића Љубише*, ЦАНУ, Титоград, 1976, 189.

уопште. Можда је томе допринијела озбиљност, сериозност (меланхолична озбиљност рационализма), доливена у оквир његова дара, откуда друго ако не из напорне, неријетко туробне, дипломатске свакодневице. Оно што је у овог писца, притицало, дотицало и утицало, из правца институција, из институција самих – институције једне монархије уливају човјеку најприје страх па онда све остало – углавном је обојено као и зидови тих институција, сиво (боја угњетавања), хладно (топографика неумољивих налога), неумољиво (интонација звекета оружја и страшних салви), јер империја има своју боју, царство има своју боју.

Народносне инструкције

Стара дипломатика, у погледу инструкција, толико је шаренолика колико је шаренолик свијет којим се она бави. Погледајмо код Марије Вају, у оксфордској студији, запаљива мјеста, импресивне ситуације – долазимо до друге ријечи, до алтернативе инструкцији, до импровизације. Импровизација, није импровизација у правом смислу, ријечи, већ илустрација ширине поља борбе, опис колико се у ширину, и околу, и невидкрајно, по једном једином питању, може, кретати, циљати и политички општити. Дипломата је тестиран, у раном исламском свијету, каже она, стављане су на провјеру двије вјештине, његове, рецепција и интелигенција. Има се метнути на пробу код амбасадора много тога. Истинољубивост, оданост, вјера.³⁸

У рецентном оксфордском раду, који обрађује другу област, додирну с дипломацијом извјесно више од

38 *When you plan sending a messenger, you should consult him and test his understanding and intelligence. Try his faith, and his trustworthiness.*

Уп. детаљније: Maria Vaiou: *Diplomacy in the Early Islamic World*, Oxford, 2015, 99.

књижевности и лијепих умјетности, наслова *Бизантиска ѿравна култура и римска ѿравна ѿрадиција*, прво поглавље носи индикативан наслов: *Реципијујући Хомера*, што баца снажно књижевно, реторичко, филозофско свјетло на развијену бизантску правну и дипломатску културу. Студија подсјећа на древну дипломатску и правну праксу, а то је да се филозофија и реторика, књижевност уопште, не само не искључују из дискурзивног политичког тока на двору и у парламенту, напротив, да јој се да мјесто, конститутивно, у тим егзактним процесима, колико год егзактни они били. Да дипломатија почасті укаже не само према реторици, него и према литератури.

На једном мјесту у раду о исламско-бизантским дипломатским односима, свакако највишим, по рангу, значају и култури десетог столећа, што је Ибн-Фара много пута у својим радовима о уставном праву истакао, Марија Вају наводи снажан пјеснички цитат – помислићете да смо код Хомера или Дантеа, али не, нисмо, на дипломатском и правном смо терену и то класичном. Један амбасадор из Багдада, посланик (*messenger*)³⁹, илуструје, описује, дочарава, у аудијенцији код бизантског краља, сву муку и тугу багдадских затвореника, који чаме у туђој земљи и ужасним тамницама, гдје нису ни међу живима нити међу мртвима, без да ко за њима сузу пусти – „који чаме у бизантској земљи / у жалосним условима заточења”⁴⁰

39 Дипломатија, готово све до појаве тзв. чистих нација и национализма, у раном деветнаестом вијеку, не прави велику разлику између посланика у дипломатском и посланика у законодавном, погледу, чега се и ја, у блажем контексту, разумије се, држим – за мене је Љубиша, прије свега, дипломата (негоцирао је послове међународног карактера у центру политичког свијета), преговарац и, најзад, дијалогски оријентисан приповједач - дипломата у професији, преговарац у поетици.

40 „ We went out of this world and so we are not counted among its people/And we neither among the living nor the dead /Does anyone mourn for those who

Неправда, тамница, тлачење, трпеж угњетавања, експлоатација, обесправљеност, дискриминација под туђинском влашћу, све је то био и портфолио бокељских дипутата у Бечу. Као огромна већина, по броју становника, 140.000, били су мањина, са готово упола мање депутата у Далматинском сабору, спрам италијанске мањине од свега петнаестак хиљада становника, у омјеру готово упола мањем.⁴¹ Нису могли изнијети, можда, у новом вијеку, тако страшне призоре тамнице и тортуре, као багдадски амбасадор пред бизантским краљем, али да су осјећали терет народа као свој, патриотски, братски, душом и срцем – јесу. Судећи по Љубишином горљивом народњачком и народносном предзнаку и у политици („И тко је овдје већи Србин од мене, мој се гроб од Косова знаде!...” – грми он у Далматинском сабору у Задру, у једној дискусији уочи распада Народне странке, пред крај свог бечког мандата) и у приповијестима црногорским и приморским, све што је он носио и осјећао у духу, срцу, може се казати једном простом ријечју – народ. Народна ствар. Буђење. Снага буђења, препорода. Ватра језика – све метафоре, попут оне скадинавске „гавран вјетрова” и других које амбијент, климу, ваздушје, тоном и сликом сугеришу, снажно. Дискурс о тамници, увијек, било у дипломатском, било у метафоричком општењу – снага је

dwel in the Byzantin land in the miserable condition of captivity?”

Уп. опширније: Maria Vaiou: *Diplomacy in the Early Islamic World*, Oxford, 2015, 100.

- 41 „The 15,672 Dalmatians which figured in the statistics of 1860 as „habitually speaking Italian” were represented in the Dalmatian Diet of 1861 by the twenty-six deputies, while 140,000 „of Slav speech” – to quote the cynical expression of a Dalmatian exile – were represented by fifteen deputies.”

Уп. Конкретније и са даљим подацима, у проширеном контексту политичких прилика у Далмацији и Боки Которској под аустроугарском влашћу: Louis Voinovitch, *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, London, 1920, 166.

таква, да изгледа предодређено подвојена, манихејска, дуалистична без остатка.

Даље, посебно, по дипломатском и историјском осврту на положај нашег народа под италијанском влашћу грофа Луја Војновића, синовца грофа Војновића, каснијег министра иностраних послова Црне Горе и учесника Лондонске конференције за промјену граница балканских земаља, 1913. године, може се видјети сва тежина и тута народна, без народног језика, без народног школовања, штампе, институција, у једној Европи, у којој народи и мањи бројем глас дижу и своје институције граде, утврђују. Сви политички списи Луја Војновића носе дух и жар из словенског срца, овим хронолошким редоследом: *Дубровник и Османско царство*, Београд, 1898; *The Question of the Adriatic: Fiume (Rijeka)*, London, 1919; *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, London, 1920; *A Sound Through the History of Dubrovnik*, London, 1927. Па и чисто белетристички рад овог врхунског дипломате, бриљантног писца, *Књижевни часови* (Загреб, 1912) овај дух носи, и жар.

Љубиша је, у свјетлу народносних инструкција, тако типичних за вишенационални парламент монархије, био ванредно добро информисан и дубоко их осјећао, на другој страни, читав свој политички рад, ту, у том врелом и запаљивом ваздушју, политички промислио и провео. Политички рад – инфлуентан на неполитичку књижевност, на неполитичку поетику.

Његовао је искрене везе са старом Црном Гором, конкретно са Цетињем, које и у дјелу његову искрено, високо, надахнуто мјесто има и понос, без резерве. „Његове везе са Цетињем и Београдом остварују се разним каналима. Књаз Никола га прима на Цетињу 1869. године, са почастима, и са њиме сатима разговара насамом. Са Јованом Ристићем

размјењује поруке преко посредника и повјерљивом кореспонденцијом. Бокељски устанак 1869. године био је велики испит и искушење за Љубишу. Кроз парламентарну дјелатност он је настојао да не дође до примјене Закона о ландверу у Боки. Покушавао је да спречи устанак. Заједно са генералом Родићем допринио је његовом смиривању. Послије потписивања мира са устаницима Љубиша је у Бечу подвргао најоштријој критици владу и Вагнера, оптужујући их за злодјела која су починили палећи и рушећи куће и цркве, убијајући дјецу, жене и старце. Одбацујући покушаје да се за побуну окриви Црна Гора и залеђе, он је навео 12 владиних грешака које су довеле до устанка. Његовим залагањем добијена је знатна помоћ за обнову порушених кућа и цркава, а сам цар је поклонио 50.000 ф. за ту намјену. Влада је била принуђена да поднесе оставку. Године 1870. поново се састаје са књазом Николом и с њим води разговоре око припремања црногорског устава.”⁴²

Чешки народ и народни словенски покрет Војновић изузетно поштује и пише, у том правцу, о утицајима Западних Словена на свој народ и свој крај, што свакако представља једно монолитно расположење и једне, недвојбене, чисто народне инструкције, које су добијали и његов стриц Ђорђе Војновић и саборац стричев Љубиша. О главном граду, административној пријестоници Далмације, Задру – у ком је Љубиша шест последњих година живота, поред Беча, боравио – Војновић пише да је у то вријеме био готово читав испуњен словенским духом.⁴³

42 Види опширније: Мирослав Лукетић, *Биографија Св. М. Љубише*, <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

43 „Throughout Dalmatia, but especially in Zara, the Illyrian movement found a strong echo. The municipality was almost entirely Slav.”

Уп. детаљније Louis Vojnovitch: *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, London, 1920, 186.

Регионализам, национализам, неспоразуми, трвења, нетрпељивост, само су благи изрази за стање из ког су бокељски дипломати друге половине деветнаестог стољећа тражили излаз. Регионални поредак никада, до деветнаестог стољећа, није дејствовао око себе с таквом снагом, па ни дошао у положај да изрази свој утицај, као тада. У савременој америчкој историографији регионализам, посебно регионализам деветнаестог стољећа, онај у империјалним оквирима, детаљно се разматра и значај му се, баш у односу на то доба, велики придаје и признаје. Успостављање контроле, и то практично над читавим свијетом, путем колонија и колонијалне моћи, ставило је у погон једну, исто тако, моћну, полугу моћи – сферу утицаја. Дипломата тога доба читаву је каријеру провео у атмосфери баланса, тражења баланса, често војном и полицијском силом, у рововском и уличном смислу, па се, умјесто да кажемо радио је, може сликовито рећи балансирао је, послушкивао минорне нагласке у мајорним свјетовима.

Креирање власти и моћи путем утицаја на друге, креирањем другости, новог квалитета, или оспоравање – обарање квалитета, што лежи у другима, нова је појава и баш тада је, са консолидацијом империјалне дипломатије, изражај свој нашла. Љубиша је био савршено свјестан политичких механизма свога доба. Једни су владали – другима је владано, управљано. Точак сриће уоколи, што каже Гундулић, вртећи се не престаје – тко би гори, сад је доли... Регионални поредак – сувим речником дипломатије казано – баланс је и само баланс, у оквиру неког другог поретка, који се такође, у извјесном смислу, балансом може назвати.⁴⁴

44 „None of the regional orders came together to form a world order until the 19th century, when the great powers of the West established control over the entire globe through colonies, semi-colonies, and spheres of influence. Thus

Супериорност, војну, економску, политичку, културну, сваки од стотина обласних посланика из провинције, морао је осјетити, на својој кожи, кад пређе праг Рајхсрата. Погледајмо само колико је у Љубишином књижевном свијету правде, а колико неправде. Измјеримо ли једно и дуго, доживјећемо и ми, читаоци његови, *momentum* када и у нашој рецепцији политика, конкретно дипломатија, може бити интертекстуалност, може фигурирати као интертекстуалност, што ће рећи, било какав однос једног текста према другом, или присуство једног у другом. У датом случају присуство пишневог политичког искуства у његовом тексту, илити, шире гледано, однос приповједачког дискурса у једном микросвијету, књижевном, према политичком искуству, широком, транснационалном, империјалном – све је у једном садржано, као у кугли срца, у провидној кугли срца.

Колико је само у свијету малих Паштровића, зла и добра, у истој посуди, црног и бијелог у истој води, ватри, трави, земљи, патње и радости у истој души, црних и бијелих оваца у истом стаду, погледајмо и добићемо књижевну слику једног ширег транскњижевног, то јест политичког, дипломатског искуства. Добићемо слику транспоноване дипломатске инспирације изметнуте у форму, која више није дипломатска него метафоричка, умјетничка. Огромно искуство је то и у ватри исковано. Љубиша је знао, добро, у дубини знања, искуствено, да постоји *империјалистичка дијломаѿија*, ту, пред очима, у хљебу који он једе

was created a new world order, one defined by imperialism. The imperialist order was one in which there was a sharp division of the world's countries and people into two: those who ruled, and those who were ruled."

Уп. детаљније *The Palgrave Dictionary of Translational History*, Macmillan, London, 2009, 1139.

са својим народом и да постоји глобална влада, глобално управљање, базирано на међуимперијалистичком договору, уговору, на прећутној или формално уговорној сагласности великих сила.⁴⁵

Војне и економске силе, империјалног извора и увира, свих дипломатских напора и тежњи, дакле, тих снага, свеприсутних у формату пишчеве посланичке каријере (формат империје одређује све дипломате тога стољећа) аутор *Причања Вука Дојчевића* био је примарно свјестан. Империја (империјална дипломатика) – већ сама ријеч, сам тон, боја звука, појединца упућује на праву и најправију државну адресу: на *инстѿиѿуѿије*. Смисао, који је имала аустроугарска монархија, стекла је на својој институционалној политици. Колико је била институционална, што ће рећи законопоштовна, али и комплексна, савјесна, али и правотражећа, скрупулозна, али и политички жестока, говоре и чешки подаци о демисијама и оставкама у политичким клупама – податак веома необичан за политичке прилике XIX стољећа, у већини земаља и немогућ, осим у једном тромом и гломазном царству, строго дефинисаном *инстѿиѿуѿионалном* политичком механизацијом. Међу многим оставкама, чешки извори констатују и једну Љубишину.⁴⁶

45 „The system was sustained by the superior military and economic might of the great powers, now called ‘world powers’, as well as their ability to establish governance in their colonies and protectorates through the collaboration of portions of the indigenous people. What William L. Langer has called ‘the diplomacy of imperialism’ was a system of global governance on the basis of interimperialistic agreement.”

Уп. више о томе, као и о хијерархији разних полицијских фрактова на дипломатском корпусу, да се послужим наполеоновском метафором, у књизи: *The Palgrave Dictionary of Translational History*, Macmillan, London, 2009, 1139.

46 „Koncem funkčního období sněmovny navíc nastaly tři vlny hromadných rezignací poslanců určitých národností, rovněž z politických důvodů, což výraz

Можда први од свих наших политичара свјестан или у правој омјери свјестан значаја што га институције за државу имају и држави обезбјеђују *државно* стање, писац *Причања* је и на дјелу оставио траг овај, досљедно. Посвећеност институцијама, међу њима и једна лудница, што у оно вријеме за једног писца говори доста, дефинише овог дипломату врло јасно.⁴⁷

nesouhlasu s fungováním Říšské rady. 27. ledna 1870 takto rezignovalo několik poslanců za Tyrolsko...

Ve stejné době pak probíhala i masová rezignace poslanců za korunní země Kraňsko, Istrie, Gorice a Gradiška a Dalmácie s jehoslovanským obyvatelstvem. Mandáty tehdy odevzdali poslanci Alexander von Petrino (ten ovšem reprezentoval korunní zemi Bukovina), Franz Hermet, Lovro Toman, Jožef Emanuel Barbo Waxenstein, Luka Svetec, Lovro Pintar, Stefano Conti, Janez Lipold (za Štýrsko), Anton Černe, Luigi Pajer de Monriva, Orazio Colombani a Francesco Vidulich. **7. dubna 1870 pak ještě dopisem ohlásil svou rezignaci s poukazem na čin svých kolegů i poslanec Stjepan Mitrov Ljubiša.**“

Уп. детаљније: *Seznam poslanců Poslanecké sněmovny Říšské rady (1870–1871)*, Prag, 1990.

- 47 „...Јер је напокон Љубиша том приликом испословао да Бока у новој изборној преинаки сачини сама по себи један неовисни изборни котар, то јест да може слати свог властитог бокешког заступника на Царевинско вијеће, а не да јој га бира као досле већина сабора далматинскога, која је могла бирати кога је сама шћела с Пељешца до Кашћела. И то је Љубиши пошло за руком урадити, упркос тога што опћне бокешке немају 50.000 душа, нити плаћају 50.000 ф. данка, што је било усјечено као најнижи број за да могу вањске опћине слати заступника за Царевинско вијеће.

(...)

Преко тога у истоме засиједању Љубиша је испословао 18.000 ф. за нови поштански пут пред градом Задром, а 300.000 ф. за пут с Котора на црногорску границу. Сувише је из државне благајне измолио 25.000 ф. за римску цркву у Врлици; 20.000 ф. за православну цркву дубровачку и неколико хиљада за павсоавну цркву скрадинску и за манастире Савину и Подластву; најпослије. за вријеме гласовања вјерских закона чинио је да се дозначи годишње свота од 6.000 ф. за припомоћ парохијалноме православном свећенству у Далмацији, док му се законом коначно не установе плате. Сувише измолио је Љубиша у цара да се определије 80.000 ф. за лудницу далматинску из државне лутрије г.1874.“

Уп. *Стефан Мийров Љубиша, Живојоис*, издало уредништво „Српске зоре“, у Бечу, штампарија V. Heinricha, 1878.

Миноритет, минорни свјетови

Љубишина политичка дјелатност, макар у спољној политици, у ономе што је он разумијевао као своју борбу, а суштински је било на граници унутрашње и спољне политичке радње, но он је са својим саборцима у етнички промијешаној структури парламента морао сматрати тај рад спољнополитичким, по природи ствари, ишла је свом тихом концу, готово крају, управо у годинама расплета уочи турског рата 1876-78. Није било више ни оне странке коју је некоћ градио са далматинским – српским и хрватским првацима, ни снаге у јединству, ни јединства, дакако, а код њега, чини се, ни воље. У сабору су његове функције, све више протоколарне и почасне, бивале временом блиједе иза његова дјела, умјетничког, несређеног, изузму ли се приповијетке као цјелине, које, уосталом, никад није објавио појединачно, а да нису биле умјетнички савршено заокружене, али дјело, артикулација заокружења дјела као цјелине, тога не бјеше на видику. Нити ће тога бити, нажалост, за пишчева живота, никада, барем не у омјеру према сигурној и моћној приповједачкој снази, садржаној у свим значајнијим прозним радовима. Планирана сређеност пишчева дјела у цјелости, са аутобиографијом (из расположивих редова аутобиографских, види се да је била планирана као књига – имало се шта планирати, да је било времена и среће), са оним портфолијом који су и много мањи духови од Љубише у његову добу обезбиједили себи на темељима тањим, скромнијим, ни тога нема ни завршних корака до цјелине.

И још ово, уз биљешку о најтужнијем Љубишину концу, не само политичком, већ и књижевном (онај изостанак заокружења једног посве оригиналног дјела): историја приповједачке умјетности, погледајте читав деветнаести вијек, као да тражи, као да копа, као да вапи за „додацима”

(„прикљученија”), код сваког од снажних приповједача – за „додацима” мемоарске, прозе, сјећањима, биљешкама уз прошлост, за коментарима, за завршном „приватном” ријечју која ће заокружити круг фикције. Приповједач деветнаестог стољећа, то, као да осјећа у ваздуху – тај недостатак, потребу за копањем. И ова се потреба за мемоаристичким копањем јавља, готово пословнично прецизно, неминовно, управо након заокружења фикције – као да приповједном кругу фали још само нешто, а то нешто је „неприповједна” проза.

Ето, такав дојам стичем код Љубише, управо кад му је било најтеже, а најпотребније, на крају бурне политичке дјелатности од три деценије (дуг и напоран пут за параметре сваког, не само тога, бременига доба) – мемоар није дошао, за аутобиографију нити за коментаре о политичком, јавном, књижевном животу није остало времена. Или не бјеше нечега што зовемо вријеме, а то је можда хронотоп судбине.

Зато нам о њему долази по неки бљесак, свјетла биографског, са других страна, поглавито од биографија или аутобиографија или политичких списа, гласовитих Хрвата његова доба. Највише има ових пропламсаја кроз политичке и књижевне списе, дијалоге, полемике, напросто кроз књижевно-политичку, друштвену, културну слику доба и Далмације која се буди, раније и жустрије, можда раније и жустрије у мјери у којој је, као покрајина, мање рафинирана и развијена. Па и кроз слике знаменитих обитељи тога доба, које су за деветнаесто стољеће, одиста, слике, портрети доба и укуса, а и догађаја разних у политичком, дипломатском смислу сликовитих. Једна од ових обитељи, вјетроказна, умногоме, у односу на Љубишу, свакако је лоза Војновић, лоза која се рачва у више праваца, напосе, у свим релевантним правцима од утицаја и на Љубишу и на вријеме. Писац је савршено добро познавао огледало обитељи

Војновић, преломе њина свјетла кроз вјекове и политику великих сила, односно интереса ових на балканском – у датом контексту радије казати словенском – јуту, поглавито кроз живот и рад свог саборца у Народној странци и Царевинском вијећу, Ђорђија-Ђура Војновића.⁴⁸

Бриљантни Војновићи били су, углавном, Срби католици,⁴⁹ а Хрвати дипломате.⁵⁰

Дакле, у самој странци, Народној, након раскола, писац је имао јачу опозицију од оне која је народњачку политику раније оспаравала у Царевинском вијећу. На страну разлаз у мишљењу о методама политичке борбе, на страну и скандали који су пратили Љубишу последњих година, најбучнији је био неки о наводној корупцији, присвајање новца, од концесије за жељезничку пругу у долини Неретве

48 „Ђуро се као правник вратио у Херцег Нови (са студија у Бечу и Падови, прим. Г.Ч.), гдје се идентитетски везао за српство и вратио православљу. Дјеловао је као јавни биљежник и опћински начелник Херцег Новог (1863-1877). Као представник Народне странке изабран је 1867. за заступника Боке Которске у Далматинском сабору, а 1877. постао је предсједник Сабора те се преселио у Задар. У међувремену је 1870. био изабран и као заступник у бечком Царевинском вијећу. На тим је дужностима остао све до краја живота. Након раскола Народне странке у Далмацији 1879, Ђуро Војновић је постао један од утемељитеља и вођа Српске странке. Био је ожењен католикињом из трогирске обитељи Мартинели, а имао је три кћери и сина Душана, који је смртно страдао 1883.”

49 „За разлику од брата (Ђорђија-Ђура, прим. Г.Ч.) који се у зрелој доби вратио православљу, Косто Војновић је чврсто прихватио католицизам. Штовише, католичка доктрина представљала је темељ Костова духовног живота, а његови политички и интелектуални назови имали су снажно католичко обиљежје. Косто је већ у младим данима прихватио и развио хрватски национални идентитет те тијekom шездесетих и седамдесетих година 19. стољећа одиграо значајну улогу у обликовању хрватске националне идеологије у Далмацији.”

Уп. *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Globus, Zagreb, 1990, 16.

50 У писму бискупу Штросмајеру 1871.г. Косто Војновић каже: „Ако сам по роду Срб, по политици сам Хрват, а по вјери католик”.

Уп. опширније: *Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka starih i rijetkih rukopisa i knjiga*, R5332/13, *ostavština Koste Vojnovića*.

– најопасније ривалство њега је чекало, и дочекало и уклонило од групе којом је управљао Миховил Павлиновић, политичар успјешнији, писац ни поредити с Љубишом, ни прићи паштровском *storyteller*-у. И агилни Павлиновић, као и Љубишин земљак, Косто Војновић, изданак породице која ће пишчеву политичку каријеру означити и усмјерити, те коначно и надживјети, био је неспорно успјешнији политичар од Љубише.⁵¹ „Већ у прољеће 1875. сви обавјештенији политичари у Монархији знали су да је приређен терен и да ће се ићи на освајање и дипломатско добивање Босне и Херцеговине како би се накнадили губици у Италији и истискивање из њемачког *Reicha*. Тому је служио и царев пут уз границе споменутих покрајина...”⁵²

Конац пишчевог рада, политичког, а показаће се, нажалост, и књижевног, пада у вријеме када он већ може само посматрати напредовање ривала и, уопште, промјену на политичкој мапи Балкана – видимо из оних неколико пасуса, аутобиографских, несређених као што и доба помутње, несређено, бијаше. „Павлиновић је ‘об Ускрсу’ 1875. почео

51 „Од самог почетка своје политичке активности Косто Војновић (отац Луке-Луја Војновића, прим. Г.Ч.) је уз Миховила Павлиновића и Миха Клаића фигурирао као један од вођа хрватског народног покрета у Далмацији. Његов спис *Un voto per l'unione ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria* (Split, 1861), у којему је изнио низ аргумената за сједињење Далмације с Хрватском, спада међу темељне програмске текстове хрватског националног покрета у Далмацији. Од 1863. до 1874. Косто Војновић редовито је биран као заступник Народне странке у Далматинском сабору.”

Уп. *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Globus, Zagreb, 1987, 17.

52 Априла 1875. цар и краљ Фрањо Јосиф обишао је области дуж далматинско-босанске границе на међи двају царстава, акаснији извори наводе да то никако није било случајно путовање, нити да је цар случајно, у овом подухвату, помно слушао не само своје поданике, већ и делегације хришћанског састава, из Турске. Михо Павлиновић га је поздравио у Задру, дочим о Љубишиним активностима, па ни о присуству, или било каквој врсти учешћа, података нема.

писати још један свој програматски спис: ‘О Славенству, Југославенству, Србохрватству, Србству и Хрватству’, кога је довршио идуће године.’⁵³

Народњачка политика у Далмацији, дакако пресликана у главним цртама на засиједањима Царевинског вијећа, преломила се, што је Љубиши добро било познато, на том питању свих питања (источно питање, односно разлике у гледиштима на Босну), а разлаз хрватско-српски, писац је осјетио на својој кожи. Ако је читао, читао је ово пред смрт, ствари савршено добро познате, апсолвиране деценијама, кроз дискусије у Сабору и на Вијећу у Бечу, засигурно му нису могле изгледати другачије, него онакве какве су, реално, биле.⁵⁴

Борио се он на многим фронтovima – језик и црква су питања свукуд присутна и у говору⁵⁵ и у писању и у Царевинском вијећу и у Сабору у Задру, а драматургију по-

53 Види опширније: *Разговори*, Задар, 1876 (последњи пут тискано с предговором Марина Павлиновића у Загребу 1943).

54 У Павлиновићевој књизи саговорници су четири особе између себе – аутор је изабрао да га тумачи извјесни Петар Дувњак, а уз то и становиште још једно, без предметне разлике у рудименту (“Народни лист” у ком је и Љубиша некоћ објављивао политичке прогласе и позицију Народне странке). Опозицију му чини Стеван Бачванин, близак новосадској “Застави” и ставовима Светозара Милетића. Умјерени дубровачки грађанин, госпар Влахо, је трећи, и он, као да говори из уста дубровачких Војновића, мада се то нигдје у тексту не спомиње директно, а четврти је капетан Ристо, Бокел, “умјерен и помало Свеславен”, како га касније квалификује хрватска критика.

55 Нпр. говор у Задру, још у доба снажног заједништва у редовима народњака, питање источне цркве у Далмацији (85.000 вјерника, 93 парохије) – аутор помиње и Котор, сукобе Црногораца и Француза 1806. године, Боку Которску, Албанију, Истру, Дубровник, креће се у више праваца (*varrà la pena di fare una piccola digressione*) – лежи равноправно у равни језичких и политичких питања у цјелини:

„Eppure né la nuova scelta del vescovo, nè l'organismo del concistoro, come oggi sussiste, corrispondono alle costituzioni della chiesa greca. Chi la letto il secondo lavoro del benemerito professore Zhisman: ‘Die Synodal Verfassung der Orientalischen Kirche’, si farà di ciò facilmente convinto.”

Уп. *La Chiesa Greco-orientale in Dalmazia*, 1866.

литичке борбе, оралне и оне писменог типа ишчитавамо каогод комплетно пишчево мишљење, на страницама прозе – на плану наизмјеничног протежирања минорних и мајорних свјетова. Политичка каријера прекратка за ритама једног спорог царства.

Језгровито народно мишљење, у недостатку, или, барем, помањкању писмених форми од XV до XVIII стољећа, код Вука, касније и Љубише, повлачи се на резервни положај и народ га, орално, и понегдје писмено, изражава у *минорној* форми изреке (још питалица, загонетки, доскочица, попјевки, итд). Миноритет народних форми аутор *Суда добрих људи* дисперзира редовно, како кроз своју дијалошку драматургију, тако и чешће, упадљивије, на почетку или на крају чисто приповједачког блока. Има народног говора код њега свукуд, само је реформиран дијалошким тензијам, дотле да је понегдје прикривен.

Причања Вука Дојчевића – жанровски проблем најобимнијег пишчевог дјела (XXXVII поглавља, око двјеста страница) – у свјетлу минорних народних форми, у њему заступљених – шта је то, куда се и како формално развија ово дјело?

Сазрело је вријеме да се ова проза назове правим именом – роман – не што би сазрела теорија књижевности, или се, у односу на прошлост, истанчала разлика међу жанровима, или се, пак, у међувремену нешто промијенило на пољу историје књижевности и мишљења, него из простог разлога што је постмодерно мишљење уложило напор да рецепцију писаца из граничних епоха (Достојевски: претпсихолошко и психолошко доба, нпр), мјери, не само кроз њих саме, кроз изоловано дјело њино (каталогизовано у аутомату и аутоматизму посматрања), већ кроз призму, понекад и претјерано равноправну, тумача и оспораватеља њихових,

или апологета, свеједно.⁵⁶ Доба полифоних тензија у читању и разумијевању прошлости, највише интереса показује, управо, за ауторе из преломних епоха, што Љубиша јест, ван сумње (отварање нове дијалогске форме у роману са освртима на епску прошлост и монолошке изворе).

У датом контексту *Причања* су одиста прави, не и једини примјер, има их посвуд, испод наслова појединих приповједака, новела и кратких прича – када се многи, наслов, праћен народном изреком (*изречним ѿговорним миноритетом*), у естетској творевини акумулира, не само паралелно него још суставно. Говорно-писмени квалитет од минорног чиниоца (изрека, пословица) постаје мајорна форма (недјељива естетска цјелина). Свако од тридесет седам *причања* Вука Дојчевића, свака од XXXVII глава романа, по наслову се заснива на минорној народној форми изреке.⁵⁷

Мајоритет, мајорни свјетови

Питам се да ли бих толико размишљао о минорним (малим) и мајорним (великим) свјетовима код Љубише да

56 Види студију Малколма Џонса: *Dostoyevsky After Bakhtin*, Cambridge University Press, 2005, 240 стр.

57 I– Ако лаже коза не лаже рој;
II– Свуда ѿћи, дома доћи;
III– При муци тириџа, ѿ муци ниџиџа;
IV– Тешко нојама ѿд махниџом ѿлавом;
V – Или каменом о лонац, или лонцем о камен, ѿешко лонцу;
VI– Да јој ѿреба наше слоје, не би никад кише наишло;
VII– Ако немаш злоѿвора, маџи џи ѿа је родила;
VIII– Ријеч из уџа, а кам из рука; (...)
XV – Ниџи се у добру узнеси, ни у злу ѿонизи;
XVI– Имасмо ѿе, не знасмо ѿе; изѿубисмо ѿе, ѿознасмо ѿе!;
XVII – С ѿуђа коња насред ѿођа; (...)
XXXII– Лакше је ѿѿѿоваџи неѿо ли кнежеваџи;
XXXIII – Шалу је Боѿ ѿѿаѿио;
XXXIV– Гори је неѿерник неѿо кривоклеџник; Иџд. иџд.

нисам читао *Кањоша* у којем је ова тема неизбјежна: мали човјек, а принуђен да дјела под великим околностима? Немам навику посегнути за било којом и каквом књигом на полици; још мање посегнути за било којим и каквим цитатом, било откуд, било када, било гдје га уметнути, него с разлогом, а онда одлучно. Немам, нити ћу сада направити изузетак, иако је књига коју каним поново прелистати, заправо, поклон од мог аргентинског сусједа у авенији Маипу: *Borges y el culto de los Mayores*.⁵⁸ Аутор је дипломата, историчар и пријатељ Росендо М. Фрага.⁵⁹

Има извјесног конзерватизма у сваком позиву на мајорне свјетове, на претке, на ауторитете, на политику, па чак и на своја убјеђења, која се обично плаћају високом цијеном, управо зато што су „мајорна” (а људски живот миноран по дужини трајања), те се стога нећу задржавати на Фрагином доживљају предачког свијета као мајорног свијета. Тачније, ограничићу се на то што он сам признаје властити конзерватизам, а Борхесов наглашава.⁶⁰ Вјерујем да је у писца *Крађе и ѿрекрађе звона* иста ствар, да је цијена мајорних свјетова отмена, али висока. Иако је неизвјесно да ли је човјек већи пошто плати цијену коју велики свијет захтијева и узима.

Борхес је имао снажан однос према старијима (ауторитет; већина у консензуално-демократском смислу; преци;

58 Издање Fundacion internacional Jorge Luis Borges, Buenos Aires, 2001, стр. 2010.

59 Рођ. 1952 у Б. Аиресу, политички писац, историчар, директор истраживачког центра *Nueva Mayoria* – што већ насловом (Нова већина) сугерише у правцу који мене у датом случају интересује: однос писца и дипломате према категоријама које се овдје могу превести, са шпанске множинне „mayores” као: старији; ауторитети; претходници; већина.

60 „Como Borges, yo me siento conservador y muchas veces lo digo aunque no tengo militancia política.”

Уп. Rosendo M. Fraga, *Borges y el culto de los Mayores*, Buenos Aires, 2001, 207.

мајоритет – мајорни свијет, величина у смислу стандарда и принципа; старије особе са искуством, итд.) господин Фрага је од тога направио студију, занимљиву већ по самом наслову. Највише ме ова тематика копка као мајорни, већи, велики, крупни свијет (у мојој уобразиљи ту је, одмах, у близини миноритет, минорни свијет, нешто мало, али значајно), доведен у везу са својом супротношћу по формату (мали свијет). Да се вратим на наслов *Борхес и култи мајорних* и да му, за ову прилику, атрибуирам компаративно мој потенцијални контра-наслов: *С. М. Љубиша и култи минорних људи и свјетова*.

Свако ко је прочитао *Кањоша Мацедоновића*, зна о чему говорим. Ова новела, скупа са *Причањима Вука Дојчевића*, са *Скочићевојком* (проза у нагибу према роману, исто као што је то *Владимир и Косара*, алиас *Љеџојис љоја Дукљанина*, не само нагиб према роману, него сам роман) и толиким другим приповијестима и црногорским и приморским, зна да Љубиша заслужује такву студију. Размишљање о њему непотпуно је без улоге и функције минорних свјетова у његовој поетици. Не може се тврдити да је наш писац имао *el culto de los mayores* – осим, можда, у смислу: етика, патриотизам, народ (да, народ је код њега уистину мајорни култ), језик, понос, све оно што јесте мајорни култ његова краја, али може, и то засигурно, да је добро знао шта су то мајорни свјетови. Живио је у једном царству, радио за царство, говорио његове бројне језике и претурио преко својих плећа многе његове проблеме. Носио је снажно искуство мајорних свјетова (и минорних, видјећемо касније, у драматуршком проседеу), снажно искуство предака, с поносом на сто посјечених Љубиша због непослушности пред Турцима; његов умјетнички свијет је, одиста, драматургија минорних и мајорних свјетова.

Пошту му је одао, ни деценију пуну након смрти Љубишине, богослов и писац Дионисије Миковић.⁶¹

На концу, оно што је Љубиша сада већ могао само проматрати из своје нежељене и преурањене „пензије”, премда праву пензију није ни доживио, а његова је заслуга, заправо, то било, јесте рад на помагању херцеговачких устаника и прикупљање помоћи за њих – Љубишина визија отприје шест година.⁶² Уредништво задарског *Народној листи* (Il Nazionale), упутило је, управо у вријеме када Павлиновић обзнањује своју верзију политике по источном питању” (Босна) и стоји иза кампање за помоћ устаницима, апел за прикупљање помоћи у акцији која је „подигла духове у Далмацији”, како пише тадашња штампа. Љубиша је, разумије се, могао гледати на ову ствар из дубље перспективе. Још увијек је активан у Сабору, на унутрашњем плану,⁶³ и биће

61 „Од овог једног од дванаест Паштровских племена, племена Љубише, досељеног у Паштровиће с почетком једанаестог вијека, скрај такозване ријеке ‘Љубишњице’, вазда се је досле рађало људи, који су цркви православној и роду српском хвале достојно служили, и користи му, било умно, било материјално, доприносили. Од свију се као свјетли дан од тамне ноћи одликује: сјајна на небу српском неугасива звијезда, Стеван Митров Љубиша.”

Види детаљније: Дионисије Миковић, *Митрополић црнојорски Висарион Љубиша*, НовиСад, 1886, 5-6.

62 Књаз Никола је те године, 1869, у јеку кривошијске кризе, примио Љубишу на Цетињу, „гдје су, сами, разговарали сатима” – једина ова чињеница, а није усамљена, говори јасно и недвосмислено, бацајући свјетло, не само на њихов однос, пун разумијевања, у осталом, него и на кризу у цјелини.

Уп. даље: Мирослав Лукетић, *Биографија Св. М. Љубише*, у:
<http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

63 И везан, декларисано, за струју Ђорђија-Ђура Војновића по курсу који писац већ није ни могао природно напустити, након толиких година заједничке борбе за заједничку ствар. И прије Љубишина напуштања дипломатског паркета, односно прије пишчеве смрти и након обоје, а обоје пада у свега неколико година, ако не, и мање, око Војновићеве политичке фигуре, сликовито речено, кружи прамен магле.

„Према штурим вијестима, могло би се закључити да је Ђуро Војновић развио големе амбиције у балканској политици, али и да своје планове

дуже од године, докле га Павлиновић са својим присташама смијени, али његова политичка становишта, скупа с перспективом, нису ни издалека она пријашња, захваљујући не њему самом, него другима, који су се промијенили, а с њима и његов положај – мањина, недостатак гласова за досљедност у политици странке. Иако се за кратко чинило да солидарност, прикупљање помоћи за херцеговачке устанике, сада већ у сасма другачијим околностима од оних 1869. године, зближава хрватске и српске народњаке у Далмацији, то није трајало дуго. Љубиша је остао на својим позицијама, познатим и декларисаним кад је ушао у политику.⁶⁴

углавном није успио остварити. Наводно је био *persona gratissima* на бечком двору и код самог цара Фрање Јосипа, а зна се да је године 1878. успјешно посредовао при купњи отока Локрума за престолонаследника Рудолфа. На другој страни, одржавао је присне односе с црногорским кнезом Николом, уз којег је 1876. судјеловао у једној епизоди црногорско-турског рата. Такођер, био је у честим контактима са српским дипломатама у Бечу. Године 1883. покушао је, мимо аустријског велепосланика у Београду, изходити аудијенцију код краља Милана Обреновића, тражећи притом да се с њим ‘поступа као са Србином, а не Аустријанцем’. Аустријска дипломатија тада је посумњала у његове намере, а денунцирао га је сам краљ, који је био политички овисан о бечком двору. Информације што их је тада прикупио аустријски велепосланик указују да је иза Војновићева посјета стајао особни политички мотив, но његови стварни циљеви остали су непознати. У обитељском кругу спомињала се непотврђена прича да је 1886. – након абдикације бугарског кнеза Александра Батенберга – Ђуро Војновић био ‘један од најозбиљнијих кандидата за бугарски престол’ на који је најпослије засјео Фердинанд Саксе-Кобург (о чему је писао Милан Прелог у *Jugoslavenskoј ниви*, 2/7, 1924, часопису у ком је, иначе, Војновићев синовац Лујо сарађивао и полемике водио, прим. ГЧ). У политичким амбицијама, заплетима и аферама Лујо Војновић касније је надмашио свога стрица Ђура...”

Уп. *Зборник о Павлиновићеву живоју и раду*, приредио Никша Станчић, Глобус, Загреб, 1990, 16.

- 64 О Љубишином учешћу у преговорима са кривошијским устаницима, 1869. године, у Кривошијама, писано је код нас мало и више некако публицистички, без уласка у општи контекст и ситуацију напету по свим шавовима, турским, аустро-угарским, црногорским, па и далматинском у некој, мало подаљој, инстанци. Изношене су и грубе произвољности, прикупљене у неким усменим разговорима, кафанским трабуњањима у Будви,

Након што су Црна Гора и Србија заратиле са Турском и након захтјева устаника да прогласе присаједињење Босне Србији, однос међусобног разумијевања између двије фракције у Народној странци је захладнио, а босански фрањевци упутили су протест, на линији тзв. хрватског државног права, гледе Босне, подржани, с друге стране, од аустријских дипломатских службеника у самој Босни. Треба додати да је далматински намјесник, генерал Родић, иначе Љубишин пријатељ, још из доба кривошијских преговора, у Павлиновићу имао противника и ривала, ако не са истом врстом ривалитета у односу на ону коју је према Љубиши испојио, а оно са становитим противљењем, свакако, тим прије што су се односи са Павлиновићем погоршали, сљедствено дипломатској констелацији, до краја остао привржен писцу и његовим политичким ставовима.

Све у свему, гледано из угла свршетка Љубишине активне дипломатске дјелатности и службе, као што наводе извори, „око судбине Босне и Херцеговине и рјешења источног питања, коначно су се разишли хрватски и српски политичари у Далмацији па и у Хрватској у цјелости”. Кад постане свршено, онда постане јасно. „Био је то сукоб двију државних идеја од којих су обје, и хрватска и српска, полагале право на Босну и Херцеговину.”⁶⁵

Биле су то године када је Љубиша, несумњиво огорчен у политичком раду, осјећајући се напуштеним, изневјереним, и не сам, већ са многим саборцима из свог крила странке, па и у Царевинском вијећу (имао је доста пријатеља међу чешким политичарима, обилазио Праг, био примљен с

о томе да је наводно писац учествовао у добавци оружја за устанике, и писано је о томе у једном зборнику, чак и у академском кругу, излагано, без основа, те ово не завређује више од одговарајуће кафанске пажње и одјека.

65 Види: К. Милутиновић, *Војводина и Далмација*, 125.

разумијевањем и почастима) можда више гледао, или се спремао да види, ако је судити по онако штурој аутобиографској биљешци, пут и обзорје свог књижевног дјела. Томе је било и вријеме, након три деценије не лаког рада и не лаке позиције, међу својима и међу странцима. Дипломатски рад му је узео много времена, снаге, енергије, да чудо буде потпуно, ово знамо пратећи живот његов, нипошто из књижевних редова, удаљених, намјерно, од дипломатске дјелатности, да конач с концем не видимо, готово нигдје, у приповједачком и политичком ткању његова духа.

Каузалитет не видимо и нема га – нико не зна шта је уморни писац мислио за будућност тих последњих година, ни како је намјеравао да се постави, у друштвеном амбијенту, ако је о неком постављању, након разочарања и умора, уопште помишљао, значај му иоле важнији придавао. Говора има, али на ужем плану, у Сабору и без одјека, без оне преговарачке поетике, тако својствене Љубиши, без основа и услова за њену градњу. „Источно је питање ријешено на Конгресу у Берлину”, констатују хрватски извори, гледе геополитичке ситуације на Балкану и горућег тзв. источног питања, „а унутрашњи односи и припадност Босне и Херцеговине у Бечу и Будимпешти. Сви програми хрватских и српских политичара па и њихове препирке биле су сувишне. Босна и Херцеговина постале су заједничке аустроугарске покрајине.”⁶⁶

Политика, и проза, као дијалогске тензије

Погледајмо опет ствар издаље, из дубине. У својој 39. години Љубиша је већ посланички кандидат за Државни

66 Види: Dragutin Pavličević, Mihovil Pavlinović o istočnom pitanju u Bosansko-hercegovačkom ustanku (1860-1878), у: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, priredio Nikša Stančić, Globus, Zagreb, 1987, 203.

сабор у Бечу. Годину раније, 1861, он је члан далматинске депутације при банској конференцији у Загребу. За петнаест година, од тада до 1876, он је посланик на Далматинском сабору и у Царевинском вијећу у Бечу. Са својих 48 година постао је предсједник Далматинског сабора, на том положају остаје до 1878, када га смјењују противници из клерикалне фракције народњака предвођене дон Мијом (Миховил) Павлиновићем.

У Љубишино вријеме, кад је у дипломатском пословању и политици срце куцало јаче, болније, кад је уопште имало времена да куца, док су идеје биле свјежије, неизлизане, једва малко процијеђене, и то, додуше, у пјешадијским ратовима, али не и прокуване у масакрима и геноцидима, као пола стољећа или стољеће касније (Први свјетски рат, нацизам, фашизам, логори, нуклеарно оружје), у то, помало црно-бијело вријеме, као што крух насушни зна бити црни, и бијели, у исти час, у изборној области Далмацији постојале су, наиме, двије странке.

Народна странка, прва, коју је он заступао, и тзв. Аутономиши, по народски речено Талијанаши, подржани од централне аустријске власти, са циљем да се задржи италијански језик у школама и не дозволи продор народног словенског духа и јединства – у крајњем: да се декуражирају федералистичке идеје које би водиле до југословенства. Народњачки оријентисани посланици често су сједјели, заправо, гле парадокса, у наднародном клубу (Hohenwart), гдје је његован федерализам разних народа аустроугарске монархије, све док није порастао утицај хрватске Странке права (тзв. Праваши), која је исцрпила ентузијазам народњака својом државотворном идејом, а за Љубишину струју, односно струју Ђорђија Ђура Војновића, у новој констелацији, више није остало мјеста.

Двије године касније, 1878, умро је Љубиша у Бечу, а посмртни остаци, након седам година, 1885, у завичај, Будву,

су пренесени. Ово јесте једна штура слика, али слика. Откуд код писца тако снажна дијалoшкa тензија, снажнија него код других наших приповједача XIX вијека?

Преговарачки тон Љубишина приповједања – шта је то?

Аутор *Кањoшa Мацедoнoвићa* читавoгa свoгa живoтa oслушкyje, или je примoрaн дa имa слухa, штo се хвaтa свеједнo, зa двије врстe преговaрaњa тaкoрeкyћ – зa некo унутрaшњe, међуполитичкo (дијaлoг унутaр плeмeнa, нaрoдa, нaциoнaлнe свијeстe) нeгoцирaњe и зa други, спољни, међунaциoнaлни, интeрплeмeнски дискурс. И мoждa je *Кањoш*, oвдјe кoнкрeтнo, пoгрeшнo, или бaрeм нeпoтпунo, изaбрaн зa примјeр, мoждa je унутрaшњe преговaрaњe у њeмy (лoкaцијa: пaштрoвски Дрoбни пијeсaк; прeдмeт: кoгa пoслaти нa мeгдaн туђинскoм нaсилникy?), тј. слaбије, с мањe примјeрнoстe, биaн зa примјeр oд унутрaшњих преговoрa у oстaлим пишчeвим нoвeлaмa (*Скoчићeвoјкa*, *Причaњa Вукa Дoјчeвићa*, *Пoй Андрoвић нoви Обилић*, итд) – мoждa je, кaжeм, кaњoшeвскo унутрaшњe нeгoцирaњe испoд пишчeвoг нajвишeг нивoa? Нo, ништa зaтo, *Кањoш* je – *Кањoш*...

Узмимo, дaклe, бeз oбзирa нa дијaлoшкy eнeргијy Љубишинy, oгрoмнy и снaжнy, *Кањoшa* зa примјeр, дa ли њeгoвa преговaрaчкa стрaст илуструје Љубишин диплoмaтски, и политички дискурс, пун преговoрa и дијaлoгa, дoтлe дa сe дијaлoшки oслoнaц пишчeв, свудa, у свaкoм пoглaвљy, пaсусу или рeчeници, мoрa дoвeсти у тијeснy вeзy сa зaнaтoм пишчeвим – сa извoрoм oткyд сe eгзистeнцијaлистички, oн, нaпaјa – сa политичким кругoм и дeјствoм њeгoвим?

Није јeднoстaвнo, нити сe нa први пoглeд и пoкyшaј oткривe и пoјaви, нaспрaм истрaживaчкe знaтижeљe oнo eгзистeнцијaлнo у Љубишинy дијaлoгy. Упркoс тoмe штo je сaм oвaј дијaлoг нaчистo eгзистeнцијaлaн, штo je прoткaн двијeмa нaчистo eгзистeнцијaлним прeтпoстaвкaмa (услoви живoтa,

опстанак), заснован на њима, овај оригинални дијалог је увијек на граници пишчевих животних претпоставки: дипломатије у круху (професији), преговарања у поетици (вокацији). Просто речено, прихваћене представе о дијалогу и дијалошкој форми, у прози – Љубиша се готово ничим није бавио до прозом (занемаримо ли политичку прозу) – неће нас задовољити, својим одговором, на питања у вези са проблематизовањем пишчеве умјетности. Још мање евентуалним одговором у вези са проблемом Љубишине умјетничке снаге.

Назваћу ову снагу снагом дијалога, из простог разлога што сам увјерен да се стара, добра, земаљска проза, ослања на дијалошку форму. Приповједач Љубиша, нисам рекао дипломата, кад се мало боље загледамо у његов бунар, тражи у човјеку, не оно што је подложно промјенама, релативно, од данас до сјутра, већ нешто друго. Он тражи оно непромјенљиво, несавладиво и, пошто га нађе, или га илузија да је то нашао, понесе, потапа га у бунар класичне дијалошке форме, са циљем да непромјенљивост, постојаност тестира. Он је заинтересован за нешто приповједачки непромјенљиво, за зло или добро, свеједно; постојаност и постојане ствари обично леже на дну бунара.

Можда је ова навика, инерција, ова постојаност ради постојаног, прешла из пишчеве политичке у драматуршку имагинацију, прелила се, премотала некако, да би остала онаква какву је видимо – имагинација која однекуд долази, потиче, притиче, стиже да би нешто саопштила тоном дошљака. Он увијек, чини се, у сваком часу, има шта да супротстави злу на дну свог бунара – неки инат, неки морал, етику, неки пркос, гњев, дакле, опет неку постојаност, тврдоћу, камен сур и топао, од емоције неког бића које по њему гмиже – човјека, змије, пса. Склоност ка постојаном, тврдом ставу, прати ову прозу из ретка у редак. Писац који

лови истину на дну бунара, тако бих ја назвао њега након читања новеле *Пој Андровић, нови Обилић – ѿриѿовијесѿ ѿаиѿиѿровска друѿе ѿоловине осамнаесѿѿѿа виѿека* и утиска, на самом крају ове дијалошки одређене прозе:

„А који си ти на име?” – упита га паша.

„Ја сам поп Радо Андровић, ако ти је драго милости!”

„А да сам те одавна желио упознати”, рече паша, „јер ми људи кажу да си се узнио откад ми поткиде међу и дарова је дужду.”

„Ја ти нијесам поткинуо међе”, дода поп, „нити сам ја даровао дужду, него сам бранио оно своје од Спичана, који су ми га хтјели потомити.”

„А хоћеш ли и по данас тако?” – припита га паша.

„Хоћу док могу махати” – одговори поп.

А паша, арбанашки, на по гласа: „А да нећеш већ никад ни довијека.” Па нареди једном аги од страже да их изведу и потуку.

Поп Раде знао је нешто натуцати арбанашки. Видје да је погинуо. Како ага пође по целате, скочи на ноге, тргне из потаје двије шпагарице,⁶⁷ натегне их, задјене прст за стражу и обије управи паши у прси. „А гдје ти је вјера, псето безаконо!” викне поп, и потегне за стражу. Оба кремена скоче из оловнице, прашници се проспу, а пушке издаду. Хћаше да га зубима закоље, но на побуку прискоче Турци, па их све изасијеку, осим Ђура Иванова, који им се украде и доприје дома, а око њега пушчана зрна као град. Затвори се у кућу и многе Турке убије кроз пушкарицу. Док Турци нанесу сламу и сијено да га жива упале у кући, паде ноћ, а он се спусти хитро низ прозор, скочи у море и преплива здраво на оток Катић, под тучом турскијех танета.⁶⁸

67 Мале пушке што се у џепу у потаји носе (прим. С. М. Љубиша).

68 С. М. Љубиша, *Дјела*, ЦИД, Подгорица, 2001, 122.

Посланство жанра и, најзад, посланство инструмента

У Љубишино доба Посланички дом бечког парламента (Abgeordnetenhaus des Reichrathes) броји 343 депутата, од чега: Мађарска 85, Чешка 54, Моравска 22, Хрватска и Славонија 9, Далмација 5, а од ових, опет, 2 столице су за Бокеље (Љубиша за Херцег Нови, Рисан и Будву и гроф Ђорђе-Ђуро Војновић за Котор).

Дипломата, племић, Бокељ родом, формиран на универзитетима у Бечу и Падови, градоначелник Херцег-Новог, Војновић припада, скупа с Љубишом, Народној странци која се залаже за словенски народни покрет и припајање Далмације Хрватској и Славонији. Заклетву полаже 1871, заступа курију бокељских општина, свој други мандат брани 1879, трећи 1885, дочим се на изборима 1891. године више неће кандидовати. Годину касније биће изабран за доживотног члана Горњег дома парламента (Herrenhaus), неизборног тијела резервисаног за племство, у доживотни мандат.

Богата је била каријера Љубишиног саборца, а додамо ли томе да му је годину млађи брат био Коста Војновић, такође члан Далматинског сабора, ректор Загребачког свеучилишта, а синовци писац Иво Војновић и Лука Лујо Војновић, реформатор црногорског правосуђа, амбасадор Црне Горе у Ватикану, те учесник Лондонске мировне конференције 1913. године за Балкан, тзв. амбасадорске конференције за проширење граница у име Црне Горе, не само да је била каријера сјајна, већ и конкретним, историјским помацима, ауром историје, политичке и културне, окруњена. Браћа Ђорђије-Ђуро и Косто подијелила су се у два народа политички и оба их за своје историјске фигуре и за фигуре своје културне историје држе.

Дипломатски дискурс у цјелини, дипломатска преписка, инструкције (писмено добијене или писмено издате), уговори (ако су ревидирани руком појединца), службене биљешке, депеше, анализе, посвете, говори, излагања, расправе, огледи из међународних односа, мемоари, књиге, дјела, у натури је све ово – жанр (жанрови). Чак и орални, усмени дискурс, будући да у књижевности представља један, говорни жанр, аутономни дискурс са аутономним консеквенцама, функционише као дипломатски дискурс. Јавна ријеч у дипломатији документ је и обавезује, како онога који га даје тако инстанцу испред које је делегиран и која га усмено или писмено опуномоћује.

У Љубишином стваралаштву, директно, дипломатског жанра нема. Комплетна његова жанровска заоставштина је углавном наратив, земаљска реалистичка проза, земаљско причање у земаљској, племенској и отацбинској аури. Зашто је изостао дипломатски жанр у текстуалној оставштини, нагађати би се само могло? Зашто писац са одличним смислом за писмо и ритам, за излагање у концизној, језгровитој форми, са реторичкм нагоном, присутним на свакој страници, није оставио, барем што се политичког и дипломатског поља (жанра), тиче, за седамнаест година у директној политичкој борби и још више година у политичкој дјелатности шире гледано, готово ништа или барем премало за биографску и полиграфску компаратистику?

Нагађањима се бесмислено, поготово у датом случају, бавити. Приповједачка проза Љубишина, самопоуздање којим је написана, дикција, избор тематике, печат родног краја, краснорјечје минулих доба и његова доба, идиоматско и народно гесло, епски замах, хумор, колорит и контекст, језички контролисана историја, патриотска страст, могло би се набрајати, још, и даље, но све то, без сумње, не

оставља ни најмање простора, да би, још један жанр, жанр дипломатике, овом опусу пристајао природно и спонтано, у логици, у животу. Народни говор, орални и писмени,⁶⁹ с једне и преговарачко искуство преточено у поетику, са друге стране, дјелу његовом и осјећају припадности бића његовог, дају доминантан тон и печат.

Али – није, не пристаје, јер службене преписке готово да нема. Риједак је ово случај, да је из књижевног дјела, из-брисана, професија и то не ова или она уска професија, већ дипломатски дискурс, дуг деценијама и широк, континентално, империјално, у сразмјери са замахом свог стољећа и царевинским државним форматом. Дипломата (професијом) се у простору, пољу свом слободном, или релативно слободном, повукао у приповједача (вокацијом). Читалац осјећа и отворен му је простор да доживљава животно и професионално искуство приповједача, али кроз друге линије, на другим нотама, на другој жици, не на инструменту жанровском, већ на инструменту поетичком.

Остављајући по страни претпоставку, карактеристичну за дипломатске писце, за неке, не за све, да се тек након свршене службе, они лате пера и дају исто оно што је служба,

69 Критика је, и новија, не само она из већ помало класичке старине, запазила да нема мјеста недоумицама што се главних токова пишчеве вокације и рада, тиче – то је „израз народног дуга изведен до умјетничког изражаја”.

„Главни књижевно-историјски основ за своје дјело Љубиша је изградио проучавајући стваралаштво својих највећих књижевних узора – Вука Караџића и Његоша.”

(...)

„Настало на линији коју омеђавају Вук Караџић и Његош, Љубишино књижевно дјело, у његовим најбољим странама, јавља се као израз народног духа изведен до умјетничког изражаја, као осмишљен спој облика народне књижевности и приповједачког стваралачког субјекта.”

Уп. детаљније: Божидар Пејовић, *Књижевно дјело Стијефана Митрова Љубише*, Свјетлост, Сарајево, 1977, стр. 207, 215-6.

кроз одговарајуће институције и механизме, њима дала, да врате снагу текстуалног значења и потенцијал, улогу, текста у животу, остављајући ту претпоставку по страни, принуђен сам да одстраним и другу, ону претпоставку што је Љубиша, практично, умро у посланичкој клупи, тачније у службеном хотелу, односно у служби. Проза, прави говор духа његова, остала је на чистини, изолована, већ у моменту кад је издахнуо, готово туђа, далеко од Љубишина седиментна и већ посве хладна лијеса.

Приповједач је окончао свој живот усред мандата, малтене на радном мјесту, у јефтином бечком хотелу, *in extrema miseria et mendicita*,⁷⁰ као некоћ Молијер, на позоришним даскама, усред комедије.⁷¹ Одлазак је био исти или сличан, јаје јајету личи у књижевности, као у животу, а разлика је

70 „Званично обавијештен из Беча 14. децембра 1878. године о Љубишиној смрти, која је успиједила 23. новембра у једном од бечких хотела, у коме је обичавао одсједати приликом својих честих боравака у Бечу, Срески суд у Котору је тек 22. јануара 1879. наредио печатење његове заоставштине у његовом стану у Доброти, на један километар од Котора, камо се Љубиша настанио по дефинитивном напуштању Далматинског сабора (30. јануара 1877), који је, иначе, неколико дана касније (5. фебруара) био распуштен и није се више састајао за Љубишина живота.”

Уп. Славко Мијушковић, *Венџилација Љубишине заоставиштине код којторској суда*, у: Црногорска академија наука и умјетности, *Стефан Миширов Љубиша*, 1976, 167.

71 Или, као један минорни аутор наш, а за овај случај сам сазнао не тако давно, скоро га нико није ни запазио, један минорни вјерски писац, манастирски преписивач, пишчић, имена простог Сава, из Заступа, манастира иза Тројице пљеваљске, као што је, кажем, вјерски аутор умро у свом скрипторију док је преписивао један *Минеј*, знамо и који, сабрат његов нам казује Јован Дијак, пошто су заједно радили на књизи, а година је, усред оних страшних година семиотичке кризе у нашим крајевима, 1545. мјесец децембар.

Наводим ово, све, не успоредбе књижевног дјела ради, већ успоредбе живота ради, живота прекраћеног усред дискурса. Миноран јесте био и он Сава из Заступа и сабрат му Јовај Дијак, са десетинама других писара, ћата, преписивача доктринарних текстова, у манастиру, умјесто на универзитету, али ауру своју сваки међу њима неспорно има па се и по њима, минорним писцима са минорним аурама, овај рад и зове – *Наши*

само у жанру и у инструменту. Отуда, што је умро изненада, са приватним текстовима у глави, и нигдје ван главе, са својом егзистенцијом умотаном у кошуљу и панталоне, без папира, нетестаментарно – отуда ова краткоћа, кусост, у аутобиографском дискурсу пишчеву.

Писци који умиру у хотелској соби посебно су поглавље у историји књижевности. То јест – у радној соби, јер ја не знам писца, ниједнога, да је боравио у хотелу, сам, па и с неком другом особом, а да ту није нешто радио. Хотелске собе су посебне врсте радних соба за писце. Хотели су посебне, оригиналне куће писаца, понекад топлије – видимо ово из приватних текстова, аутобиографских, из биљежака, запажања, реакција моменталних, или опсервација, код писаца. Хотел је дом, путујући дом. Он испуњава, код многог писца, ону страшну жељу, порив, да му дом, увијек, или што чешће, мора бити нов – и ово је, могуће, дошло од оне старе пожуде код ромаснијера и пјесника, коју зовемо, форма. Умјетничка форма, мислим. Зато животи писаца често имају неку хотелску форму.

Панславизам, само велика сјенка

Посланици Народне странке из Боке Которске, која ће на изборима 1870. године добити већину у Далматинском сабору, што је, опет, била снажна препорука за Рајхсрат у Бечу, гроф Ђорђе-Ђуро Војновић и С. М. Љубиша, за то вријеме више него разумљиво били су, снажно словенски оријентисани, за федералистичко уређење монархије. Притисак и амбиције проиталијанске аутономашке странке, с коријенима у вјековном, тлачењу словенских политичких и културних

писци и њине ауре. Аутора ове књиге, заправо, опсесивно интересују и ауре малих – ауре миноритета.

интереса, резултирао је јачим буђењем словенске свијести и словенског карактера Далмације. Са превисоким очекивањима, међутим, од Русије, са адресе велике руске сјенке.

Руска влада је, у суштини, била уздржана према панславизму, иако ово, на први поглед, чудно изгледа, зато што би њена подршка панславистичком покрету продубила јаз у односима са Аустроугарском и значила, практично, преузимање одговорности за политику једног таквог покрета. Генерал Шувалов, на примјер, један од утицајнијих дипломата на двору, панславизам је назвао фантомом, који квари односе са Бечом и подрива руску, аутократску, владавину (*demembrement de la veille Russie autoritaire que nous tenons à conserver*), с једне стране, а са друге, још опаснију пријетњу двор је видео у чињеници да словенско јединство „социјализму, револуцији, буни води, против цара, владара Богу равног”, како каже Т. Г. Масарик.⁷²

У том амбијенту, у лојалности према интересима свог народа, тумаченим, што је могуће снажније, међу стотинама посланика из разних провинција империје, из Мађарске, Чешке, Ломбардије и Венеције, Далмације, Буковине, Славоније и Хрватске, Галиције, Моравске, и других, дOMET двојице бокељских дипломата био је, логично, ограничен. Исцрпљивали су се, с једне стране, у федералистичким захтјевима (промјена устава монархије) и, са друге, донекле протурјечним карактером словенског покрета – етнички и културно снажног, дочим, политички, због амбивалентности стварних руских интереса, не увијек, и не сасвим реалног.

У Љубишину књижевном свијету нема панславизма, барем не оног у политичком тону, на какав смо навикли у деветнаестом стољећу и код писаца и политичара наших. Словенске емоције и то снажне, има, солидарности посвуда и још више – само панславистичког правца, нигдје,

72 Уп. Tomaš Garyk Masaryk: *Rusko a Evropa*, I, 378.

готово, нема, нити је, ама ни издалека, дефинисан у свом историјском формату – тежња за културним и политичким уједињењем свих словенских народа (свесловенство).

„Панславизам, са својом престижном улогом руског протектората над свеколиким Словенством, значио је у Русији више од пуког јавног мњења”, каже др Карел Казбунда (1888-1982), историчар са Карловог универзитета у Прагу. „Имајући присталице у свим друштвеним класама, постао је за владу, док није било парламентаризма, нека врста сигурносног вентила. Вицеканцелар, кнез Горчаков (министар ино-послова Русије 1856-1883, један од најпознатијих дипломата у историји политике, прим. ГЧ), свемоћна личност у спољној политици, никад није био ни на овој ни на оној страни. Влада је била принуђена да будно гледа на панславистички покрет, али се никада није поистовјетила с њим.”⁷³

Шездесете године деветнаестог вијека, у случају Љубише, посланика трипут бираног за Далматински сабор, основан исте године када је он ступио у високу политику (1861) биле су године између двије ватре, с пламеном, с пламеним језичком, окренутим, час овамо, час онамо. Упркос политичким сплеткама које су га пратиле у стопу читавог живота, ни противници му нису оспорили рад и резултате у оном смислу у ком је народ (присутан и у дјелу и у политичком прегалаштву, једнако досљедно), очекивао од свог изабраника да чује не туђу, него *своју* ријеч.⁷⁴

73 Уп. Мисија Чеха у Москви 1867. и аустријска дипломатија, Праг, 1924, 48.

74 „У седамнаест година његовог парламентарног живота, много је радио Љубиша на корист удовица, сирочадих, мировника и ђака далматинских, што му је по Далмацији опће признато. Његов неуморни труд у Сабору и Одбору земаљскоме на пољу управноме и законотворноме припознају му и његови најљући противници.”

Уп. *Стефан Митров Љубиша, Живојоис*, издало уредништво “Српске зоре”, у Бечу, штампарија В. Хеинрица, 1878.

За Љубишу ће, наредни у низу од племића и дипломата Војновића из Херцег Новог, конте Лука (Лујо) Војновић (1864-1951), веома контроверзан дипломата, на свим дворовима гдје је служио, црногорском, српском, бугарском, а ни у хрватској дипломатској повијести његова појава није без контроверзи, напротив!),⁷⁵ у свом раду о југословен-

75 У повијести југословенске дипломатије, барем у оном кругу, полемици и књижевносно, полемичком дискурсу посвећеном, Лујо Војновић заузима високо мјесто, како по броју сплетки, за овога грофа и дипломату, везаних и оригиналних, тако по броју удараца примљених у његово, само наоко крхко, дипломатско тијело. Довољно је бацити око на тзв. Циришку аферу, у којој је дубровачки гроф уплетен до гуше, за ову, заправо, поглавито везан, након које су се на њ обрушили Милан Ђурчин и Мирослав Крлежа, обојица, посебице овај други, у себи својственом полемичком стилу.

„Циришка је провала накнадно одјекнула и у Краљевини СХС”, наводи се у штампи тога доба, нама, данас, одаљеног стотинак година, али заправо живог у свом дипломатско-полемичком и књижевно-повијесном актуалитету. „Наиме, Хинковићев је чланак из 1923. у загребачким и београдским политичким круговима одмах изазвао нагађање о томе тко је инкриминирани ‘Далматинац’, а малобројне је сумње након пуна три мјесеца отклонио Лујо Војновић у опсежном разговору за гласило Демократске странке *Ријеч* од 29. листопада 1923 (три наставка, бр. 249-251 из 1923, прим. Г.Ч.). Ту се, наиме, Војновић сам препознао у лику ‘истакнутог изванодборског Далматинца’ те је оштро демантирао Хинковићеве наводе, истичући у опширном тексту своју патриотску дјелатност тијekom рата и заслуге своје обитељица народну ствар. С обзиром да су га Талијани доживљавали као опасног противника своје јадранске политике, што је он уистину и био, Војновић је Хинковићев иступ прогласио клеветом и иредентистичком диверзијом.”

(...)

„Огласио се (Војновић, прим. Г.Ч.) из Прага интервјуом у *Ријечи* од 18. липња, дајући свој ‘последњи одговор’ Хинковићу под насловом ‘Помрачења старост’, алудирајући на његову старачку сенилију коју сада ‘мрачи клеветама и лажима’. Узрујаним одговором *ad hominem* Војновић је заправо побудио додатну сумњу, а цитирајући три писма која је добио од Ристића – тражећи његово читовање – учинио је још већу погрешку. Хинковић је у *Обзору* реплицирао чланком ‘Мрзли облог на главу кнеза Ужичког’, у којем је посумњао да је Војновић кривотворио Ристићева писмате је тражио да их објави *in extenso*. Полемика се разбуктала након укључивања Милана Ђурчина у *Новој Европи* и Мирослава Крлеже у *Књижевној рејублици*. Обојица су подржала Хинковића, првенствено због непримјереног сти-

ству XIX стољећа, у европским оквирима, објављеном на Оксфорду, казати, с респектом, да је Љубиша био горљиви првак за народну, мисли словенску, ствар (*He had been an energetic champion of the National cause ever since 1861*).

Зашто овако опширно, а дигресивно, читалац ће се, могуће, запитати – чему овај регрес у стољетну прошлост? Зашто усложњавати приповиједање, укључивати друге актере, са екстерним додацима и меандрима, ако се може све лијепо казати праволинијском и дијагоналном путањом, онако како и сам Љубиша приповиједа?

Зато, мој је одговор, и само зато, што ће нам самог приповједача Љубишу, релативно оскудног у аутобиографским нотама, релативно оскудног чак и у добној штампи (поготово узев у обзир формат литерарни његов) – барем са гледишта чињенице, да, бити један политички дјелатник његова формата, у полемичко доба, нужно подразумијева и једно друго, *биѿи* (*ѿосѿојаѿи*), а то је да си неупитно и недвојбено *неодсуѿан*, дакле *ѿисуѿан* и *свеѿисуѿан*, у промулгацији политичког и књижевног тиска, укључив

лаи тона Војновићеве 'обране', а посебно због тога што је на његову страну стало Министарство вањских послова објављујући у радикалној *Самоуѿрави* и демократској *Ријечи* изјаве да је Војновић тијеком рата обављао патриотску мисију у служби српске владе. Ђурчину су посебно засметале Лујове алузије на Хинковићево жидовско подријетло обојене антисемитским предрасудама, а Крлежа је, на трагу свог претходног осврта, исмијао Војновићево држање и патетичке патриотске пароле које је у полемици користио умјесто аргумената. Осим тога, Ђурчин и Крлежа закључили су да Војновићева мисија за српску Владу не може бити никакво јамство његова 'националног и патриотског рада' напросто зато, јер нитко не може издати такво јамство за саму српску владу. Тиме су алудирали и на сумњу да је Војновић био посредник у покушају Србије да тијеком 1916. склопи сепаратни мир с Аустроугарском. Најпослије, будући да је Војновић најавио, а онда и подигао тужбу против Хинковића, Ђурчин и Крлежа позвали су га, сваки понаособ, да и њих 'преда суду'".

Уп. Zoran Grijak – Stjepan Ćosić: *Figure politike, Ljubo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb, 2012, 104-05.

полемику, а Љубиша то није био, није и није ни издалека у мјери очекивања од високог политичког актера у доба у ком штампа говори више од човјека, политичара, националног радника – пуније, кудикамо жешће, егзистенцијално живо и на егзистенцијално живућ начин, и нерв.

Војновић је писао, пола стољећа доцније, о Љубиши као преговарачу, о писцу у одсудном моменту преговарања, 1869. године, након Кривошијскг устанка, против аустроугарске власти, кад је писац из Будве, заједно са саборцем у аустријској дипломатији и земљаком Ђорђе-Ђуром Војновићем, водио преговоре с побуњеницима, и довео их, успјешно, до краја.⁷⁶

Млетачко свјетло

„Колико се то шапћјело и главило, Ивки се око сврсло на једно црногорско момче, згодно, зорно, с рудијема косицама а црним брчићима, лијепо као да га је Млеткиња родила...”

Овако почиње једно од *Причања Вука Дојчевића*, XXII по реду, насловљено *Сирахић козу њасе*,⁷⁷ те заправо, последњом реченицом, Љубиша баца рафинирано млетачко свјетло на свој домовински, паштровски свијет. Свуда код овог приповједача има млетачког свјетла, у профаним ситуацијама, у намјерама, скривеним емоцијама, на политичком пољу, у дејствима ликова, у историји и збиљи, свукуд је млетачки сјај – блистав или таван, али млетачки. Аура Љубишина свјетла окруњена је млетачким европством, што је меди-теранско већма европство, него друго, француско или њемачко, или словенско, на примјер. Главно освјетљење

76 Уп. Count Louis Voinovitch: *Dalmatia and the Yugoslav Movement, with a preface by sir Arthur Ewans*, London, 1920, 190.

77 Уп. Стефан Митров Љубиша, *Дјела*, приредио Ново Вуковић, ЦИД, Под-гораца, 2001, 286.

Љубишине прозе, поред домаћег, млетачко је освјетљење тамноплаво, азурно и мутно.

Упркос томе што је у политици писац припадао анти-талијанаштву, читавог живота и без резерве, млетачко свјетло у приповједачком дискурсу најбљештавија је аура љубишијанска – „У првом мраку око триста људи ођедени у једнакој ношњи, а за њима свијета на гомиле са зубљама, дублијерима и свијетњацима, дођу пред кућу Кањошеву и пренесу га у златна носила и дуждев двор, гдје му је сву ноћ пошта и весеље трајало”⁷⁸ – аура великог свијета, неопходна, сваком приповједачу, његова формата, у било ком језику. Ево и наставка:

„Кањошу определијелише мјесто одвојено и узвишено според дужда, а црква се напунила госпode и набило једно на друго да немогу хркнут”⁷⁹ – рам, конекст, оквир од свјетла, и моћи, човјек из Будве је имао, пред очима, од првих својих језичких корака, од револуционарне 1848, и Прчањске скупштине, на којој је своје политичко опредјељење истакао недвојбено, до свог конца животно-га, у бечком хотелу, на издаху, изненада.

„Кад их гладне године 1423. почетком травња премамаи и превари поморски војевода Бембо да се својевољно метну под закриље крилатога лава светог Марка, да их тобож Турчин не опржи...”⁸⁰ – Млеци, будући у овој прози извор и похвале и покуде, већ према мотришту које народ (кроз уста приповједача) заузме, бацају широко, разнолико и амбивалентно свјетло на малу паштровску комунилад. Факт је да без млетачког освјетљења, каквогод било, паштров-

78 *Пријовијести црнојорске и ѿриморске*, ЦИД, Подгорица, 2001, 57.

79 *Ибид*, 57.

80 *Кањош Мацедонових*, изд. ЦИД, Подгорица, 2001, 49.

ски хроничар нема, не само хијерархијски ширег, већ ни уопште ваљаног упоришта за огледати своје домаће, етичке, политичке, народносне обичаје и ставове у широком огледалу.

Турско огледало, у љубишијанском спектру, нема амбивалентан карактер. Напротив, огледало турско је огледало постојаног, непромјенљивог непријатеља и тлачитеља. Огледало силе, империјалног захвата, замаха олујног и на хоризонте очекивања, готово увијек истог, или приближно истог. Слика у турском огледалу једнозначна је, реална, не одступа та слика ни од историје ни од расположења ни од мњења у пуку, зна се, не мијења се. Тамо гдје је приказана дијалошки, као у *Причањима Вука Дојчевића*, готово је идентична као тамо гдје је приказана монолошки (хронолошки), као у понајбољој или најбољој пишчевој новели *Скочићевојка*.

Млетачко огледало – ето огледала преломљених, изукрштаних, амбивалентних свјетала!... Турска концепција владања и живота је монолитна – таква каква је квалитативно и квантитативно – дочим, на другој страни, млетачка концепција обичаја и политике, опхођења, ношње, исхране итд. пружа се екстериторијално (и турска се пружа екстериторијално, али приповједач то никад не истиче), има варијабилни карактер, меандрира, ублажава и појачава осјет, једне исте емоције или појаве, из више углова и на више нивоа. Млетачки свијет, мајорни свијет, европска је ствар у натури, у боји, укусу, стилу.

Занимљив је, а мало истицан, у нашој науци о књижевности и критици, пишчев турско-латински (латино-турски) спектар. Толико радознао, аутор попут њега, није одолио да не баци поглед у тај тавни дијамант, поглед Приморца, можда најобјективнији поглед са стране, колико

год Приморје било инволвирано у све млетачко-турске односе од памтивијека. Најснажнији приказ ових укрштених огледала, поетички, историјски па и дијлошко-преговарачки (додуше у монолошком и праволинијском приповједачком проседеу) видљив је у новели *Продаја љаџијаре Бркића*.

Једним умјетничким замахом, са дистанце, а опет на неки начин не без пажљива загледања у унутрашњост дијамантске кугле, у срце алефа, у ружу вјетрова, приповједач прати прелом свјетала са свих могућих страна и одбљеске, промјену нагласка на мору (сунце или облак), нагласка у ноћи (бљесак или тавна драперија), нагласка у тону, интонацији, звуку (вјера, етнос). Љубишин су говор, заправо, минорни путељци између два царства и шуморење неко на тим путељцима:

„На то Грујо уздишући: ‘Јаох, витешке невоље! Тако ти је, побро, по Херцеговини и Арбанији, у сву госпоштину српску удари гром из ведре неба, сви редом превјерише. Ченгићи, Љубовићи, Вуковићи и многи други посташе аге и падишине спахије, тер су народу хући но Турци дошљаци. Кад Бајо (Балша) Зећанин пропаде, а градови бановине Скадар, Драч, Улцињ, Будва потпану Млечићу, Дубровчани, ови ваздашњи српски пријатељи, превезу из Пуље под туђим именом крадомице Стевана Црнојевића, сестрића Бајова (Балшина) а зета бана Скендер-бега, искрцају га ноћно под Паштровиће у Радановића, пак Стеван својим јунашвом учува горње зетске градове Спуж, Жабљак и Колашин од честих турских навала. Остану му два сина, Урош којег Турци посијеку на Ђемовском пољу, крвавој пољани, на мејдан за слободу; и Иван, који залуду роди два сина, Станишу од Марије а Ђура од Латинке. Станиша превјери и оде у Турке, пак му худа унучад, Махмут и Ибрахим, сједну земаном на скадарски пашалук, и

буду најгори српски мучитељи, да их анатема. Ђуро се ожени владиком млетачком, предигне у тазбину или са страха турскога, или с наговора женина, или с обоје; запушти земљу сиротну без домаћина владици цетињском; и да не би Данила Његуша, један ти бог, а једна божја вјера, данас би хоџа на Цетињу гугућа, а и од вас примораца не знам шта би било. Но се ми, богу хвала, потоцима крви ослободисмо, а наша браћа у сусједству стењу под турском таљигом, пак – ево чуда – исти им стежу узду и пута. Но сваки други зулум да је прост при томе што им носите уз пост бадњак. То ти, побратиме, моја нарав горопадна не би никако сносити могла, но бих се волио одједном турчити или латинити.”⁸¹

Двије широке свјетлосне тенденције у Љубише, источна и западна, турска и млетачка, обје медитеранске – чему он не придаје вјештачки значај, као ми данас, већ то подразумевају читаво његово наративно ткање, довољно моћне, да се, као сјенка, једна, заједничка, а ипак подијељена, или могућа подијелити у сваком тренутку, дигну и покрију комплетну прозну и умјетничку, па и политичку, или барем историјску (ону од интереса пишчева), ако не строго политичку, анатомију аутора *Пријовијесџи црнојорских и њиморских*. И свака од ове двије тенденције је „тенденциозна” за себе – млетачка, кудикамо, више, снажније. Млетачко свјетло за њега има посебну привлачност и кад хвали и кад, чешће, куди. Млетачко свјетло је свјетло мора, пловидбе, путовања, извора живота.

И оно што Љубишу чини, умјетнички, поетички, снажним приповједачем, јесте дијалошки прелом свјет(а)ла – дијалошка (преговарачка) тенденција свјет(а)ла. Он је кадар да дијалошку тензију прелама дуго и снажно, да из своје

81 *Продаја њајријаре Бркића*, објављено у: *Пријовијесџи црнојорске и њиморске*, изд. ЦИД, Подгорица, 2001, 36.

дефинитивно дијалошке и преговарачке позиције исцрпи максимум, орални и писмени максимум. Орални максимум у кризним ситуацијама – ту лежи снага, дијалошка снага.

Ако у крви својој није имао шта друго, изгледа, доли једну линију, православну и витешку, од давнина – у искуству је имао, и те како, подвојеност, егзистенцијалну, животну (животног пута двојна црта), политичку. Наживио се, у Аустроугарској, средини биполарног животног била и бића, доживио топлу јадранску ноћ и поларни средње-европски дан – уједно, 24 пуна сата без минута прекида, од једног до другог извора свог приповједачког порива и своје разговорне тензије.

Добни и постдобни амбијент

Неки пут помислим да Љубишини савременици, млађи деценијама од њега (тада га зовем романсијером и мислим: *Причања Вука Дојчевића*), настављају, на неки начин, нешто, као да то припада његову животу, континуирају га, естетски, чак некако псеудобиографски, али ми ово читамо само из њиних, и једино њиних биографија и дјела – као да се један духовни прамичак од аутора *Скочићевојке* (највише волим ову новелу) одвојио, одвалио и прешао у живот и рад дон Миховила Павлиновића, грофа Луја Војновића, па и самог господина Мирослава Крлеже,⁸² парадоксално, и ту остао да грди рђаво доба у ком живи и људе који га чине.

82 Овај посљедњи полемичар какав је био, да му не само у југословенској, већ ни у европској полемици свога и нашег доба, можда равног нема – или барем не у свјетлу жанровских прерогативе полемике (поетика, умјетничка снага, реторика) у налету против грофа Војновића не штеди ни краљевску владу Црне Горе чији је високи службеник гроф Лујо Војновић био:

„Он је гроф, и идеолог националистички..., он је био министар некакве оперетне државе, но ипак – министар, он је одликован свим могућим

Постоје писци о којима знамо више из пера и постављања њиних савременика, него од њих самих ван дјела. Књижевне судбине рачунају са датим парадоксом, ако се уопште парадоксом, ово, може звати, па и Љубишина се ту огледа. Година 1869. била је за писца, у том и многим другом погледу бурна – на једној страни раскол у Народној странци, усљед којег је он потиснут, барем изван главног страначког колосјека, праћен „афером са жељезницом” и „гласовањем тзв. бечке петорке”, а на другој страни Кривошијска буна и дипломатске негоцијације у правцу гушења устанка и консолидације државне власти, тј. ситуације у Боки. Деликатне су касније примједбе историчара, попут оне да „Љубиша није презао ни од какве комбинације која је могла донијети користи земљи и њему лично”,⁸³ и тим, деликатније, с успоредбом документованих извора, да је писац умро *in extrema miseria*, јер послје њега није остало ништа, ни жуте банке, за удовицу и фамилију.

„Године 1869. Љубиша, Клаић, Бранковић, Монти, Лапена, Бења и Бајамонти, дакле народњаци и аутономаши, образовали су конзорциј са задатком да ради на добивању концесије за изградњу далматинске жељезнице (аутор ових редака овдје се позива на изворе В. Морпурго – Ш. Мацури,

међународним редовима и насловима, и на та се своја ‘одликовања’ позива јавно, он је политичар и пропали кандидат једне такозване јавне напредњачке либерално-демократске партије, те мислим да нећу погодити далеко од истине напишем лида је он своју лошу и плитку брошурицу написао искључиво у своме унутрашњем немиру и чежњи за прекоземалском реалношћу амбасадорског клобука, како би навучао на своју маленкост пажњу мјеродавних радикалских кругова...”

Уп. Мирослав Крлежа, *О грађом Боју, о грофу Луји Војновићу, о њив. слободи савјесити и о многим дружим великим и малим стварима*, објављено у: Књижевна република, 1/3, Загреб, 1924, 118-121.

83 Уп. Раде Петровић, С. М. Љубиша – национални и политички радник, објављено у зборнику ЦАНУ, Титоград, 1976, 145.

прим. ГЧ). Кад су бечка ‘петорица’ гласала за закон о изравним изборима, у Далмацији се сматрало да је Љубиша и његов конзорциј награђен за то добивањем концесије за далматинску жељезницу. Стога Михо Клаић, Монти и Иван Вранковић иступају из конзорција да отклоне сумњу да су били материјално заинтересовани и да су имали ишта заједничко са бечком ‘петорицом’. Љубиша се обраћа др Кости Војновићу и Рафу Арнерију, нудећи им да попуне упражњена мјеста. Кад они то нијесу хтјели, он је са Бајамонтијем и Тригаријем, начелницима Сплита и Задра, градова посебно заинтересираних за изградњу пруге, затим са опћинским начелником Будве Илијом Рачетом и послаником Царевинског вијећа Келером, створио нов конзорцијум који је 1875. добио концесију за изградњу далматинске жељезнице...”⁸⁴

Најделикатније, најспорније, је следеће: од времена везаног за оптужбу, да је „створио нов конзорцијум, који је године 1875. добио концесију за изградњу далматинске жељезнице (Сплит–Сиверић са везом за Шибеник) и продао је једној бечкој фирми за 23.000 фиорина”⁸⁵ до смрти Љубишине, у новембру 1878, односно до службене, судске вентилације заоставштине, извршене у Доброти, почетком 1879, није прошло више од четири године. За то кратко вријеме су „испарили наводни новци”, стечени „сукобом који је имао своју базу у материјалној заинтересованости једног дијела вођа Народне странке”. Писац је, ово недвојбено свједочи вентилација заоставштине, умро у биједи, без цента у џепу, у хотелској соби, и без материјалне заоставштине. Како су могли „испарити” ови наводни новци,

84 Исто, 144.

85 Исто.

за тако кратко вријеме – дотле да је Љубиша пред сам крај живота био принуђен да прода намјештај и своју библиотеку у Доброти?⁸⁶

Амбијент, ријеч у поднаслову, оно што некога или нешто окружује, можда није права, ријеч, а могуће и јест у датом случају, јер пишчева *Ауџобиографија* (малтене једино животописно свједочанство), објављена непосредно након смрти, у бечкој ‘Српској зори’, 1878, ни издалека не пружа оно што ријеч *амбијент* захтијева, не даје окружење ментално, стварносно, политичко и дипломатско, једном ријечју животно. *Ауџобиографија*, писана, очевидно, на брзину, не пружа много тога што се о писцу није знало и не зна, а неопходно је, за информисаност, и за знање.

Међутим, израња отуда и нешто за шта ми се ријеч *иосидџбни* (амбијент) чини прикладном, под условом да имагинарно, читалац, споји прошлост и ову, прошлољубиву (прошлољубиву у полемичком смислу) садашњост, а онда том легуром постиже неке своје циљеве. Постоје доба која воле друга доба, али не из неке наднаравне љубави, него, једноставно, страшћу дџбном понесена доба – полемике и „истине” истјеривања, ради, мака на крај истјеривања, јер полемика шта је ако је само диспут са својим временом

86 Уп. Мијушковић, *Венџилација Љубишине заосџавишћине код коџорској суда*, ЦАНУ, Титоград, 1976, 167-70.

„Кад се уз тако биједну Љубишину заоставштину дода и то да се у часу смрти није код њега нашла ни пребијена пара, тако да је вјероватно и боравио у хотелу на рачун путних трошкова које је као посланик у Царевинском вијећу тек требало да добије, а уз то кад знамо да је он, да би могао послати сина Митра на студије, продао своју од оца наслијеђену кућу у Будви (овдје се Мијушковић позива на др Ђура Кеблера – *Стефан Мишров Љубиша и њеова околина*, ЈАЗУ, Загреб, књ. 229, стр. 176, прим. Г.Ч.), морамо закључити не само да је умро као пуки сиромас већ да је, ако не увијек, а оно дуго времена пред смрт веома тешко и биједно живио” – ово Мијушковић наводи дословце.

и савременицима, ништа? У Љубишином случају диспутација се разгорела деценијама касније, а ми који је пратимо, гледамо, пред очима, гледамо нека доба као неке чорбе и мирођије – све у котлу, али то није исти котао.

Зашто уображавам да се један дио пишчева живота прелио у позније доба и савременике, деценијама млађе, а они то прећуткују, као из стида неког, иако се у полемичким реакцијама и намјерама осјећа у ваздуху љубишијанска аура? Биће, или, да је моја уобразиља перверзна – нека ме брани чињеница да је перверзија естетски легитимна не мање од узвишености или, ко знаде, да је неки дио љубишијанске ауре и њених политичких (књижевних) питања остао непроживљен и неутрошен у пишчеву добу, непотрошен колико треба потрошити ту материју, па касно стигао на воз, а и такав је путником сматран, легитиман путник, с картом из јужнословенске прошлости, навикнуте на застајкивање и кашњење.

Циљ ове семиотичке анабазе о преносу лијеса са амбијентом љубишијанске политичке борбе из седамдесетих XIX у двадесете и тридесете XX стољећа, није ни амбициозан нити претенциозан, само као појавност може да интересује, више као актерство (појава), а мање као актери и њине супротности. Лујо Војновић је, уосталом, актер једног другог доба. Поред чињенице да су му отац и стриц били саборци Љубишини у Народној странци, но, постдобра атмосфера, ипак, улива на страницама полемике његове и његових опонената (Cippico, Ziliotto, Salvi, Суркинић, Гиљановић, Тасconi, Хинковић, Крлежа, Ћурчин и др)

нешто пренесено, преливено, заостало из недовршених послова и буђаве климе прошлости.⁸⁷

Узгред, Пламенац је с правом указао на недоследност и нелојалност Војновићеву, у погледу Николе Петровића, на незахвалан однос дипломате према свом суверену, а тиме, барем посредно и у контексту Љубишиних веза и разговора са Николом I у вези са Кривошијским устанком, на изнавредно и неправично запостављено љубишијанско наслеђе, у вези са дипломатским негоцијацијама и са проблематиком Кривошијске војне и дипломатске кризе уопште.

Дипломатске инструкције

Долазим до мјеста које сматрам индикативним у погледу зашто наши стари дипломати деветнаестог стољећа, бриљантни у капацитету, а танки у текстуалној оставштини, оној класичној, дипломатској, не пишу или ријетко пишу дипломатику. То мјесто условно зовем инструкцијом. Инструкција је, барем у дипломатском пословању, а и мишљењу, обичавању, говорни или писмени акт издат, односно, примљен од институције, тј. колектива, или из хијерархије, силазно са мотришта онога ко издаје, узлазно

87 „Војновић уистину није радикално раскинуо са Странком већ је поступно пасивизирао свој страначки статус и окренуо се публицистичком раду у нади да ће тако привући пажњу Двора. Године 1921. у Београду је умро краљ Петар I Карађорђевић, а исте је године, неколико мјесеци прије њега, као емигрант у Италији преминуо и свргнути црногорски краљ Никола Петровић Његош. Уз критички интониране чланке о својим црногорским искуствима и о ‘деспотизму’ краља Николе, што су изазвали оштру реакцију Петра Пламенца, о чему је било ријечи, Војновић је краљевске биографије посебно искористио у књижици, заправо панегирику Петру I, под насловом *Skromni poteni o velikom kralju* (Zagreb, 1922). Била је то прилика да писац још једном истакне мане црногорског владара, е да би нагласио врлине доброг краља Пере.”

Уп. Zoran Grijak – Stjepan Ćosić, *Figure politike, Lujo Vojnović...*, 100.

са гледишта онога ко прима инструкцију, идеју за спровођење у дјело расположивим средствима, у расположивом хронотопу. Инструкција је идеја (што ће рећи хијерархијски одозго), у рукама (што ће рећи хијерархијски доље), с којом треба нешто пословати, нешто урадити.

Далматински сабор – погледајмо тај обласни парламент, у свјетлу политичких околности Љубишиног и Војновићевог доба и, најважније, у свјетлу постојећег или непостојећег потенцијала да изда недвојбено дефинисану инструкцију свом члану који креће у Рајхсрат да гласа и одлучује за далматинску ствар. Има инструктивног потенцијала или нема?

Не треба сметнути с ума једну просту чињеницу – деветнаести вијек, и уз то факат да ми административну праксу имамо посматрати не из нашег, технички савршеног, бирократизованог, електронски суровог свијета, сурово прецизног, али и сурово дехуманизованог, у ком су и поменуте инструкције, беспрекорно дефинисане и сурове. Него је имамо посматрати, ако већ проматрамо деветнаести вијек, у добрим, оновременим параметрима, иманентним томе добу и добима прије, не добима послје, као што то чини савремена критичка историја некритички често.

Земља, империја, у чијем парламенту је Љубиша сједјео годинама, гроф Војновић и дуже, доживотно, била је земља оштрих и строгих разлика. Један савремени извор дефинише је ријечима *strongly divergent constitutions and political constellations*, битно различита уставно и политички.⁸⁸

Парламент у који су залазила, ова двојица посланика и дипломата – јер у оно вријеме посланички је посао и мандат, у својој натури, у исто вријеме и дипломатски посао био – и монументална бечка зграда, која испуњава

88 Уп. *A Dictionary of Nineteenth-Century World History*, Oxford, 1994, 268.

бедекере, сликовнице, разгледнице, уреде, поште, школе деветнаестог стољећа, од зида до зида, од провинције до провинције, од леденог Балтика до топлог Јадрана, има монументално формално јединство, али унутрашње, јединство једног организма, једног крвотока, нема. Без познавања разлика, барем базичних, у крвотоку једне такве имеприје, оних разлика које су Љубишу не само обиљежиле у доба формирања његова, већ и усмјериле му политички курс, нема сигурног говора о овом писцу, поред осталог и стога што познавање његове политичке земље у најширем смислу (не племена, не народа, већ широке државе) зависи управо од извора и докумената унутар монархије у широком потезу. Локално документације нема, извори су брисани или неважни, негативно минорни.

Земља у којој су посланици дискутовали, одлуке доносили и сједјели годинама, није била иста као земља одакле су полазили на пут, као њихова провинција, иако је провинција, Моравска, Далмација, Славонија, Штајерска, формално монархистичком честицом, недјељивом, неодјељивом, сматрана. Земља дискурса, другим ријечима, Беч, није била и земља срца, крви, Будва. Не усуђујем се да набрајам разлике и уопште, ја никад, ваљда од своје пете године живота, не набрајам разлике ни у чему. Нема томе краја, бескрајно набрајање разлика изградило би неки нови свемир, гори од постојећег. Дефинитивно, не волим да набрајам разлике.

Какве инструкције су могли примати код куће и од кога и какве у карактеру господи Војновић и Љубиша, саборци и, сумње нема, добри познаваоци један другог, кроз прошлост и у политици, оправдано је питање? Одакле су их могли примати, са ког нивоа, у каквој квалификованости и срећености, да не кажем форми, из своје комунитади која,

у цјелини, ступањ неписмености биљежи 62%, према статистици за другу годину Љубишина мандата, 1862. године?

Посланици су регрутовани из двије базе: прва, гласачи на изборима, и друга трговачка комора. Једна таква, Которска трговачка комора, изабрала је Ђорђа-Ђура Војновића за депутата из Боке, једног од двојице, поред Љубише, који је биран директно од комунитади (он је касније више пута указао на свој став да је честито пропагирао своје идеје и на поштен начин да је биран).

Ниједна од ове двије изборне базе, реалистички гледано, као што је будвански писац, судећи по приповједачком дјелу и стилу, волио да гледа на ствари, није била кадра за јасне инструкције политичког карактера, писане, усвојене у бази, најприје, са упориштем у објективној вољи бирача, осим за једну инструкцију: за патриотизам. А ову инструкцију, патриотску, братску, опет објективно гледано, кроз витешку оптику тога доба, није требало давати ни херцеговском грофу, чији су преци градили руске и хабзбуршке институције стољећима, ни Љубиши, једном Паштровићу, стољећима укоријењеном у том крају, деветнаестог стољећа. Имала су ова двојица тај портфолио стално са собом и за читав живот.

Метафора, о Астериксу

Панславизам, словенску идеју уопште, онако како су је разумјели, или барем наду у њу полагали Љубишини политички саборци, понекад не можемо препознати у званичној политици руске владе. Представе о панславизму, поготово код његових носилаца и протагониста, иманентно су романтичне, док у званичној, међународној политици великих сила, нема ништа романтично. Има случајева, ситуација, кад се, напротив, руска владина политика чита као више

или мање завијени контраславизам. Таква је била, у једном погледу, судбина Србије тих година, уочи Кривошијског устанка. Уосталом, сама Србија је била, фигуративно речено, у устанку, у ватри.

„Порта је спорила Србији право да самостално доноси устав”, каже историчар дипломатије Богдан Љ. Поповић. „Стари турски устав имао је бити промењен или замењен само новим турским уставом. Ову дилему је требало разрешити са гарантним силама – и Ристић се обратио Аустро-Угарској и Русији. Аустро-Угарска се изјаснила за доношење новог устава; то је био као неки рефлексни покрет после акције грофа Зичија у Србији, састанка кнеза Михаила с Андрашијем и проглашења нове аустро-угарске политике према Србији. Обратно, Русија је била против доношења новог устава. Кнез Горчаков је послао писмо Ристићу, у коме се изјаснио против доношења новог устава. Разлози које је изнео били су чудновати. Тражио је да Србија треба да сачува своју традицију”. „Њен корен је у њеној прошлости”, наводи Слободан Јовановић цитат из писма Горчакова.⁸⁹

„Ово писмо подсећало је на доба Бечког конгреса”, наставља Поповић. „Најчудније је било да је иза овога писма дошла једна руска нота, која је по садржају била тежа него само писмо. У њој је речено да руска влада жали што Србја прекида са традиционалном политиком, коју подржава руска влада и да сада није време да се Србија окреће унутрашњим реформама. На крају је стајало да се руска влада нада да ће се Србија вратити на свој стари правац и престати да прави грешке.”⁹⁰

89 Уп. Слободан Јовановић, *Влада Милоша Обреновића*, изд. Књижарница Геце Кона, Београд, 1923, 55.

90 *Ибид*, 375.

Између књижевног тумачења дипломатије и дипломатског тумачења књижевности постоји значајна разлика. Ова разлика је већа од саме разлике између дипломатије и књижевности. Ова разлика, садржана у томе да књижевно тумачење дипломатских намјера и радњи, тј. тумачење које, понекад, залази у мит, или се, у најгорем, не одаљава од митологије, представља најгори корак у дипломатској техници – велича нешто чега нема. У дипломатији је најузалудније мислити о нечему чега нема. У књижевности, међутим, то је неријетко драгоцен стваралачки домет.

Чешки извори, са друге стране, барем они оријентисани углавном у политичкој равни, посматрају панславизам као дио посланичке, понегдје дипломатске, машинерије у Представничком дому царевине. Треба истаћи да су ови извори, тада мање, данас више, а најжешће у доба великог европског ромаснијера Јарослава Хашека (1883–1923: највећег политичког разарача монархије међу писцима, уопште највећег исмијевача и сатиричара те машине и аустроугарске машинерије уопште, творца *Доброї војника Швејка*, књиге која је задала теже изљечиве ране монархији, од свих памфлета и полемика, а и Хитлер је све примјерке дао на ломачи спалити одмах по доласку на власт у Њемачкој) дистанцирани и резервисани према политичким квалификацијама аустројског царства.

У брду, мало је рећи једном, боље казати у брдима чешких извора на ове теме, преовлађује суздржано и понекад горко расположење. Зато су интересантне чешке опсервације о Љубиши, који је том уху драг и близак, „зато што је одбијао италијански језичку и културну доминацију у региону”, став који сваки чешки политичар било ког доба веома добро схвата и у души подржава, разумије се, став, не односећи се само на италијанску или уопште не на италијанску, већ, у

чешком случају, на аустријску, потом њемачку, доминацију. Љубиша није волио угњетавање и Чеси су ову његову врлину веома добро прочитали.⁹¹

У датом случају, интересантном по томе што чешки извори на прво мјесто стављају политичку Љубишину појаву, а тек на крају књижевну, је то што га квалификују као политичара и писца *народних ѝријовједака*: славу је доживио тек касније, истиче се, својим народним причама и прозом. Иако је 90% текста посвећено политичкој активности, уосталом, солидарној са чешком политиком у клупама Рајхсрата (Љубиша је једно вријеме сједјео у Чешком посланичком клубу, што се види из преписке са послаником Вацлавом Зеленим, те из других чешких извора, главни акценат је стављен на књижевни рад – дакле, не на мајорни план (империјална политика), него на минорни, народносни, приватни план и поетички свијет: *народне* приповјетке!⁹²

91 И дипломата Лујо Војновић је писао о апстиненцијама чешких посланика, Љубишених колега у Рајхсрату, као о солидарном чину:

„The federalist agitation was increasing... (...) The Diets refused to send delegates to the Reichsrat. The Czechs abstained, with the result that the imperial Parliament, instead of numbering 203 delegates, was reduced to 129.”
(...)

„New cabinet promptly dissolved the Diets (22 May, 1870.”

Уп. детаљније: Louis Voinovitch: *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, Oxford, 1926, 188.

92 „Opětovně byl zemským sněmem do Říšské rady za týž obvod delegován i roku 1867. 3. června 1867 složil slib. 7. dubna 1870 dopisem ohlásil svou rezignaci na mandát v souvislosti s hromadnými rezignacemi převážně slovanských poslanců coby výraz nesouhlasu s ústavním směřováním státu. Znovu ho zemský sněm do Říšské rady vyslal roku 1870 a 1872. Složil slib 23. ledna 1872. Uspěl i v prvních přímých volbách do Říšské rady roku 1873, za kurii venkovských obcí, obvod Kotor, Risan, Budva. Poslancem byl až do své smrti roku 1878.[3] V Říšské radě patřil k federalistické slovanské pravici a postupoval společně s českými poslanci. Byl členem dalmatské Národní strany, která tehdy ještě sdružovala etnické Chorvaty i Srby.” (...)

„Od roku 1870 byl předsedou Dalmatského zemského sněmu. Funkci zastával až do doby krátce před svou smrtí, kdy byl sesazen svými stranickými kolegy

Међутим, словенска идеја је носила нешто неуништиво. Идеју, аутоапстракцију, саму себе. Оно што словенском покрету нико није могао отети, нити на материјалну димензију свести, била је инспирација, снага по тежини и моћи, пунија у Љубишино вријеме него икад, духовна снага и осјећај заштите, код војника који креће у бој, код дипломате из провинције који залази у Рајхсрат, код тежака који се лаћа оружја. Код пјесника чије се надимају, груди. Код народа чија тиња, нада. Код душе која види да јој се обраћа, Бог.

Љубишино дјело, када га консидамирамо у овој оптици – Кањош, сиромаш, кадар да декапитује тиранина, данас нама изгледа, налик на јунака из француског стрипа, Астерикса, који побјеђује Јулија Цезара, на Давида против Голијата и то дјело представља опус од једне колосалне инспирације. Дух шездесетих година, кад хармонично креће срце народа у борбу за слободу, дух борбе пишчеве за потискивање проиталијанских Аутономаша, изабљивача у језику, култури, у етносу, дух наде, пишчеве, усидерене у некој, тамо, словенској, заштитничкој, макар и не толико реалној, адреси, колико се она чини или се издаје да је реална и поуздана, читав овај дух лежи у једној јединој метафори, у малом мишу, Кањошу, крволочно инспирисаном у односу на империју или барем њеног представника.

Кањош Мацедоновић, кад куцне час, а убрзо ће куцнути, и биће не час, него један крвави рат, у ствари, није друго до метафора, црногорско-турског, на неки начин и словено-турског рата 1875-78. Метафора о Давиду који

z dalmatské Národní strany. Vystupoval na podporu dalmatského slovanského obyvatelstva a odmítal italskou jazykovou a kulturní dominanci v regionu.

Byl literárně činný. První etnografickou studii napsal již roku 1845. Většího věhlasu dosáhl ale až později svými lidovými povídkami.”

Уп. *Volby do Říšské rady roku 1867-1878*, Prag, 1987.

обори на плећа Голијата, о Астериксу који понизи Цезара. Метафора, не само јунаштава, него, исто тако, хумора. Мали човјек који убија (тиранина) са смијехом! Аутор, приповједач о метафори, надживјеће тај рат макар мало, неколико мјесеци, а његов рађајући се народни капитал, *in statu nascendi*, одлуку Берлинског конгреса о признању самосталних држава Црне Горе и Србије, носиће у срцу свега четири мјесеца, до смрти.

Шездесете – колосална инспирација. Мислим да се ова деценија може тако назвати у Љубишином књижевном и политичком случају, један и други имају упориште у чињеницама. Почев од 1861, писац је у свом политичком постављању савршено јасан – битка са Аутономашима за народни језик и већину у локалном парламенту, а залагање за федерализам и припајање Далмације, Хрватској и Славонији, у савезном, Царевинском вијећу. Књижевно, интертекстуално, шездесете су родиле већи дио приповједачког опуса, насталог, између двије ватре, између двије непомирљиве империје и треће, на ратној нози са објема.⁹³

93 Седамдесете – аутор *Приповијести црногорских и приморских* већ утиче на југословенске писце, примјећује савремена критика. Мада невелики по свом експликативном замашају, и значајни тек за разумијевање овог писца, Љубишини књижевни ставови, изведени из чврсте вуковске основе, и реализовани у класичном виду вуковске прозе, имали су такав утицај да је Светислав Вуловић српску прозу седамдесетих година означио као *Љубишин њериод*, а Адолф Вебер 1883. нови, послјијешеноински књижевнोजички покрет у хрватској књижевности окрстио *Љубишином школом*.⁹⁴

Уп. Божидар Пејовић, *Књижевно дјело Стијефана Миширова Љубише*, Свјетлост, Сарајево, 1977, 208.

Пејовић с правом, треба овдје указати, каже „Љубишини књижевни ставови”, да су утицали на наредну декаду у југословенској књижевној мисли, указујући, тиме, на дијалoшку (говорну, разговорну, преговарачку) тензију пишчеве поетике, да би већ на наредној страници то и потврдио:

„Као што је Његош умјетник *драмској њричања*, тако је и Љубиша пјесник живе, у муци и радостима живота створене разговорне ријечи, психолошке реченице, казивања, мајстор *ђриповједној бесједничкој ајона*

У којој су и каквој мјери источна и западна ватра Европе биле снажне, видимо из дипломатских архива: *Била једном једна Оријентална академија...* Тако свој чланак, *Einst war's* насловљен, почиње аустријски дипломата и писац Arthur Breycha-Vautier (1903-1986), пратећи историјат гласовите Академије оријенталних језика, основане у Бечу 1753. године, у доба Марије Терезије.

Након битке на Мохачу 1526. године, каже он, Османско је царство на вијек и по заузело дио мађарског краљевства и постало, најопаснији сусјед хабзбуршких царева.⁹⁴ Пошто се узајамни односи нису, увијек, одвијали на бојном пољу, неопходно је било размијенити стална дипломатска представништва. Дипломатски односи двију империја засновани су 1547. године и, у почетку, функционисала су као нунцијатуре, на чијем челу је био интернунције, а на ниво амбасадора постављена су 1867. године.

Љубиша, као посланик, што барем ја сматрам, истовремено значи и дипломата, у знатној мјери, *nota bene* према узусима тога доба, укратко службеник стално оријентисан на међународне проблеме и на преговоре, морао је, према правилу аустроугарске службе, знати најмање два страна језика, како се наводи у једној студији.⁹⁵

и приче чија структура почива на *разговору* као основном стилско-језичком, техничком и предметном средству приповједања. Отуда и проистиче његово схватање да наш језик још није дорастао за описивање, за дескриптивно приповједање, него тек за *разговор*, за *грамско йриказивање*. Већ те карактеристике могле су бити повод Владану Ђорђевићу да га 1875. назове *Њеџошем у йрози*.”

Уп. Ибид, 209.

94 Уп. детаљније: Breycha-Vautier: *Eines war's*, 1977, 69.

95 „Кандидат је морао апсолвирати правне студије, положити испит и показати знање француског и италијанског, односно енглеског...”

Уп. детаљније: Хана Кралова: *У служби монархије*, Праг, 2012, 43.

Двије деценије након пишчеве смрти, служба је реформисана, увођењем више стручних предмета, али су језичке секције, општа и секција оријенталистике, остале исте, што свједочи колико су језици, у свјетлу ове одиста свјетске службе, били значајни.⁹⁶

Љубиша је, дакако, све ово имао: правно искуство из комунитади Будве, пошто је био секретар, касније и виши званичник италијански, јер је у школама учен и француски, а њемачки, разумије се, преко службе у Рајхсрату и службе у Бечу. Он припада, барем наших старих, а и новијих писаца што се тиче, веома раритетном јату полиглота. Језичка тензија представља неразлучиви дио његова живота и рада. Он личи на писца који је читав живот и преткњижевну фазу дјечаштва провео у језичким тензијама, подсјећа на неког језичког радника заувјек. Па и његови извори, инспирација, грађа, тематика, потка – све ово поријекло води са једног врела, језичког, из *разјоворне* тензије, из *јоворних* факата, из *дијалошкој* аспекта живота и мишљења. Љубиша је извор свој стваралачки, имао и читаво стваралаштво своје провео у језичким чињеницама. У језичким снагама и фактима.⁹⁷

96 Види детаљније: *Protokol Reichsreit*, 15. marta 1898, HHSTA, AR, 364.

97 „Ја сам добио грађу”, каже Љубиша, „за приповијетке које сам објавио: *Скочићевојку* и *Проклейи кам* од игумана Мојсија Вукшића Убљанина; *Малоја Шћейана* од Вука Маркова Вранете Махиле; *Продају њаширијаре Бркића* од Ђура Вучетина Брајића; *Поја Ангровића* од Митра Попова Греговића Паштровића и то после смрти Којовићеве, а *Краћа и њрекраћа звона* догодила се, тако рећи, под мојим очима. *Кањош Мацеџоновић* легенда је коју скоро сваки Паштровић зна. Сам сам пак допунио историчну страну, како сам најбоље могао и умио.”

Уп. Тодор Стефановић Вировски, *Свјетлан Милтров Љубиша*, Котор, 1908, 78-9.

Рука дипломате, рука писца

Писац је у троуглу, у ружи вјетрова – усред *разјоворној* (дијалошког) аспекта јединства народног наслеђа, с једне, и властитог искуства, збира искустава, са друге стране које зовемо поетиком. Писац који не допушта да се дође до краја историје, јер се не мири с крајем поетике (с крајем традиције и свог искуства у њеној примјени) – он спада, чини ми се, у приповједаче историјских прича, хронолошки дистанциране од свога доба, као да желе скратити историју, одузети јој оно сада и оно овдје, ускратити литературу за страшни крај историје. По томе му је сличан дипломата Иво Андрић, увијек, објема ногама укотвљен у претходном стољећу, адвокат времена, одвојен од садашњице баријером властите воље. Па и посљедњи роман Андрићев, *Омер ѿаша Лаѿиас*, писан је руком којом су писане *Пријовијесѿи црнојорске и ѿриморске*, руком дипломате, свикнутом на преговарачке тензије и дијалошке аспекте мишљења и рада.⁹⁸

У свему се огледа рука дипломате Андрића, некога ко је, такође, познавао аустријску дипломатију, у пашином постављању и навикама, док се по свему посипа част, крв и витештво, док су балови, оперска музика и ратни злочини свуда присутни – и он као да стиже из неке удаљене адвокатуре времена. А највише је дипломатска рука једног писца, присутна, као и код Љубише, у преговарачком процесу, у четири ока, у срцу дипломатске визије и вјештине.

98 И Б. Пејовић је запазио јединство историјског и искуственог аспекта код обојице писаца: „Љубишино мирно, неузбудљиво, хроничарско казивање, проткано шалом, говором историјских дата и танкоћутношћу легенде, означава почетну тачку стилске вертикале која преко Матавујевог дјела иде до Андрићевих романенских хроника.”

Уп. *Књижевно дјело Сѿефана Миѿирова Љубише*, Сарајево, 1977, 216.

Кањош, минорни, лукави, домишљати, хумористички преговарач – Кањош је дипломатски хумориста. Човјек, један једини, примјерак апсурда, јунак у размјерама претпоставке, а та претпоставка је обрт. То је бит *Кањоша Мацедоновића*: убити мајоритет (умишљену непријатељску громаду) с позиција миноритета (истинске честице, колико год била мајушна); убити кроз смијех и спрдњу, додуше, али убити крвника.

Кањош је парадоксална претпоставка за обрт, за преврат, сасвим у духу нечега што мирише у ваздуху двију империја, шездесетих и раних седамдесетих (рецепција шездесетих и седамдесетих деветнаестог стољећа), а то је био мирис смрти. Треба обратити пажњу како Љубиша смрт кроз језик каналише и мотивише: „Велики и моћни одоше великијема и моћнима, а вас једва и ја допадох. Него, ходи да се сијечемо!”

Иако је радња *Мацедоновића* смјештена у XV вијек, околности миришу на вријеме смрти седамдесетих деветнаестог, на турске ратове, барем с мотришта минорних јунака који презиру смрт. Мислим да је и Љубиши близак аутор Иво Андрић, такође оријентисан, иначе, на деветнаесто стољеће, управо тај мирис осјећао у аури старе Босне, највише, можда, у споменутом роману о паши Латасу. И он користи, као другу преговарачку страну, преговарача преко нишана, пашиног најтежег противника, једног војника, али и дипломату, уз то савременика Љубишиног, сенатора црногорског, од 1864. вође локалних устанака против Турака, почев од друге половине XIX стољећа, Богдана Зимоњића.

Код Андрића се преговори воде у Сарајеву и одиста је ванредна, преговарачка позиција, једног и другог, паше и вође устаника, свештеника усто, Зимоњића, ванредним дипломатским манирима инспирисана и приповједачки

вођена, у контрастима, словенског и турског, аустријског и словенског, турског и аустријског, менталитета, интереса, колорита, амбиција, ината, чега све не. Поред *Травничке хронике*, по мом скромном увјерењу, *Омер љаша Лаџас* је дјело за чије писање је могла бити одговорна и надлежна само рука искусног и пасионираног дипломате и друга рука не би могла написати ове наслове, за разлику од осталих Андрићевих дјела, која, претпостављам, би могла и рука са недипломатским, или, барем, не тако пуним дипломатским искуством, исписати и завршити.

Љубиша је, свакако, заузимајући се да књаз Никола буде посредник између устаника и Беча, у јеку Кривошијског устанка 1869. године, био фамилијарно упознат са позицијом малог, али важног двора на Цетињу. Двор се није смио замјерити Аустрији тиме што би помогао устанике, а, опет, помогао је устаничку ствар, наводно мимо знања књаза (помоћ у људству, наоружању, прихват избјеглица) и отворио колико може једну епоху, пад једне царевине, отворио врата уздрмавања једног мајорног свијета, са миновних позиција миша у односу на лава.

Опет, ријеч инспирација, незаобилазна је и овдје, на релацији млађи брат – старији брат, ријеч која, одиста, шездесете године представља онаквима какве су биле – године спремања за ослободилачки рат и државне пројекте одлучне, оправдане, дефинитивне и бескомпромисне. Зна се да је Љубиша оштро критиковао гувернера Далмације, Ивана Вагнера (гувернирао покрајином у главном граду Задру 1868-69), из наших, домаћих извора,⁹⁹ због одбијања Беча да пружи шансу књазу, о чему су писали Мирослав Лукетић и др.

99 Види опширније: Томислав Гргуровић, *Црна Гора и Бокелски устѿанак 1869. године*, Република, 2007, 61.

Најзад, Љубиша је морао и лично упознати сенатора Зимоњића, Андрићевог јунака, будући да је овај истакнути трибун, војсковођа па и дипломата, преговарац, од именованог сенатором Црне Горе живио стално у матици кривошијских побуњеника, Грахову. Писац је, као што каже Лујо Војнович, преговарао у име Беча с побуњеницима исте године кад је устанак плануо, 1869. у новембру.¹⁰⁰ Залеђина устаничке Боке Которске није тако широко поље да на њему не би био видљив трибун и сенатор Зимоњић.

Нема ништа тако изнутра повезано тзв. невидљивим нитима (користим омиљен пјеснички израз, а мислим на земаљски схваћен практични садржај), као што су дипломатске негоцијације. Нестор савремене дипломатије, евро-амерички Јеврејин са смислом за синтезу, Хенри А. Кисинџер, дефинише дипломатску радњу управо с мотришта синтетичке повезаности појмова и актера – људи који носе препознатљиве ставове да формулишу договор или неслагање, без непрестивог раздора, да истрају са циљем формирања кредибилног одлуконосног тијела и, најзад, да убиједе саговорника.¹⁰¹

Није реално, према томе, да је кључна фигура у аури инспирације за ослободилачки рат, Зимоњић, будући у центру збивања, у гнијезду побуне, апстинирао у негоцијацијама – напротив, без њега (преговарац, као књижевни јунак код Андрића у роману *Омер ђашиа Лаџас*, а дипломатски негоцијатор у преговорима у којима С. М.

100 Count Louis Voinovitch, *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, London, 1920, 196.

101 „Negotiation has three main objectives, namely: 1) to formulate by expressing agreements or disagreements in a manner that does not open unbridgeable schisms; 2) to perpetuate by providing a forum for making concessions; and 3) to persuade by stating a plausible reason for settlement. These are the normal functions of negotiation.”

Уп. *The Diplomat's Dictionary*, United States Institute of Peace, Washington, 1997, 183.

Љубиша учествује лично) нико не би свршио посао, ни побуњеници, ни преговарачи, ни заинтересоване стране. И није реално да сва тројица, Вагнер, Љубиша, Зимоњић, и четврти, генерал Родић, у жижи искушења по мир, у монархији, нису била фамилијарно упозната с позицијама, најприје, централне власти у Бечу, затим, ситуације на терену, у Боки и, најзад, са деликатним положајем двора на Цетињу, чији политички интерес, највећи је лежао баш ту, у инспирацији за устанак и рат, у питању народне слободе.

Године које ће услиједити биће означене доминацијом централистичке струје у Царевинском вијећу, оснажене идејама и политичким потенцијалом из Њемачке.¹⁰²

Убити, и/или, казати

Шта је у *Кањошу Мацедоновићу* важније: то што он убија и начин како убија тиранина, или то што он говори и како се он обраћа тиранину? Шта је доминантно, акт или дискурс? Гдје су тирани рањивији, чиме се јаче гађа и погађа тиранин, којом оштрицом – дискурзивном, или челичном оштрицом? Гдје је тираниново чело, болна тачка?

102 „Седамдесетих година деветнаестог стољећа као главна федералистичка и конзервативна снага опозиције према њемачко-аустријским либералима из Уставне странке формирана је тзв. Странка права, коју је у Царевинском вијећу представљао Хохенвартов клуб (мисли се да је странка формирана у Чешкој, као опозициона у односу на главну германско-аустријску струју, а С. М. Љубиша је, иначе, сједио у Хохенвартову клубу – прим. Г.Ч.). Чешки државотворни политичари након избора за Царевинско вијеће 1873. одбили су учешће у Представничком дому парламента, јер су директне парламентарне изборе схватили као даље централистичко слабење традиционалне земаљске аутономије. Чешки посланици из Моравске, међутим, кратко након избора ову пасивну резистенцију су окончали.”

Уп. *Prosincová ústava (Dezemberverfassung) 1867 a přímé volby do Říšské rady*, Prag, 1997.

Замисао као што је *Кањош*, инспирација, и не само инспирација, већ наратив, концепт, структура, у друштвеном смислу чак и метафора, па и социјални, етнички наратив, једном ријечју, наратив у феноменолошком смислу, по мом увјерењу, инспирисан је директно из преговарачког, *eo ipso* дипломатског искуства писца. Знатан дио новеле заузима основна преговарачка претпоставка, дијалог. Комплетан, барем овај, Љубишин наратив, носи у себи дијалошки и преговарачки карактер, заједно и напореда. Неподношљиво затегнуту, попут струне, дијалошку тензију која мора бити ријешена по цијену живота.

У *Кањошу* се стално и свуда преговара, око свега и свачега, около наоколо, све до смрти и егзекуције. Најприје, Паштровићи преговарају кога да шаљу у Млетке, част и образ да им очува, па онда и сам Кањош, са својима, затим са тиранином, све до конца, до егзекуције – преговара, до критичног часа, а онда дјела материјално и физикално. Мегдан он претвара у преговарачки процес. Говори, док витла мачем, говори док убија и то је оно што га чини крволочним хумористом. Кањош – то је морални и социјални хумор, а да нема Дон Кихота и његове паштровске маленкости, Мацедона Кањошевића (тако га замишљам у бескрајном кругу промјена на земљи, неизбјежно смјеховног, чак и у имену његову), не бисмо ни знали, можда, да ове двије врсте хумора постоје.

Вјерујем да иза овог ријетког, мацедоновихког надахнућа борбом Давида и Голијата – о Давиду и Голијату, о шанси минорних анонимуса који су без шансе, стоји дуго преговарачко искуство акумулирано у километражи тромих засиједања Рајхсрата. Само што је ово искуство формално измјештено у контекст, гдје ће најоштрије дјеловати главна оруђа човјека без шансе, који је, одједном, добио шансу: гнев, инат, фурија, хумор, смјеховни апсурд – у омражени

простор експлоатације и тлачења оних који су без шансе, у Млетке. Тамо, на адресу на коју је писац, у свом политичком мишљењу, читавог живота слао стријеле своје побуне, отпора и борбе, због културне, језичке и вјерске неправде, тамо је Љубиша упутио свог егзекутора–хумористу, да убије, али и да говори. Да дејствује и сабљом и дискурзивно. Полифона и дијалoшка (дипломатска), форма, *Кањoша Мацeдoнoвићa*, то је шанса оних који су без шансе, за мач, али и за дискурс. Дискурзивна прилика за једног хумористу је дар с неба.

Присуство дијалoшког, преговарачког, дипломатског, дискурса не само да је равно јунаштву, мегдану, наративу о смрти, већ је на моменте и доминантно. Преговара се – језиком (дијалoшки обрасци су језички). Преговара се на бази језичких факата. Језик је, чак и код јуначине Кањoша, те слике и прилике француског легендарног јунака Астерикса, јачи од мача. Он тражи истовјетност мачу и налази је у дијалогу – врсти мегдана – мегдана који дуже траје од самог физичког оружаног сукоба двојице или више људи. Језик је слађи мегдан. Језик ће – само језик уз мач – испунити Кањoшев циљ: да буде виши.¹⁰³

Кањoш: не може да убије, а да не каже; не може да каже, а да не убије!... (Од Кањoша, много је млађи Астерикс, стољећима – комични лик и титуларни херој, настао 1959. године, као носилац снаге језика и снаге мача у исти трен, хуморни лик који, без свог љутог језика не би могао ни издалека мачем само поразили силника и тлачитеља стопут јачег и вишег од себе; без језика ништа). Кањoш иде мачем, али још више можда језиком, у Млетке. Иде у потенцијалну смрт, или у славу,

103 „Сви се око мене окупе као тике око ћука да ме гледају и хаљине пипљу. Ах, леле да бјех виши!”

Уп. *Кањoш Мацeдoнoвић*, у: *Пријoвијeстии црнoјoрске и ѿримoрске*, изд. ЦИД, Подгoрица, 2001, 52.

свеједно, са нераздвојивом снагом језика и мача. „Кањош је, уз то, малог раста, хвата га и страх пред сусретом с Фурланом”, каже Ђуза Радовић. „Још један чинилац да Кањош, такав какав је и ненајављен неком ранијом прослављеношћу, још дубље уђе у наша осећања и у наш понос.”¹⁰⁴

Кондициона, и условна, природа дијалога, оаурена комплетним дијалoшким карактером *Кањоша Мацедоновиха*, чини наративну базу, овог, најпопуларнијег, пишчевог дјела. Наратив је заснован на више слојева дијалога, а посљедња два, од свих, воде један ка другом директно – условно (кондиционо), тј. први инспирише, онај други, у овом случају посљедњи дијалoшки слој. Први слој, дакле, није преговарачки, него наративни и овај слој кондиционира наредни – ево наративног слоја који води ка наредном (преговарачком) и ситуацији добро познатој у књижевности – у ситуацији слабијег (Кањош, који одбија преговоре и преферира акцију):

„У томе се одвезе од острвца чун и допре к обали. Кад ли збиља Фурлан с палошином о пасу, а одио вучетину. Вика Кањошу: ‘Што си ту, зла ти срећа! Који си?’

‘Ја сам’, рече Кањош, ‘заточник дуждев; него кажи гдје ћемо се сјећи?’

‘Не шали се, него кажи ко си’, викну Фурлан.

‘Знаћеш брзо који сам’, одговори Кањош, ‘него хајде да се сијечемо, није мени дангубити.’ Пак се до’вати за мач, а зашкрипи зубима.

Укрцају се свак у свој чуњ и завезу по крми. Кад допру к острвици, скоче оба једанак на крај, а Кањош отисне свој чуњ од краја. ‘Што чиниш’, викне Фурлан, ‘што отури чуњ, јеси ли при себи?’

104 Сравниати Ђуза Радовић, *Пред њорукама са Дробној њијеска*, у: *Стефан Миширов Љубиша*, изд. ЦАНУ, Титоград, 1976, 19.

‘Не требају нам два’, одговори Кањош, ‘ја ћу се твојијем вратити; а теби већ не требају ни чуња ни коња; ти си своју чашу испио.’”¹⁰⁵

Овим су створени услови, све релевантне претпоставке, да базична (информатичка) дијалошка форма, саму себе надрасте и постане, најзад, преговарачка дијалошка форма. Да постане наративна чињеница. Први дијалог прелива своје границе и постаје други, тј. дијалог о вољи (вољама). Дијалог о вољи је, квантитативно и квалитативно, суштинска дијалошка форма и писац је то добро знао, из посланичке клупе и каријере политичке, у преврелом мору многих воља – великих и малих, мајорних и мирноних – једне монархије, најмоћније, са дијамантским пресеком воља у свакој својој државничкој и дипломатској одлуци.

Казати или убити – или и једно и друго?

Рећи и егзекуирати – ово су, заправо, два ступња о којима говорим кад говорим о формалним странама дијалога, с једне и преговарања у приповједној прози и политици, са друге стране. Рећи, казати, саопштити (саговорнику – да како у дијалошком обрасцу) и смакнути (саговорника, непријатеља, јер свијет је, с Кањошева мотришта, пун различитих Фурлана!) ово је типичан љубишијански умјетнички проседе. И он води поријекло, инспирацију па и форму, из богатог политичког искуства, заснованог на дијалошкој (језичкој) полифонији, на укрштању двију или више воља. Љубиша је најснажнији умјетнички представник дијалошке културе XIX вијека у нас, Јужних Словена, какогод гледано, најшире. Његова народна дијалошка култура, оснажена политичком међународном преговарачком културом, родила

105 Уп. КањошМацедоновић, у: *Приповијесии црногорске и њиморске*, ЦИД, Подгорица, 2001, 56.

је једно дјело чистог дијалошког формата, које ову културу изворно дефинише.

Прелаз из информативне дијалошке културе на преговарачку, оплемениће странице *Кањоша Мацедоновића* и прозу зрелог XIX стољећа уопште: „Препад се Фурлан, пак му стаде причати колико је јунака посјекао и убио.

А Кањош њему: ‘Мучи, рђо, ти нијеси јунака јошт ни видио, камоли убио, него баци ту палошину да ти вежем руке наопако, да те водим дужду, е да му се смилује и да ти опрости кад те таква види.’¹⁰⁶

Звук преговарања, тон преговарачки – Љубиша га је слушао најмање са онолико страна колико је Рајхсрат имао посланичких клубова – овако изгледа транспонован на плану реалистичке драматургије Голијата и Давида:

„Прођи се белаја и боја’, додаде Фурлан, ‘него хајде под мој шатор да ручамо, а вјеруј ми, незнана делијо, тај дужд за кога ћеш гинути, једнаки је душманин и мени и теби, пак те жалим гдје те ђаво нанио да ти попијем ту праву крв.’

‘Ништа ме не жали’, викне Кањош, пошто тргне из корица мач и насрне на Фурлана.’¹⁰⁷

Језик, срце са очима

Ако ме ишта фасцинира у свјетској књижевности, то су минорни, окрутно и безусловно једноставни људи, лишени свега, осим те своје голе једноставности: Хелена из Спарте, жена због које се води грађански рат, а да она не проговори, једну једину, ријеч; Макбет, слабић којег амбициозна жена, у крвавој ложници, наговори да убије супарника; Платон

106 Исто, 56.

107 Исто.

Каратајев, сељак из степе, ком је Толстој удијелио милост од свега неколико реченица, а чини се, парадоксално, да сва та компасерија великих ликова и свјетова *Раѿа и мира*, француско и руско племство, војсковође, гламурозне жене, не чине ништа друго до граде мрак, у ком ће, кратко, али снажно, пламнути свијећа просте руске душе, звана Платон, Платошка, Каратајев; и поп Мићо, неписмени свештеник, минорни јунак искрености међу мајорним громадама, одваљеним од брда Црне Горе осамнаестог вијека, мали човјек међу јуначинама, од којих сваки изгледа већи од своје земље, а он, иако миноран, ипак, нађе, има снаге да себи обезбиједи мјесто у историји, са три-четири проста замуцкивања, *Ум...би...но...ша...ра*, глумећи читање, у *Горском вијенцу*, као што глумци опонашају живот и смрт, на двору Данске, у *Хамлеѿу*.

Минорни јунак је бисер европског романа и приповијести, од Дукљанина, до Толстоја и Љубише, а миноритет легитимна форма, поетичка и структурална. Минорни свјетови су паралелни према мајорним (тзв. великим) свјетовима. Умјетничка снага почива у формалним могућностима миноритета.

Брзина, којом језик минорне ствари и појаве у мајорне измеће, или их у минорне опет повраћа, толика и тако снажна није позната другим, ванјезичким свјетовима. Језичке брзине су брзине ван контроле. Код писца и дипломате Љубише, ову наративну црту, навику скоро, ову тензију са неспорно дијалошким узроцима, са узроцима дијалошко-приповједног карактера (прича да се исприча у вртлогу језичких факата), запазио је врстан лингвиста Асим Пецо. Он то илуструје терминима „говорна неједнакост”, „оновремени језички стандард” (Пецо мисли на „С. М. Љубишу као доброг познаваоца обичаја, живота и језика људи Црногорског приморја свога времена”), „реченични обрт”, „начин

причања и облици говора”, „одбир онога што ће моћи да буде општесрпскохрватско”, итд.¹⁰⁸

Мој је став, уз тврдњу о искуствено-политичкој претпоставци за дијалошки аспект Љубишина приповиједања, да је и језичка, дијалекатска, тонална, дикцијска различитост на малом простору у знатној говорној мјери руководила пишчеву имагинацију и одредила дефинитивну дијалошку (обртну, полифонијску) црту дјела.

Потенцирајући „говорну неједнакост два сусједна мјеста у Боки”, Пецо наводи следеће: „Дијалектолошка испитивања на подручју Црне Горе у цјелини показала су од коликог је значаја та зона српскохрватског језичког подручја за историју нашега језика – а списак објављених радова о црногорским говорима доста је велик и, без претјеривања, може се рећи да је то говорно подручје до данас имало највише својих дијалектолога и добило највише дијалектолошких монографија или других већих и мањих радова.”¹⁰⁹

Пишчеве поетичке и приповједне тензије на пољу миноритета, потенцирање језичког миноритета (дијалекат, говор минорног свијета, минорна посебност у семиотичкој

108 Видидетаљније: Асим Пецо, *Један њојлед на њисану ријеч С. М. Љубише*, 1976, 211.

Асим Пецо је Љубишину приповједачку умјетност, умјетност језичких тензија дотад непознатих јужнословенској прози, разматрао у вуковској језичкој аури. „Вук је у то вријеме, крајем четрдесетих година прошлога вијека, добро познавао наше народне говоре, знао је и суштину разлика између, како бисмо то ми данас рекли, призренско-тимочког говорног типа и говора источне Херцеговине. Према томе, његов суд о говорном шаренилу у подручју Боке (Пецо се овдје позива на Вукову реченицу у дјелу *Црна Гора и Бока Котторска*: ‘Из Пераста у Рисан нема више од једнога сахата, а у говору је већа разлика између Ришњана и Перашстана, него између Неготинаца и Требињана’ – прим. ГЧ) мора се заснивати на чињеницама које су му тада биле познате.”

Уп. Исто, 207.

109 Уп. Асим Пецо, *Један њојлед на њисану ријеч...*, 1976, 2007.

кризи великих свјетова, итд), потенцирање минорног говора у минорним обрасцима живота (*Кањош Мацедонових*, али и многа друга дјела), треба ли додати, само су дио наклоности према минорним свјетовима. Општи један, нагон, порив, према минорним формама постојања и њихом саобраћају у нашем животу.

Улогу језичких обрта у Љубишиној новели запазио је и Божидар Пејовић, квалификујући садејство мача и језика као „поетски двобој ријечима” и тражећи у љубишијанској семиотици додире физичких и фиктивних свјетова у исти мах.¹¹⁰

Такав је и Кањош, мало чудовиште, кадро да запуца у велики свијет и удари на тај велики свијет, као да је то само слама, прашина, таштина. Кањош, крволочни хумориста, убица таштине. Кањош, минорни јунак који побјеђује у великој борби. Кањош, нада у човјеку да зло не мора увијек бити тако високо постављено у хијерархији фасцинације (да, зло фасцинира, али не увијек и не увијек са истим, па ни сличним исходом!). Лако је злу да фасцинира, као да хоће рећи овај, у тијелу минорни, Љубишин јунак, дајте да и добро, колико год минорно и занемарљиво било, учинимо кадрим за фасцинацију оних, или барем многих међу онима који посматрају борбу између добра и зла!

Језик изграђује форму! Миноритет и минорне форме – то је језик, јер језик изграђује профиле, облике, жанрове,

110 „Поетски двобој ријечима заснива се на умјешности у употреби пословица, а тиме и на умјешности њиховог изражавања. Пословица *камена је ѿојодба с јачим*, која као ознака а не чињеница треба да одврати Паштровиће од слања заточника дужду, у моменту када је ‘један из народа’ изражава, претварајући је тиме у чињеницу, афирмише управо оно што функцијом ознаке негативно одређује.”

Уп. Божидар Пејовић, *Функција и сљедећи трансформирани фолклорни елементи у Љубишиним Пријовијесцима*, зборник ЦАНУ, Титоград, 1976, 92.

форме, акције. Језик гради цркве, подиже манастире, зида скрипторије (писарница у средњовјековним манастирима гдје су се писали и преписивали рукописи – поље ванредно жилавих минорних форми), језик и гробове гради, гробнице дуби, ради у земљи, по дубини. Језик је рад воде, форма рада воде. Језик је воља. Језик је највећа брзина свијета и пренос овог и сваког иног у друге свјетове, у друге метафоре, као што стоји у IV причању Вука Дојчевића:

„Једне године о Бадњему дневу сједијасмо по вечери око ватре уз ниско огњиште. Господар и господа воде свакојаке разговоре, тек да ноћ прекрате, да се кому не задриједи док бадњаци не прегоре. Стану у потоње да разгађу којему је створу најтрудније и кому је на свијету најтежа мука. Неко рече: коњу, неко волу, неко тежаку, неко мрнару; а мене спопала климавица и дријемеж, а уз њих и мук, јер се бјах угарио од оне ватрене омарине; док све одједном викне господар:

– О Вуче, гдје си, што си се потајио, али ти је на језик изашла јаштерица?¹¹¹

– Није од вас ниједан погодио: *најџеже је нојама њог махнийом љавом!*¹¹²

Главна оружје Љубишино нисам заборавио, нити пропустио досад то споменути, све и да се тако чини да јесам – јесте језик, онај који инструменте живота и бића веже за свијест. Има једно мјесто у ком се приповједачева дипломатска свијест и она поетичка преклапају савршено и разумију уједно и синхроно – језик. Мјесто свих мјеста, барем, за приповједачки, не само деветнаестог стољећа, укус, већ и за укус модерни, постмодерни и др. Радио је оно што је осјећао, а

111 Бољетица што изађе и пали на језик (прим. С. М. Љубиша).

112 С. М. Љубиша, *Причања Вука Дојчевића*, ЦИД, Подгорица, 2001, 220-21.

осјећао оно што је радио, највише управо ту – на њиви својој, пјесничко-језичкој, на струни, савршено уприклађеној увје-рењима, сновима, етици. Спадао је у круг писаца који знају цијену језика и кад спавају. Дивио се чешкој језичкој политици, узгред, оној политици која је овај мали словенски народ, окружен германизмом, јудаизмом, свемоћним „измима” у срцу континента, одржала у седлу Европе.¹¹³

Премда од преписке пишчеве, скоро да ништа није оста-ло, нити су знани трагови његове мисли у овој дијалошкој форми (за мене су епистоларије дијалог *sui generis*, да се чи-тач не зачуди ако се на први поглед учини, да их мијешам са дијалошким инструментаријем у прози – не мијешам, то је у извјесној, додуше широкој доста, перспективи једно те исто) премда, кажем, од преписке нема богзна шта, дух преписке је присутан код њега, каогод – напријед је било доста рјечи – дијалошки дух. _Разговорно, преговорно, негоцијаторско, дијалошко конкретно и стварно – тога у свим приповијеткама, од *Скочићевојке*, *Краће и ѿрекраће звона*, *Кањоша Мацеџоновића*, свих редом, приповијести црногорских, приповијести приморских, свих посебице

113 „У Ческој, која се без сумње узети може као образац свијех покрајинах славенских у Аустрији, толико за жар родољубља којим пламти, и понос народни с којим се дичи, колико и за оно њеко одушевљење које се не да од зла побједити; у Ческој, велим, био одвјетник, љекар, сликар, трго-вац или занатлија, свакоме о кутњему прагу виси и с јасним писменима начртан натпис радње и име у народном језику: то јест ако је Нијемац у њемачкоме, ако ли Славенин у славенскоме. Кад се два Чеха путем су-кобну, нема примјера да би један другог усудио се поздравити туђим ријечима. У свим њиховим скупштинама, забавама, на свим јавним мје-стима, поименице у казалишту, бесједи, читаоници, кафани, тргу, не го-воре другим језиком осим својим. Исти красни спол, толико наклоњен к туђој уљудности, у Ческој презире говорити туђим језиком, премда по-знава њемачки, а обично и јошт који изображени језик.”

Уп. Стефан Митров Љубиша, *Дјела*, ЦИД, Подгорица, 2001, 443.

причања Вука Дојчевића, има, константно, као вода кад ради и рађа из свог рада форму.

Љубиша је био завистан, умјетнички завистан, од дијалошке форме, од дијалошке тензије у свом дискурсу. Дијалог је за неке писце ваздух, за њега, сумње нема, ваздух и крух. Зато сматрам да је и склоност према епистоларној форми имао, а ову препознао код других – у датом случају код Чеха, којих је био гост у Прагу и у Моравској и, дакако, саговорник у Бечу. Гледао је у Праг као у словенско право, словенско истинољубиво, а у исто вријеме просвећено свјетло, као у словенску звијезду.¹¹⁴

И у политичком дјеловању свом, у клупи у Рајхсрату, на другом пољу своје дијалошке свијести, овај наш стари писац је знао да борба за матерњи језик, сваког народа понаособ, заступљеног у Вијећу, има тежину политичку, културну, заправо, егзистенцијалну и такав значај овом питању посветио свукуда докле је допро глас му. Једно вријеме је сједјео у Чешком парламентарном клубу у Бечу, уз сагласност чешких посланика, дакако, а вјероватно и моравских. Ова су два клуба била у политичким ставовима и солидарности, иначе, најближа један другом, од свих осталих у Вијећу. Није остао незапажен пишчев рад са Чесима:

„Док су Чеси шјећели у Царевинском вијећу (1861-1862)”, наводи се у аутобиографији пишчевој, „Љубиша је припадао њихову клубу и ш њима радио о федералистичкоме уставу

114 „Књиге посланице које Чех Чеху пише, пак натписи и називи, мјесто куда су отпремљене, све је у народни језик написато. Таквим постојаним начином могли су се Чеси опријети и одржати у чељустих Њемачке, и од грозеће пропасти учувати народ и језик свој. Тако су Чеси заслужили почасти и симпатију свију просвећенх народах европејских, и на такву су мјеру уздићи знали народни развитак, да су данас приморани најмудрији државници велике и мудре Њемачке закључити, да је Боемија славенска покрајина, над којом слабашно обршити може уплив и тежња германизма.”

Уп. Стефан Митров Љубиша, *Чрће народности*, према изд. 2001, 443.

ћесаровине. Чеси су га вољели и у многим пригодама указали му своју симпатију, највише за вријеме његова борављења у Златном Прагу и путовању по Моравској. У једној шједници Федералистичког клуба, Љубиша је предложио да је сваки члан клуба дужан говорити у Царевинском вијећу у свом матерњем језику. Жалити је да тај предлог није био примљен, јер да се је примио, била би се фактично доказала непрактичност централног законодавства.”¹¹⁵

Народносној култури – народном језику, дакле, сили која рађа дијалог (дијалогска форма језика је директно зависна од народних говорних форми), писац окреће свој интерес, у правом, дискурзивном смјеру. У његошевском гесту он је нашао, и то рано, прије иког од словенских писаца, у години Његошеве смрти (1851), радијус „младе наше *књижевности*” (каква дијагноза за средокраћу XIX стољећа!), главни нерв – језички нерв.¹¹⁶ И у *Лучи микрокозма*, чак, као мало који други тумач, љубишијански гест бљешти у правцу похвале народног језика.¹¹⁷

Блискост језика и свијести, коју најоштрије опажамо у семиотичким кризама, а средина XIX стољећа то јесте,

115 *Животнойис*, Уредништво „Српске зоре”, Беч, 1878, према издању ЦИД-а, Подгорица, 2001, 505.

116 „Његови умни производи”, каже писац у свом некрологу Његошу, „освјетљавају младу нашу *књижевност*, и без икаквог ласкања могу се класични звати, јер су у народном духу писани јер је језик чисто народни. *Пусишњак*, првјенац његовог књижевног труда садржава веома лијепе лиричке пјесмице. *Горски вијенац*, јест без двојбе једино драматично дјело Југославенско савршено?”

Уп. С. М. Љубиша, *Сјени Петра II Пејировића Њеџиша, владике црногорској и сјисаишеља славенској*, ЦИД, Подгорица, 2001, 441.

117 „ЛАЖНИ ЦАР, други његов драмат представља у лијепом виду једну од најбурнијих и анекдотичних епоха Црне Горе. Најпослије у *Лучи микрокозми* Петар је показао дубокост мисли, бистрину разума и недоскочиву властитост народног језика.”

Исто, 441.

сумње нема, помутња што мути помутње, велича улогу језика – атрибуира јој нове роле, изграђује мостове, налази алтернативне путеве и конекције и уноси, најзад, у везе, у зону рафинмана свијести и језика, нови дах, нову вољу. У околностима тога доба, језик, заправо, оснажује информатику (данас је ово случај на пољу знања страних језика, док то некоћ бијаше случај унутар самог језика – консолидација података расположивих у самом једном језику). Његошева смрт, којом је започела друга половина стољећа, одјекнула је не само на Љубишином приморју – овом писцу захваљујући, поглавито – већ и на сјеверу, у евро-турској зони, у брђанском залеђу.¹¹⁸

„Нешто стога, нешто јер је настојао да уведе народни језик у јавни живот и да се укине политичканаредба из г. 1828, по којој је била принуђена већина православних Бокеза да беспослицом слави католичке празнике, Стефан је био освађен и гоњен за цијело вријеме Бахове реакције”, каже Лукетић. „Карактеристичне су ријечи које је генерал Мамула о њему рекао: ‘Највиши је гријех Љубишин, што хоће да уведе у Боку равноправност језика и вјера.’”¹¹⁹

118 „Редовно обавјештавано о приликама у Затарју, Цетиње настоји да на њих и утиче. А тамо брижљиво се прате збивања у Црној Гори – региструју их летописци и хроничари Затарја: биљеже Његошеву смрт, те да се Данило ‘постави књазом’, да се 1853. ‘покренула сила турска, сва земља царева...сва бутун царевина...на Берда и Црну Гору и књаза Данила’... да ‘опет оста мејдан црногорски’...јер ‘Црногорци добри јунаци натраг грдне Турке повратише’.

Уп. Жарко Шћепановић, *Ушницај ЦГ на њодручје Колашина и Затарја до 1875*, према Љубомир Стојановић: *Сѣари срѣски зайиси и најѣйиси*, књ. III, Београд, 1905, 130, бр. 5532, објављено у: *Сѣоѣодишница Црнојорско-ѣурској райа 1876-1878*, ЦАНУ, Титоград, 1978, 43.

119 Мирослав Лукетић, *Биоѣраѣија Сѣ. М. Љубише*, уп. детаљније: <http://smljubisa.tripod.com/biografija.html>

Рад, у двије епохе

Нисам имао намјеру овдје говорити о улози и значају просвјете и просвјетитеља, којима се у XIX вијеку, барем код нас, вјеровало, ваљда, више него у другим стољећима и временима. Ову улогу је, заправо, немогуће измјерити, само се јуче или данас – а биће тако и сјутра – чини, у нијансама, да она има другу боју, укус и тон. Одиста, процјена ове улоге увијек је мања од реалне тежине њене, поготово кад се узме у обзир то да би без ње, јуче или данас – засигурно и сјутра ће тако стајати – могло бити много горе по народну ствар у просвјети у цјелини. Човјек просвјетног вијека био је тога свјестан и ми видимо – или не видимо, што зависи само од нас? – ону његову сиву, беспридјевну свијест (толико нам изгледа озбиљна да је безбојна, безатрибутна) – свијест о последњој шанси.

Посебну пажњу заврјеђују они који су једном ногом стајали у старој епохи (епика), а другом у новом вијеку (роман).¹²⁰ То је Љубишин случај, иако он није био романсијер у класичном смислу ријечи, премда, кад бацимо поглед, данас, кад приповједачи форматирају своје новеле као роман, ни писцу *Причања Вука Дојчевића* не може се сасвим одрећи гест романсијера. У извјесном смислу,

120 О епском и антиепском нека запажања је изнио Б. Пејовић у својој акрибичној књизи (докторској дисертацији) о Љубиши. „Поетска легенда заговорена је спољашњом структуром унутрашњег мотива приче: мегданом између Кањоша и Фурлана. Кањош Мацедонових није господичић, племић, витез по позиву него веома промишљена особа, трговац, који стицајем околности постаје витез. То антиепско занимање јунака може, у односу на нашу епску традицију, да значи пародирање класичног типа епског јунака. У сваком случају, Кањош је необичан епски јунак, јер је својим занимањем и својим стасом непримјерен типу епског јунака.”

Уп. Божидар Пејовић, *Књижевно дјело Стефана Мийрова Љубише*, Свјетлост, Сарајево, 1977, 130.

премда овдје нећу рећи о том смислу колико би требало, ја њега сматрам, а не називам, романсијером. Не видим у томе неку противурјечност, а можда ће неко сјутра видјети је, са истим правом с којим је ја не видим, или с већим.

Као посланик годинама, Љубиша је осјетио оно што је за сваког дипломату најосјетљивије, отворене проблеме међу народима. Проблеми граница и они на границама и око граница, билатерални, мултилатерални, етничка трвења, језик (као писца, шта га је друго могло теже погодити, ништа, можда ни рат?) и, дакако, проблеми у односима, у комуникацији и вјерском саобраћају. Главна карактеристика империје, каже савремена енглеска историографија, била је династичка агломерација, много националности, неке међу њима „историјске” (доминантне), много језика и дијалеката. Како одржати заједно, у комаду, мултинационалну државу у вијеку национализма?

*The empire's main characteristic, and its main problem in an age of nationalism, was that it was a dynastic agglomeration, with a population composed of many nationalities, some 'historic' (dominant) such as the Germans, Hungarians, Poles and Italians, and some not, such as the Romanians and the Slav nationalities: Czechs, Slovacs, Slovens, Croats, Srbs and Ruthenes. In addition, there were the empire's Jews, whose situation resisted national classification.*¹²¹

Он је, према томе, говорио у Рајхсрату више кроз алтернативне инструкције, једнако кроз оно што је чуо и видио у народу, једнако што би евентуално све то било, већ једном или више пута просијано, тестирано и консултовано кроз институционалну и колективну мрежу. Знао је Љубиша оштро затегнути критичку жицу и то од самог

121 Уп. A Dictionary of Nineteenth Century World History, Oxford, 1994, 268.

почетка у свом раду, 1845. године. Можемо га ту звати „антифранчез”, како је за себе говорио један од претходника му у књижевности и политици Андрија Баловић.¹²²

Говорио јесте, кроз свијест и то свијест изворну, народну, као што се то радило у старим дипломатијама, понекад и *ad hoc*, из срца. Детаљан рад, политички, аналитички, административно опремљен, за околности деветнаестог вијека у централи бечкој, свакако је био реалан и у пракси жив, дјелотворан, али у провинцијама, поготово овим другоразредним, подређеним, као Буковина, или Далмација, није био на дјелу колико том раду функција и мисија налаже.

Посланици су стизали из својих удаљених мјеста на сесије, са закашњењем. Било је апстиненција, често и масовно. Пишчев најбољи чешки пријатељ, Václav Zelený, с којим се дописивао,¹²³ усред мандата је апстинирао на сједницама посланичког клуба и у раду парламента, почев од 26. 9. 1868. године.¹²⁴ Из ових политичких година, пишчевих, пуних несугласица, неразумијевања, разочарења, од наших извора једва да се ослањамо на неколико, најприје

122 „Француз је уништио и затро сасвим све привилегије, слобоштине и правце овога општества и успоредио га је са осталим предјелом, увео неке покварене обичаје, напојио људе славољубијем и раскошностју и со тим узрок и повод дао развраштенију, које се 1812. у овомопштеству на првиј пут појавило.”

Уп. *Ойшћество ѿаишћровско у окружју коѿорском, у Будви, на Ђурђевдан, 1845*, објављено у: Стефан Митров Љубиша, *Дјела*, ЦИД, Подгорица, 2001, 439.

123 У писму посланику Зеленом, с којим је био у блиским односима од почетка своје каријере, кроз рад у бечком Рајхсрату, док још Зелени није апстинирао, јавља о смрти своје тринаестогодишње кћерке Драгиње, а недуго касније (1862, у другој години свог првог мандата) да му се кућа претворила у болницу, али да „стоички подноси и ове ударе грома”.

124 Уп. детаљније: *Seznam poslanců Poslanecké sněmovny Říšské rady ve funkčním období 1867–1870*, Prag, 2001.

на штури *Животойис*,¹²⁵ и на аустријске, чешке, дјелимично хрватске и српске изворе, но свуда је много празнина какве остављају писци заузети другим неким, не чисто књижевним радом.

Други проблем, везан за стање народног духа и наобразбе, у деветнаестом стољећу, а да се иста проблематика у дипломатској равни негоцира и о њему одлучује, био је, дакако, језик. Тај проблем је данас познат под именом *language diplomacy*, а узима се у обзир, ондносно третира као инструменат (употребом језика стављен у погон) за управљање у домену односа између појединих националних група, једнако у контексту националне и културне дипломатије. Циљно инволвирање језика у поље међународних односа није ништа ново у деветнаестом и двадесетом стољећу, наглашава савремена америчка историјска мисао,¹²⁶ па ни много раније, треба ли додати.

И у домаћој критици седамдесетих прошлог стољећа, посебно оној оријентисаној на улогу *разговорној* језика код писца (на почетку овог рада назвао сам то у генералном смислу дијалошким карактером, понегдје дијалошком тензијом Љубишине поетике), указано је на постојаност

125 „Исте године 1868, мјесеца маја, као члан комисије о устројидби политичнијех власти у Далмацији, Љубиша се противио основи изграђеној од министра унутрашњих дјела Гискре, и међу осталоме захтијевао, на корист опћег реда и добре земаљске уредбе, да се постави нека политична власт у свако мјесто у коме се налази власт судствена, како би могли политични чиновници нагледавати млађахну опћинску аутономију, док јој народ привикне. Љубишин предлог није био примљен, али након краткога и горка искуства, увидјело се да је Љубиша имао разлог, пак је министарство прије двије године (1876, прим. Г.Ч.) било принуђено, на врат и на нос, тамо и амо поставити многа политична повјеренства.”

Уп. *Стефан Миширов Љубиша, Животойис*, издало Уредништво ‘Српске зоре’, у Бечу, Штампарија В. Хајдриха, 1878.

126 Уп. *Transnational History*, London, 1994, 639.

драматичној разговора – уопштавање драме, свега драмског, драматичног, потенцирање на драми као апстракцији, омиљени је критички инструмент тога доба – и на извјесну, ако смијем казати, историчност у драми и драматичност у историји – одједном, уједно, опет *in abstracto*, илити, у тада популарној француској терминологији, *dans l'abstrait*. Јован Чађеновић је пратио овај тренд све док се „радња усмјери ка расплету”:

„У драматичном разговору представника Паштровића и Махмут-паше Бушатлије у Скадру дата је историја Зете. Елемент историје се јавља у жучном спору попа Андравића и которског провидура. Драматичан је и дијалог изгнанника Вукца и Арбанаса из Скадра који наговара избјеглог Паштровића да убије попа Андравића или да поведе турску војску на његово племе. Мијатова исповијест у млетачком затвору претворила се у спор са свештеником исповједником који штити интересе млетачке државе, а завршена је убиством затворског свештеника. Друга Мијатова исповијест код превлачког калуђера такође се претворила у расправу о гријеху у којој је стављена на пробу мисао да се зло мора чинити у одбрани од зла. Необичан је, снажан и дубоко заснован разговор которског провидура и игумана о калуђеру кога је млетачки чиновник приказао као разбојника, а игуман као узорног духовника. У разговору Мирчете и попа Андравића износе се страхоте крвне освете између два племена. Љубишини разговори као конститутивни елементи нарочито су изразити на оним мјестима приповијетке на којима је радња усмјерена ка расплету.”¹²⁷

127 Уп. Јован Чађеновић, *О композицији Љубишиних приповијести*, изд. у зборнику ЦАНУ, Титоград, 1976, 116.

У средњем вијеку, кад је латински био инструмент споразумијевања између писмене популације, или кинески, који је у Азији коришћен као писмени мост у односима разних азијских династија, али и ту смо на терену Љубишиног доба, а ја мислим и његове властите политичке и културне ситуације, односно народа који је он представљао у Бечу кад је у аустроугарској монархији дошло до тијесне идентификације између модела националне државе и језика, самог по себи, службеног, односно неслужбеног, то је, одједном, постао дипломатски инструмент, јак.¹²⁸

Рад у двије епохе, како сам насловио ово поглавље, са циљем да укажем да навике романсијера тога доба у погледу амбиције, да овако, или онако, форматирају свој жанр, постао је двоструки рад – вјечни рад воде који изграђује тренутну форму воде, трендове, токове. Било је то доба, са свим својим, природним и спонтаним, инструментализовањем језика, од приповједачке снаге, до жанровске амбиције, идеално да изрази свијест о смјени жанровских епоха (епика с једне и *novel* са друге стране). То је ишло на руку роману, као што су ми ишли на руку сви велики трендови, у мишљењу и естетици деветнаестог стољећа. И Ново Вуковић је примијетио индиректно, кроз расправу Божицара Пејовића, и указао на логичан закључак овога укупно, о Љубишиној блискости са романом:

„Пејовић сматра да су *Причања* (мисли се на *Причања Вука Дојчевића*, прим. ГЧ) била на путу прерастања у неку врсту пикарског романа. Видљиво је то и по биографском карактеру приповиједања и по, иако не потпуно досљедном, хронолошком развоју циклуса прича о Дојчевићу. Љубиша је тако био, са својим *Причањима*, на домаку својеврсног

128 *Transnational History*, 1994, 638.

романеског облика, а наша књижевност на прагу свог првог изразито забавног романа. ‘ Види: Б. Пејовић, Нав. дјело (мисли се на: *Извори и карактер Причања Вука Дојчевића*, Радови Филозофског факултета, VII, 1972/73, 291-294), стр. 298).’¹²⁹

Што је зрелије пишчево дјело, *nota bene* причања Дојчевићева, „својим приближавањем романескном склопу несумњива” (Н. Вуковић), „на домаку својеврсног романеског склопа” (Б. Пејовић), то истовремено јесте и романескније, нема у то сумње ни најмање, као што је дипломатско искуство у својој зрелој фази формативно много употребљивије од своје ране фазе, рецимо, па чак и од своје поодмакле фазе. Роман је, XIX и XX вијек то потврђују, зрелост једног доба и не знам ниједну другу историјску или умјетничку форму која то може потврдити боље од романа у европском искуству.

У недостатку довољно јаког основа да Љубишу романсијером назовемо, или барем не романсијером у класичном смислу,¹³⁰ дијалошку натуру његова дјела, међутим, разговорну тензију, драматуршки порив према расијецању монолитних цјелина те, напријед, подривање монолошке оријентације у кључном тренутку приче, као и његово дијалошко искуство у дипломатском пословању, разумије се, комотно можемо разумјети као навикну романсијера да причу о људској судбини повјери, не

129 Уп. НовоВуковић, *О композицији Причања Вука Дојчевића*, изд. у зборнику ЦАНУ, Титоград, 1976, 101.

130 Нису тако усамљени гласови и назнаке о Љубиши као романсијеру, него је приповједачка фама, почев од његова доба малтене, заклонила и у сјенку потисла покушаје да се *Причања Вука Дојчевића* као роман разматрају и романом сматрају. На примјер, др Бошко Петровић, у својој студији *Роман о сјадалу и Причања Вука Дојчевића*, већ 1910. г. полемиче с позиција озбиљног разматрања о Дојчевићу као романескном приповједачу и о Љубишином посљедњем раду (и то што је посљедњи има призыв романеског покушаја у највишој зрелости пишчевој).

Уп. *Летийис Матийце српске*, г. 1910, књ. 270, 19-38.

појединачном тону, него полифонији и полифоној језичкој оркестрацији. Уосталом, и Тодор Виловски тврди, у својим сјећањима на писца, да је Љубиша градио *Причања* по узору на Бокачов *Декамерон*, који је зацијелио познавао, фамилијарно, из своје младалачке фасцинације италијанском литературом.¹³¹

Европски дух, дијалошке тензије

У чему ја видим љепоту и драж Љубишине приповједачке и поетичке упорности – да легитимише свој минорни свијет племена Паштровића, у мајорном свијету и космосу једног царства?

У много чему, а од свега да изаберам, кад бих морао, на једно од првих мјеста метнуо бих ту неподношљиву, за многе романсијере неподношљиву, оданост причи и причању до смрти, до краја приче. И одмах, баш на овом мјесту, морам додати: упркос свему.

Упркос свему – то значи:

1) Љубиша је био свјестан смјене великих епоха, у којој, свакој, по једну своју ногу је имао (у епици једну, у новом вијеку другу), а није изневјерио стару, круту, земаљску епску нарацију;

2) био је искусан и то на дипломатском врху свога доба – посланик и дипломата који посматра царевину и моћ изнутра – а лојалан је остао, у свом највећем говору, у наративу срца и бића, у прози, племену Паштровићима, забаченој млетачкој (касније аустроугарској) провинцији, која за ову царевину и моћ значи колико каменчић, онамо бачен, гдје „насред Приморја опћине паштровске има

131 Уп. *Сџејан Миџров Љубиша*, Котор, 1908, 81.

једна мала лука, пусто жало, коју људи и дан данашњи зову Дробнијем пијеском”;

3) остало му је, и поред горка живота (смрт троје дјеце, немаштина, сеобе, туђина, болести, порази у биткама уна-пријед изгубљеним – још једном – *уѿркос* томе) снаге за ху-мор, јер шта је друго Кањош Мацедоновић, ако не серванте-совски минорни физички јунак, а мајорна људска громада, шака јада у тијелу, а људина у вољи и части, егзистенцијални хумориста који миноритет диже на неки виши ниво;

4) био је, као писац и дипломата, легитимни дио једног енормног мајоритета, царевине која је задивила свијет својим државним и културним инжињерингом, а иска-зао је дивљење миноритету под миноритетима, чега су примјери еклатантни Кањош-Астерикс, у својој витешкој новели о *Мацедоновићу*, Ружа (сељанка дјевојка – судби-ном везана за моћног човјека Османског царства), у, та-кође, витешком роману-новели *Скочиђевојка*;

5) истрајао је у својој симпатији за минорне људе и њине минорне свјетове, спреман, у сваком тренутку, дипломат-ском, приповједачком, људском тренутку да их брани, у судару са великим колективима и мајорним свјетовима;

6) пошло му је за руком, по цијену коју зна само роман-сијер, да изгради и утврди свој свијет, на парадоксалном ба-лансу, на релацији од једног тоталног миноритета (Кањош, сеоска луда, или сирота Ружа – јадница, на средокраћи, од сеоске емоције до наратива у једном империјалном фор-мату), до тоталног мајоритета (дужд млетачки, или паша османски), а да читаоцу приушти рјешење загонетке који то свијет је мајорни, а који минорни, у књижевном смислу ријечи и појма;

7) једном ријечју, приповједач који не изгуби властиту поетику на оштрици ножа, између минорних и мајорних

свјетова, заслужује поштовање. Читамо га данас као борца у језику и у политичким идејама, без оклијевања.

Да не набрајам толике и бројне, разне *ујркосе* – Европа је, јуче и данас, збир свега онога што је Запад (евроатланстички, данас овај на челу са САД-ом), промислио у култури и окусио у политици – на Западу, ја не видим ништа ваневропско, све и да хоћу, а иста ова Европа, кад је дубље погледамо, кад отворимо њено и своје срце, није ништа до синтеза, амалгам, мјешавина, легура и шта све не, властитом њеном руком креираних од ренесансе до данас, оригиналних миноритета и мајоритета, који само такви, заједно, могу дефинисати европски преморени дух.

И оно што слиједи сјутра, што буде постевропски дух, биће само породица мајоритета и миноритета, у неком другом, обрнутом или необрнутом облику, али ништа друго... Збир европских и антиевропских искустава... Европски дух никад неће створити, изван своје величанствене умјетности, којој каменчић прилаже и паштровско-бечлијски приповједач и дипломата, компоноване, у минорним и мајорним тоновима наизмјенице, као киша и сунце у истом дану, као киша и мрак у истој ноћи, неће или не може, све и да хоће, створити неку своју супротност, премален је за то у савременој констелацији свјетских сила. Биће што је био и што јесте.

Постевропска стварност, гдје ће, можда, бити збрисани сукоби, па и суживот и суживотни сокови Дон Кихота и вјетрањача, Кањоша и Фурлана, једне мајорне царевине и једне минорне провинцијалне комунитације паштровске или бокељске, господину Љубиши се ни у ком случају не би допала. Мојој маленкости, евентуално, пала би на душу та постевропска помиреност, да више нема малих и великих, него да су ту неки трећи, непознати нама, са ублаженом

тежином недопадања – тако бих ја то примио и доживио – а читалац ће, данас и сјутра, можда са још ублаженијим недопадањем, примити сазнање о постевропском брисању разлика, али ће га морати, хтио-не хтио, схватити.

Волим имена Балзак и Црњански, јер ме подсећају на једну срчану одлуку европског духа у цјелини - на одлуку да измисле своју забаву, разбигригу, хумор и да јој прикладно име дају и очувају ово искрено и забавно име – роман (новела или роман, што је у њиховој оптици близу једно другом). Један енглески романијер је рекао, ако се добро сјећам, да Европа деветнаестог вијека није ништа друго до ли Балзакова измишљотина (са симпатијама је то рекао: Оскар Вајлд, мислим), и ја се тога држим као пијан плота у својим страховањима кад губим текст под ногама.

Име С. М. Љубиша – кад га угледам испод мојих цви-кера – значи, за мене, могућност да и минорни свијет буде поштован на свој начин, упркос (или захваљујући) мајорним свјетовима – јер односи минорних и мајорних свјетова наднаравно су парадоксални, или барем његов труд у смислу или бесмислу; уз то и шансу да приповједач артикулише, поетички, у датом случају и дипломатски, радост и патњу, побједу и слутњу, која, кад је издвојимо из аутоматизма посматрања, нема суштинске разлике, било да припада миноритету било мајоритету. Тежим да снажне приповједаче доживим јединствено, био то Љубиша или Балзак или Црњански, који је читавог живота писао партитуре и свирао симфонију српскохрватског језика с лакоћом, а био је заправо увјерен да пише неке текстове, иако је, признајем, моја тежња, можда, афективна, рођена у неком (овом: данас) деликатном тренутку, у овој минорно утјешној садашњости, у часу борбе, минорних и мајорних свјетова, њиних парадокса и дилувијалних бестијарија.

Постполемички закључак

Већ сам казао, надахнут кратким увидом у оскудност извора и података о Љубишину животу, или барем оскудност у односу на зрело деветнаесто стољеће и параметре, када ова оскудност зачуђује, с обзиром на то да се ниједно модерно стољеће, ваљда, осим шеснаестог, није толико обрадовало штампи и репродуктивности текста као деветнаесто – казао сам да се поједини пилари, стубићи, бечузи и везе, потенцијално драгоцјени за његову расукану биографију, могу, можда, наћи у полемичким одјецима, који се, на овај или онај начин, са писцем могу довести у везу. И сврстати све ово, треба ли додати, опет са оним можда, у прохујале везе, у паучину која спаја једне и друге, живе и мртве, на временском хоризонту и у идејној хоризонтали?

Љубишијанско доба је открило разлику између двију великих епоха, можда најкрупних по различитости међусобној у повијести европског текста – епике, с једне, и дијалошког романа, драматуршког романа, романа са дијалошким тензијама, са друге стране. Код највећег пишчевог савременика Достојевског, ова разлика није уочљива, али не стога што не постоји, већ стога што писац *Браће Карамазових* не излази из епске традиције, попут свих наших писаца деветнаестог вијека, редом свих, већ из религијске ауре, из ортодоксног православља, а у сјенци западњачке еманципације Русије, коју земља бијаше стекла након наполеоновских ратова, као неку награду неба за губитке и жртве своје.¹³²

132 Посветио сам томе, у знатној мјери, IV поглавље своје студије о Достојевском (поглавље *У земљи Великој Инквизицијора* – потпоглавља: *Стируктури филозофских акција; Свијест о смрти као жанр; Жанр садашњости; Семантички реализам Достојевској; Психо-реализам* – странице 259-297, и нека поглавља на почетку књиге, укључив странице II поглавља *Достојевски и стируктурално мишљење*), те се не каним враћати више на исти траг.

Уп. *Достојевски и Зайад*, Октоих, Подгорица, 2012.

То је разлог што његова рецепција на Западу готово и не полази од жанровских извора (мање битни у поређењу са теолошким и онтолошким визијама Достојевског), не узима их превише озбиљно. Са друге стране, свака западна рецепција било ког од словенских великих писаца, јужнословенских (Вук, Његош, Љубиша, Андрић, Црњански, Крлежа, Пекић), одмах полази од жанра. Ово све речено важи не само за књижевну, него и политичку рецепцију. Оно што је на Балкану жанр, у западњачкој рецепцији је политика.

У недостатку одговарајућег дóбног полемичког дискурса око Љубише приповједача, не рачунам инсинуације у вези са неретванском жељезницом, оптужбе за корупцију, нити касније нападе на писца након раскола у Народној странци, знатно инспирисане приватним доживљајима, у полемички дискурс који ме овдје интересује – може се бацити поглед, кратко додуше, колико да се избјегне ризик дигресије (присутан увијек када се, у недостатку директних извора и докумената скреће истраживање на споредни колосјек) у недостатку директних извора, дакле, може се дати кратак осврт на књижевно-политичку атмосферу која влада након писца, а с њим је колико толико повезана. Ове атмосфере у јужнословенском озрачју не фали, што да је иста наставак и производ претходећег доба, у ком су закувани, ако не и наслијеђени, па још више закувани, проблеми из прошлости, што да је иста наставак борбе другим средствима.

Војновић се бави политичком историјом југословенства у овим критичким годинама и негдје помиње Љубишу, негдје не. Рад је објављен четири деценије касније, у Лондону, а предговор му је написао нико други до сер Артур Еванс (1851-1941), оснивач студија егејске цивилизације у бронзано доба, настављач рада Хајнрихаа Шлимана

(1822-1890), али садржи индикативне чињенице и погледе.¹³³ Он указује на избор Љубишин у годинама јединства Народне странке и тада га већ квалификује онаквим какав ће Љубиша дипломата остати до краја.¹³⁴

La Ilustración Española y Americana, недјељник који је излазио у Мадриду, објавио је, 25. 12. 1869. илустрацију о боју аустроугарске војске и кривошијских побуњеника, а у Енглеској је 1885. године објављена позната гравира Кривошијски побуњеници. Нема сумње да је побуна у Кривошијама представљала, барем на домаћем терену, централну тачку – кризну тачку Љубишине посланичке, а самим тим и дипломатске каријере. Међутим, као што сам горе навео, све ово је објављено након Љубишине смрти, када су нови трендови у аустроугарској политици, поред осталог и као резултат раздвоја у пишевој Народној странци, узели други смјер.

133 „The federalist agitation was increasing... (...) The Diets refused to send delegates to the Reichsrat. The Czechs abstained, with the result that the imperial Parliament, instead of numbering 203 delegates, was reduced to 129. (...) New cabinet promptly dissolved the Diets (22 May, 1870).

The elections took place on 4th, 7th and 9th July. Results: 25 Slaves and 16 Autonomists. (...) The result of the elections was hailed with an outburst of joy, not only in Dalmatia itself, but throughout the Yugoslav lands. Zagreb was filled with boundless enthusiasm:

“The electoral victory of the National party in Dalmatia,” wrote the principal organ of the National party in Croatia, “is the happiest and most important event that has occurred among the people since 1848. Darkness reigns in our lands – in Croatia, in Bosnia, in Serbia, in the old Serbian Vojvodina. Now a friendly star has arisen in Dalmatia, which sheds its light upon us all, and bring us the glad assurance of a happier future.”

Уп. детаљније: Louis Vojnovitch: *Dalmatia and the Yugoslav Movement*, Oxford, 1926, 188.

134 „The first President of the Diet was appointed for the Slav Majority, Mr. Ljubiša, an Orthodox Serb, who had been an energetic champion of the National cause ever since 1867. The use of the Serbo-Croat language was at once adopted for the official record of the Diet, not exclusively, but on an equal footing with the Italian.”

Уп. детаљније: *Dalmatia and the Yugoslav Movement...*, 190.

И оптика је друга, разумије се, реминисцентна (што ће у датом случају рећи опсервација на рад оних који су прошлост, или многи од њих, барем). Предмет јесте исти, пошто су и Љубиша и Војновић, потомак најближих пишчевих сабораца, Коста Војновића (члан Народне странке) и Ђорђија-Ђура Војновића, политичара и дипломате који је који га је наслиједио на столици у Рајхсрату – прошлост – национални радници са временске границе двију епоха, људи на хоризонту прошлих времена.¹³⁵

Војновићу се не може пребацити публицистичка површност, јер је био дипломата од нерва, припадао једној

135 „These and other political trials were instigated by the governing Autonomists party as the close ally of Vienna. In order to make it possible for an exiguous Minority to maintain its power, it was necessary to conjure up the spectre of Slavism before the eyes of the ruling powers in Vienna.

But the climax of this disgraceful campaign was reached in 1869. In that year the highlanders of Bocche di Cattaro (called Krivošije) rebelled against the Austrian Government. Contrary to the promises made in 1814, not only to the inhabitants of Bocche di Cattaro and Ragusa but also the tzar Alexander I, the Austrian Government desired to introduce compulsory military service, which had become law in 1868. The Krivošije demanded (1) that the conscripts called up under the new law should be exempt from the obligation of serving outside the territory of Bocche di Cattaro; (2) that after a year in barracks they might be permitted to go abroad; (3) that they might wear the national dress instead of the Austrian military uniform.

The typically Austrian excess of zeal on the part of the political and military authorities provoked a rising, and the Austrian troops sent to quell it were repeatedly defeated in the mountains between Risan and Grahovo.

The epilog of this insurrection did not take place until 1882. When Austria-Hungary, after suppressing a second revolt, established at enormous cost a system of fortifications between Montenegro, Hercegovina and Bocche di Cattaro. In the meantime the insurrection itself was quelled, thanks to the intervention of two Dalmatian deputies, Count George Vojnović and Ljubiša, with the Archduke Rainer, Lieutenant-Governor of the Empire during Francis Joseph's visit to Egypt to attend the opening of the Suez Canal (November 17, 1869, prim. G.C.). The two deputies obtained the recall of the Governor of Dalmatia, General Wagner, a detested martinet, whose uncompromising attitude had helped to exasperate the population.”

Уп. опширније: Исто.

дипломатској па и породичној традицији, гдје нема много одступања, нити простора за импровизације, а публицистика његова, као и публицистика онога доба, дијели нас пуно стољеће од савремене публицистичке праксе и прилично хаотичне нарави, да се изразим благо, исторична је, барем, у недостатку извора на који сам, у Љубишином случају, више пута указао у овом раду. Уосталом, и савремени, мање или више публицистички извори, јер се о Љубиши на овом конкретном плану код нас писало више публицистички, а сасвим мало истраживачки, иду углавном трагом Кривошијског устанка, што је за историју и публицистику атрактивно, а за књижевно разматрање драгоцјено.¹³⁶

Не да је ово нека директна аура пишчева, није никако директна, али полемичка аура око Љубише, барем у

136 „Занимљива је и улога посланика Стефана Митрова Љубише у Далматинском сабору и Бечком парламенту. Оштро је нападао чланове Ц. К. Владе, нарочито Вагнера. Љубиша је жалио што влада није прихватила мирно посредовање књаза Николе. Црногорски суверен стално је бранио генерала Родића као човјека који је успио да постигне најбоље рјешење. Међутим, аустријски и антисловенски кругови примили су завршетак бокелског устанка са највећим негодовањем, а главна мета напада био је генерал Родић. У дугом уводнику бечког листа „Neu Freie Presse” записано је 2. јануара 1870: ријеч је о тзв. пацификацији Кривошија. Владини листови су веома резервисани у вијестима и о начину како је у том крају поново враћен државни закон. Можда зато имају и својих добрих разлога, али, по свему што нам је до сада познато, то није закон, већ права анархија и то конституисана државним актом 11. јануара 1870. Чињеница да у Кнелазу нијесу били сви устаници да изразе своју оданост већ само 300/према другима једва 150/присутних и да уопште нијесу положили оружје, већ да су извели унапријед договорену комедију, они су га само спустили на земљу и одмах га прихватили и опет опасали.

Интересантна је политика, и уопште однос књаза Николе према устаницима. Аустријска режимска штампа и дипломатски кругови нападали су књаза Николу да организује и подстиче устанак. Међутим, у списима бечког војног архива налазе се документи из којих се види да је бечка Влада одавала признање књазу на његовом лојалном држању за вријеме устанка.”

Уп. Томислав Гргуревић: *Црна Гора и Бокелски устанак*, Република, 2007, 16.

другом или трећем кругу јесте. У кружници која се временом и околностима и сама мијења, шири, или скупља, са модификацијама тона и озвучења и укуса оних који је обиљежавају својом руком.

Оно што је писац представљао – пресјек односа међу народима и етницитетима у више минорних свјетова јужнословенства, укључив можда најминорнији, а да је политички био активан: Бока Которска – постаће не мало, него много година доцније, у жару јужнословенских крвомутњи и измирби, огледало преламања разноразних опсервација, међу којима он, стари писац, ако не прије слика старог писца који је умро прије коју деценију, изгледа више као *йредмеј*, макар и не био помињан директно, већ више изокола, некако, сликовито али учинковито, неко као субјект око којег би се више актера било кадро и вољно груписати. Није он сада већ субјект, није ни објект, барем не директно ни политички, камоли књижевно – већ аура: онако како сам назвао овај свој рад (*ауре* наших старих писаца, дословце: *Наши ѿисци и њине ауре*), већ предметно је он постављен у том сазвучју имена и политичких констелација, трендова, намјера, објашњења и оправдања. Није он, додуше, пасиван ни у тој својој слици и поставци – романијер никад није пасиван у озбиљним разгледањима других, већ му се нека, наоко, рефлексна аура врти око имена и успомене.¹³⁷

137 Паштровска и љубишијанска аура не губе своју свјежину, макар у додирној линији са својом понајбољом фазом, а то је друга половина XX стољећа са својим хроничарем у центру, иако се писац именом и презименом не помиње, трвења у покушају и продужетку остају. Трагова поименице нема, али трагови у тешкој социјалној и политичкој клими остају много дуже него у блату или снијегу. Двадесетих година тога истоимена стољећа, то су пробне године државног заједништва јужнословенског, разгорела се полемика око Луке-Луја Војновића, историчара и дипломате, који је добро изблиза познавао Љубишу (из породичног угла те из успомена својих најближих на сарадњу с Љубишом, неспорно до-

Војновић је доживио дебакл – не да бих се овдје позвао на некакву тзв. небеску правду, каква у дискурзивној полемици не постоји, нити је жив ико упознао, што је занемарио гостољубље сиромашне црногорске државе (г. 1913. упутио је са Цетиња, уосталом без потребе и повода, писмо Ватрославу Јагићу да га „избави из чамотиње турског гробља”), нити да бих се позвао на било шта, осим на факте о једном, можда и логичном, финалу и скандалу. Судска парница окончана је на његову штету 1927. године, а ни деценију касније, упркос труду да ублажи консеквенце политичких окршаја, да „приведе крају своје велико француско дјело: *Histoire de Dalmatie*, да би у миру и осами подигао споменик Далмацији прије њене дефинитивне смрти”, како пише у писму Анту Трумбићу 22. рујна 1936. године, није боље прошао.

„Ја сам Вама, господине Трумбићу, само добра учинио, још од Ваших младих година. Ви врло добро знате, да сте дошли у Загреб на свеучилиште као препукли сиромаш, прсти су Вам вирили из ципела, заједно с Вашим другом Маровићем. Ви сте ми се силно смисловали и са одобрењем мог милог оца основао сам са својим друговима Булатом, Шкарицом и Нојмајером ‘друштво за помагање далматинских сиромашних ђака’...”¹³⁸

бро), а нашао се својом кривицом или некривицом, него просто-напросто сплетом звијезда на јавној сцени, у унакрсној ватри Хрвата и Срба. Оба пламичка ватре, лизала су га, сваки оштар и колоритан у бојама у којима ватра не обећава ништа добро. Милан Ђурчин (српски пјесник и есијиста, оснивач Југословенског ПЕН центра 1926) га назива „варалицом и авантуристом с приморја и Боке которске”, с позивом на М. Брејера и М. Драговића, те тврди „да су за разумијевање етнопсихолошког профила бокељских пустолова и варалица (спомиње и будванску браћу Зановиће, Стефана и Мирослава – прим ГЧ) пресудне њихове звучне, а заправо измишљене титуле”.

Уп. више: Милан Ђурчин, *Графови и кнежеви од њусијих њоља*, Нова Европа XI/7, Загреб, 1925, 227-8.

138 Види опсежније: *Фијуре њолијике...*, Загреб, 2012, 111.

За све је било доцкан... Једног покопаног дипломату (Војновић је сахрањен у Дубровнику, 1951.године), петнаестак година након смрти, симболично је покопао и оцрнио у Црној Гори, земљи која је Војновићу дала не мало, Крлежа, у свечаним околностима, на пријему Његошеве награде, 1966. године и око додјеле, не кулоарски, већ отворено злопамтећи писац, није нити након четири деценије нити након полемике у загребачкој *Књижевној републици* из 1924. године заборавио своју кивност према Лују Војновићу, према свим Војновићима...

Крлежа је, очевидно, барем према расположивим изворима, био киван не на једног од грофова Војновића и не највише на Луја, већ, по свој прилици, на брата му, драматичара Ива Војновића, барем како тврди М. Калезић у драгоцјеној студији *Црна Гора и Крлежа*, без обзира на рогобатан редосљед у наслову, јер је, ваљда, требало обрнуто (не окреће се једна земља једном писцу, већ он њојзи). „Своју нетрпељивост према Иву Војновићу као свом драмском конкуренту (многи књижевни критичари сматрају Ива зачетником психолошке драме у Хрвата!) истоварио је на његовом брату Лују, оптуживши га да је као секретар краља Николе, и касније црногорски дипломат, шпијунирао за стране силе. Биће да је, у његовој антипатији према Војновићима, знатан удио имало и Ивово ‘србовање’, који је мотив своје драме узео из српске народне поезије (*Смрт мајке Јујовића*).”¹³⁹

Четири пуне деценије након полемике (Загреб 1924 – Цетиње 1966: говорим о згодама приликом примања Његошеве награде), давне књижевне кавге у којој се млади Крлежа свом силином баца на сениорног дипломату, Дубровчанина и грофа Војновића, који је ту, на Цетињу,

139 Милосав Калезић, *Црна Гора и Крлежа*, ЦНБ, Цетиње, 1999, 258.

реформисао црногорско правосуђе и заступао Црну Гору на мировној конференцији о разграничењу у Лондону пола стољећа раније, 1912. године и даље, (а по свој прилици не волећи много ни Дубровчане, ни грофове, ни Војновиће) Крлежа је, на састанку са црногорским писцима, узвикнуо: „Ваш министар правде Лујо Војновић био је аустријски шпијун!”¹⁴⁰ Неколико страница даље аутор монографије износи документовано свједочанство: „Разговор са културним радницима на Цетињу био је необичан. Крлежа је захтијевао да се удаље политичари, а да остану само културни радници. Препознао је Драга Вучинића и захтијевао од њега да се удаљи. Саговорницима је пребацио да не познају довољно црногорску историју. ‘Ето, на примјер, не знате да је Лујо Војновић био аустријски шпијун, иако је у Црној Гори обављао врло одговорне државне послове и заузимао веома истакнуте положаје.’”¹⁴¹

И стављена је тачка на једно доба, на једну ауру, не на љубишијанску, већ на ауру једног доба, тачка дуга сто километара, чији су раздори у језгру ове црне мрље почели много раније, те би данас, деценијама касније, неко евентуално дуже удаљавање у дигресији и претјераној реминисценцији, након већ учињеног удаљавања, неко накнадно дизање стакленог звона и расипање старе прашине било овдје сувишно и старомодно.

140 Види: *Црна Гора и Крлежа*, 288.

141 Исто, 294.

ПРИНЦЕЗА ЈЕ ПОБЈЕГЛА У ДУБРОВНИК СА БУДВАНСКОМ РИЗНИЦОМ

1

Два рецентна јула граниче моју скромну службу зетским владарима Балшићима – онај лањски, кад сам љубазношћу Државног архива Хрватске у Дубровнику снимио 14 повеља, слатих њином руком Дубровчанима од 1368. до 1397. године и овај јул 2019. када сам, у чешком Хебу, на граници са Њемачком (Њемци га зову Егер) снимио дио дугометражног филма са радним насловом „Каталог Балшићи“.

Сирови филмски материјал стрпао сам у ранац и са малобројном екипом кренуо у повлачење преко Њемачке за Црну Гору. Простор између два јула испуњен је недоумицама о којима желим казати ријеч-двије даље, с намјером да радну верзију прикажемо 8. августа у Поморском музеју у Котору у оквиру изложбе „Каталог Балшићи / Film Exhibition“.

2

У чисто умјетничком смислу мене привлаче мушкарци који су искусили узлет и пад. Зато сам се одлучио за Балшу II (владао 1372–1385). Образован човјек који је принуђен да се бори са крволоцима и простацима око себе – има ли тежег терета на земљи?

За тих тринаест година власти, он је схватио све. То му је можда прошло кроз главу оног часа кад је пао покошен сабљом на Саурском пољу, на обали ријеке Војуше, но ја нисам дошао дотле.

Је ли уживао у музици? Је ли био њежан према жени и ћеркици и причао понекад са њима грчки? Је ли превидио зло у свом срцу, као сви људи, или га је прихватио не као уњкави морал и пренемагање, већ као тачку гледишта?

Зашто се он сели из Улциња на Превлаку, докле је фасциниран огледалом и проналаском наочара, како види чуда свога доба? Шта му значе љубав, пријатељство, политика, шта Млечићи, а шта Турци – то су биле моје недоумице.

3

Ко су Балшићи, размишљао сам прелазећи Дунав код Регенсбурга, и да ли би се уопште препознали у овом тешком сјају ражи и пшенице уочи скоре жетве, која у сјеверној Баварској мало касни?

Извјесно би се, мислим, препознали у њемачком или у било ком другом европском житу, у тешком сјају класа ражи који клоне под теретом своје смртоносне зрелости, као у грчком, или турском, јер су били свјетски људи свога доба и доживљавали свијет као културну цјелину, а не као етнографску раздраганост и навику.

Додуше, они нису живјели на врхунцу најглобалнијег царства, бизантског, у ком си као Левантинац или Египћанин, Селџук или Балканац, Јеврејин или црнац из Етиопије имао исте шансе као Грк или Латин усред Константинопоља, ако си лојалан и способан – (давно је тај Бизант био за Балшићима) – већ су окусили трулеж империје па су привилегију уживали само културно.

То ме је копкало и везао сам се за оно што тражи филмска прича – за човјека који узлијеће и пада.

4

На малом тлу данашње Црне Горе укрштало се у давни-ни и прадавнини десетак језика. Од тога три свјетска: грчки, латински, црквенословенски. Када се додају романски и западни језици, те народни говор словински, са својом епском и дијалекатском делтом, ту се диже мала бабилонска кула.

Филм је њежни језик привлачности и брутални језик сукоба двоје или више људи.

Ово прво је млади Балшић искусио са принцем Комнином од Валоне, ово друго са толиким противницима који му се обраћају тешким народним тоном крвомутњи и битака.

Дилема како све то помирити са домаћим и страним глумцима нестала је оног часа кад су проговорили сваки на свом језику. Овом дискурсу прија различитост и сваки филм се, ако ћемо право, одвија на више језика, барем на радном плану.

У праву је Витгенштајн, језик је пространији од свијета.

5

Принцезу Комнину Балшић тумачи чешка глумица Каролина Јегерова, која је, на моју молбу, научила неке црногорске ријечи и реченице, а Војисаву, полусестру кнежеву, о којој ме недоумице још не напуштају, млада прашка глумица, која ће се брзо прочути, Клара Марксова.

Вуку Челебићу, који игра господара Зете, рекао сам кратко и јасно: “Памет у главу, Балшићу, у овој буџетској сиротињи слаб глумац био би претешка казна за мене!”

Изабела Ариа, која представља малу принцезу Руђину Балшић у шестој, и Естер Клер, Руђину у једанаестој години живота, када јој отац каже да је стасала за удају и заручује је са српским велможом Мркшом Жарковићем, посебна су страница и украс балшићког каталога.

Док је била дјевојчетом у Зети, Руђина није ни слутила да ће, тридесет три године након смрти свог оца, добити на управу Будву и напосљетку побјећи у Дубровник са будванском ризницом (1418.г.)

6

Како су се Балшићи осјећали међу странцима на свом двору? Љекар је био Њемац, астроном, на примјер, Португез, инжењер Талијан, кувар црнац или мулат, финанц Јеврејин, соколар Угар. Јесу ли уживали на вечери за столом гдје се говори више језика, у постељи са женом која долази из другог говора?

То, међутим, у филму већ није дилема, него нешто нормално, дискурс.

Жанрови романа и филма демонстрирају пуну снагу баш ту, у пуноћи, у свјетскости, у космополитском пориву ка цјелини и зато волим да их посматрам као стубове на којима почива модерна култура (Балшиће видим као стубове државне свијести).

7

Зашто сам спојио неспојиво, дубровачке повеће Балшићима и балшићке Дубровчанима из 14. стољећа са филмом и како сам, уопште, од тога сковао нешто тако брутално као што је филмска прича? Другим ријечима, како умијесити погачу од шачице ражи?

Од постомодерниста, тачније међу њима, научио сам да спајам неспојиво. Узбуђују ме опасне везе (израз посуђујем од Милоша Формана, а он га је посудио од француског писца из наполеоновске епохе именом Клодерло де Лакло) у књижевности, филму и животу.

Фамилијаризујем супротности до крајњих граница, до пуцања. Тако и сањам о тешкој зрелости цјелине која се

дуго опире уобличењу и мучи ме, као што Војисава, кнежева полусестра мучи честитог Балшића са скандалима невјерства у филму.

8

Од аутопута Линц–Беч, у Доњој Аустрији, крај Дунава, одваја се цеста за манастир који већ дуго желим да обиђем. Један је од најчувенијих на свијету: Мелк.

Бенедиктинска књижница била му је већ славна у 14. вијеку и Балшић је за Мелк могао знати преко неког од страних учењака на у свом двору у Зети. Шире популарним учинио га је млади монах који се управо по њему казује, Адсон од Мелка, у филму “Име руже” по истоименом роману Умберта Ека (младића игра Кристијан Слејтер).

Ни овога пута ми се неће посрећити. Небо у планинама над Мелком се мрачи и креће олуја... Господо Балшићи, потегните своје везе на небу, које сте, засигурно, стекли као узорни хришћани свога доба!

9

Од осморице Балшића: Балше I, Страцимира, Ђурђа I, Ђурђа II, Балше III, Иваниша и Гојка (умрли млади прије 1403. године), Балша II ми је најближи, а да поштено не бих могао образложити зашто, ако не зато што га не посма-трам с тачке гледишта зла и добра, већ с тачке гледишта њежности и судбине.

Упркос свему, не могу завршити овај филм док не видим његову десницу на бојном пољу како расијеца противника напола.

10

Комнина: “Шта те мучи, господару?”

Балша: “Турци.”

“Шта још?”

“Зрцало.”

“Шта више?”

“Више Турци. Морам озбиљно процијенити њихову снагу.”

Историја каже да је кнез потцијенио снагу противника.

Аутор овог филма мисли другачије. Он сматра да је Балшић само испунио своју судбину. У зрцалу историје. Као звијезда.

11

Какве су биле жене Балшића?

Филм поставља питања ове врсте тако да су разумљива свима нама, кроз напетост, тајну, изненађење, за разлику од филозофије која запиткује то исто, али на начин разумљив углавном школованим људима.

12

Изгледа парадоксално, али четрнаести вијек код нас у родном свјетлу покрива једна жена снагом своје сјенке: Јелена Лена Балшић. Сви знају ко је она и претјерано објашњење било би агресивно. Пишем драме и сценарија толике године. Нисам навикао да ћутим ни о свом ни о животу других, али жену налик Јелени Балшић тешко бих нашао у европском, камоли нашем окружју, толико је она јака.

Госпођа Лена се удала за Ђурђа II Страцимировића, годину након смрти Балше II, родила насљедника, Балшу III, водила дипломатске негоцијације, преговарала је са Млечићима у Венецији 1409. године, и оставила знатан књижевни траг у преписци са својим исповједником, Никоном Јерусалимцем, али ко су друге жене Балшића, каква

је женска аура ових храбрих мушкараца који су више времена провели на бојном пољу него у постељи са женом?

13

Балшину судбину прате двије жене, супруга Комнина и ћерка Руђина и обје су владале након кнежеве смрти (добиле *ius civili* Дубровачке републике 1397. године). Комнина је водила политику и ратове кратко након смрти Балше II, а ћерка дуже, након смрти мужа Мркше Жарковића, од 1413. до 1417. године, када је свој град Валону продала Млечићима за 10.000 дуката.

Да ли је жена након епохе Балшића на овом простору прошла горе и теже, мјерено аршинима свога доба, у односу на технолошку и културну ситуацију петровићевске епохе, на примјер, или новог вијека, с мање правомоћи него за вријеме зетских господара? Није искључено ни то чудо.

У овој констелацији ни 20. вијек не обећава претјерано много, кад је жена присиљена на тешки рад, идеолошки и патријархални терор, на концлогоре, на запећак у политици како породице тако друштва. Или утисак вара?

14

“Да ли је репресија сексуалности уистину историјска евиденција?” – пита се Мишел Фуко у својој *Историји сексуалности*. “Да ли је то само нацрт или, пак, реализација режима потискивања сексуалности од 17. вијека? (...) Да ли су забрана, цензура и оспоравање заиста општи облици вршења моћи у свим друштвима и неспорно у нашем? (...) Да ли је овај критички дискурс, који се окретао репресији, усмјерен против ње да би препријечио пут механизму моћи – која је досад функционисала без отпора – или је

саставни дио исте историјске мреже?” (види *Histoire de la sexualité*, Gallimard, Paris, 1984, 17).

15

Да, Балшићи су један од стубова савремене црногорске државе. Колико уопште знамо о њима?

Не превише. Ту лежи највећа недоумица.

Наша историографија не нуди богзна шта од времена југословенског знања, прежваканог, да се не лажемо, у инвалидском шепесању за савременим знањем. Научник, који би евентуално продро у дух црногорских династија, мора знати барем један од класичних, грчки или латински, и барем два од западних језика.

Како је изгледао свакодневни живот Балшића и Црнојевића, шта су сијали, а шта жњели, шта јели и пили, како су видали ране душе и тијела, како су вољели, а како се крвмугили? Шта су им значили жена, вјера, ријеч, ђаво, гријех, умјетност, слава, шта небеса, а шта гробница?

У европској историографији има доста тога о земљи куда су Балшићи јахали и пловили, али поље треба прећи.

16

Упркос игноранцији, овдје се толики све нешто бусају песницом у прса и уста су им пуна Балшића као овсене каше.

“Оооо, да!” – што би рекао владар Зете у разговору са својим млетачким савјетником (*Consigliere*) у филму.

О ДИОНИСИЈУ МИКОВИЋУ

Раних осамдесетих приуштио сам себи такву забаву, пуну задовољства и поуке, какву никад више у животу нећу имати, нажалост, а то је да проникнем у умјетност говора црногорских и српско-хрватских пјесника слушањем. Они су говорили снажно и љубазно, а ја сам осјећао да ће ми тај говор помоћи да упознам и друге, непјесничке говоре свијета.

Њихов југословенски дискурс, љубазан кад је милозвучан и кад је горак, прелио је и превазишао границе Титовог режима, и зато сам га волио, дочим други говори унутар тог режима нису претјерано гријали моје срце. Не да сам волио југословенство режима – волио сам југословенство дискурса!

Оскара Давича и Славка Михалића сам видео изблиза на Струшким вечерима поезије 1978. године, Радована Павловског и Цирила Злобеца мало касније, негдје у Словенији, Тамила Сијарића на књижевној вечери посвећеној Милу Бошковићу у Требаљеву, селу код Колашина, у некој амбулини Дома културе испуњеној пријатном влагом зимског кромпира.

Александра Тишму сам упознао у његовој јеврејској бази, код Католичке порте у Новом Саду, гдје је он, како ми је касније причао Воја Деспотов, на једној цигли, кредом, заказивао тајне састанке с неком снашом са Рибље пијаце, у сусједству, а циглу обрисану враћао у зид, након састанка, сваки пут изнова, да се Власи не досјете; Томаша Шаламуна за шанком хотела *Боем* у Карловцима; Предрагу

Матвејевићу ме је представио стари друг Синан Гуџевић, у неком спомен-дому у Јајцу, гдје су висиле фотографије Јосипа Видмара, Тита, Моше Пијаде, Едварда Коцбека...

Једини, ваљда, од изузетних витезова тог многојезичког говора, којег нисам очима видио, већ му дашак додирнуо само читањем и снијевањем, био је Едвард Коцбек. Онда сам пошао у Праг, који ми је на дуже вријеме заковао ковчег југословенског говора и отворио нови, додуше шири, али сада већ без оне тоpline која језику улива снагу да претраје режиме и стварност.

Зашто дозивам у сјећање говор југословенских пјесника, кад намјеравам да кажем ријеч-двије на сасвим другу тему, о Дионосију Миковићу (1861-1942), богослову и писцу, етнографу, црквеном дипломати, приповједачу и уреднику которског илустрованог календара *Бока*?

Зато, кад мало боље размислим, што течни пјеснички говор једног покољења, какво је модерно југословенско, отвара многа врата, па и врата својих претеча. Југословенски говор ушао је, на та иста врата, са свим својим дивним националним полифонијама, као у врт са стазама које се рачвају, што каже аргентински књижевник Н. Л. Борхес у својој истоименој приповиједи (*El jardín de senderos que se bifurcan*), објављеној први пут у једној ревији за криминалистичку фикцију 1948. године, ту негдје кад се југословенска јека разгорела кроз једну бакљу.

Дионисије Миковић је рођен 1861. године у Паштровићима, а са својих двадесет, охрабрен одличном оцјеном богослова и књижевника Герасима Петрановића, први пут се огласио јавним радом, који ће трајати шест деценија, чак и у годинама тамновања, након Првог свјетског рата и, најзад, прогона од италијанског окупатора под старе дане, до смрти 1942. године.

Сарађивао је у часописима на југословенском јавном простору (*Словинац*, *Глас истине*, *Јавор*, *Глас Црнојорца*, *Луча*, *Српски лист*, *Просвјета*, *Босанско-херцеговачки источник*, *Дубровник*, *Босанска вила*) са прилозима у широком жанровском луку, од поезије, историографије и публицистике, до прозе и радова дипломатско-канонског карактера. “Силан дуг дугујем роду и цркви, па макар да допринесем и ја бар камичак...”

“Износити пред очи и понос свијета, каже даље Дионисије, живот и рад покојнијех чланова мукотрпног рода нашег, који су се из родољубивијех тежња цијелога свога вијека на земљи живо старали, да по сили својој што привриједе у опће човјечанству, особито роду своме...”

Ниједан дискурс не почиње сам од себе, нити пише ни говори сам себе, већ је изговорен раније, у почетном неком, дојеначком облику, па ни југословенски просвјетни говор, у више свфојих фаза, нема дискурзивну пуноћу догод се не сагледа у контексту свих јужнословенски оријентисаних говора, од раних Бокеља до данас, малтене пола миленија.

Сваки од њих је у свом времену, како каже Дионисије, “много туге и чемера у грудима осушио”, те се каснија покољења, моде и укуси, односно њихова интелектуална пристојност, признајмо поштено, може цијенити и по односу према цјелини добронамјерних јужнословенских говора кроз вјекове, или, барем, оних говора који су, скупа са својим националним жаром, јужнословенски плам искрено и без комплекса носили.

У категоријама деветнаестог стољећа, југословенство је, на неки начин већ европство, а на неки начин и више – свјетскост, свјетство. Приморци, ови наши и други приморци, носе то своје свјетство – да ли сам нашао праву ријеч? – срчаније од других, не зато што би они сами били бољи или гори, већ стога што имају море.

Погледајмо ране Бокеље: Пасквалића (1500-1551), једног од безброј Шекспирових узора, Доминика Бућу, хуманисту који је докторирао у Напуљу (1515) и позне, Трипа Кокољу и Вицка Змајевића, на примјер. Људе који имају море другачији су у хуманистичком омјеру, од других људи, њихову свјетскост видиш одмах, у гесту, ношњи, храни, у љубавној постељи, у дискрецији, једном ријечју у људском језику. И југословенство је за мене било другачије, да се вратим на опсервацију с почетка текста, не у режиму, већ у свом заразно поштену пјесничком говору, најпоштенијем, можда, од свих говора те земље, уз рударски и сељачки.

Дионисије Миковић био је уредник илустрованог календара *Бока*, 1909-1914, у Котору, гдје је по избијању рата осуђен на пет година затвора. Главне студије и дјела његова су сљедеће: *Иларион Ројановић* (Нови Сад, 1891); *Чудеса њресветие Бојородице I-III* (Сарајево – С. Митровица – 1894-1931); *Српско њравославно бококоњорско владичанство* (Дубровник, 1907); *Одабране њјесме* (Никшић, 1930); *Жаловјјка бокељској њуслара* (Рисан, 1935) и др.

Његов рад се, даље, може разумјети као навјешћење неких раних замисли, условно казано у области манускриптологије, или, барем, спада међу првима који су гајили свијест о значају црквенословенских манускрипта на тлу данашње Црне Горе. (Манускриптологија, тј. историја књижевности проматрана у свјетлу ручно писаних дјела и докумената, или кодикологија – лат. *codex*, књига, грчки *λογία*, учење, иако релативно нов научни огранак, данас се предаје на већини старих и великих европских универзитета, у културама чија прошлост почива на манускриптим, попут наше, али које су тога свјесне, дочим у нас ни представе о томе нема).

Сакупљао је и објављивао стара документа, сачувао свадбарске обичаје свога краја под насловом *Пашићровска свадба*, отргао од заборава бокељске говорне жанрове

(*Ђевојка бор садила*), инволвирао у ову синкретичку акцију публику јужнословенских часописа и, најзад, написао пажње вриједне кораке на пољу хагиографије, посебно у раду *Миѿройолиѿ црноѿорски Висарион Љубиша* (штампа А. Пајевића, Н. Сад, 1886).

Тешко је данас продријети у говор Дионисијев. – Стари јужнословенски дискурси су уморни, неки су заборављени, неки неглектирани, ове је покрила тама, они су пали под лишће и хум туђих говора, неки су обојени доктринарно преко сваке мјере, попут овог о ком је ријеч, неки избрисани, неки овдје-ондје подривени, чак и љубазни говор југословенских пјесника - (нека читалац ништа не диже обрве!) – нису имали срећу на дуге стазе, погорели су, али, опет, имају запретаног жара и служе ономе ко зна да слуша.

Хагиографски рад о свом земљаку, стрицу писца Стефана Митрова Љубише, носи искру запретаног јужнословенског говора. Митрополит Висарион Љубиша, игуман цетињског манастира, професор Цетињске богословије, главни сарадник Валтазара Богишића на кодификацији обичајног права, штабни свештеник у црногорско-турском рату 1876-78, предсједник Црвеног крста у нас и, најзад, први министар просвјете Црне Горе, висока је адреса нашег деветнаестог стољећа, у дипломатији, култури и вјерској књижевности. Но, тек из Дионисијевог пера животопис је свој на папиру, достојан, Висарион добио.

И језик народа Дионисије ту спомиње, у дискурзивном, не у филолошким тону (уосталом, тако и започињем, настојим да исциједим најбоље из њега, а склоним оно доктринарно, зато акцептирам језик): “А то и јесте, колико се мени чини, снага, која продире у срце нашега народа, који и шњијевати оправдано може о својој срећи и бољој

будућности дотле, док се уз обичаје и остале њему својствене врлине чистотом језика поноси и одликује”.

И допуњава то лијепим стиховима Николе Петровића, ком су и митрополит Љубиша и писац Љубиша искрени дипломатски сарадници и поузани савезници били, истргнутим из *Балканске царице* на оном мјесту гдје се води ријеч о вези, односу и спони интелекта и хљеба:

*Сухојна храна хлеб би сам био/
Кад ја са духовним не би смочио...*

Искрени Дионисијев језик (“Витешки народ Црногорски, поносна ђеца гордога Ловћена”), уз изненадну успомену на говор пјесника, које имадох част упознати, југославизован, као што се југославизује камен или море, уљепшао је моју прашку божићну доколицу ових дана, као што гудачки квартет у е-молу (*Из мој живојџа*) уљепшава опус Бедржиха Сметане.

ИНТЕРЕСОВАЊА И ЗАВИЧАЈ – О МИРОСЛАВУ ЛУКЕТИЋУ

Рад стваралаца каталошког профила и вокације, сабирача, оних који ствари посматрају међу стварима и око других ствари, проматрача времена и простора са посебне тачке мотришта, из угла синтезе, посебно је културно прегалаштво. Далеко од сензационалних тензија, по страни од површног вредновања и нагонског доживљаја традиције, они дјелају упорно и стрпљиво са свијешћу да су дио оних дугопамтних и спорих процеса у којима налазе инспирацију за своје прегалаштво и предмет свог рада.

Кад се ова особина претвори у посебност, у издвојеност, онда она постаје факат *sui generis* у области о којој је ријеч – у области прегледности онога што је било и што јесте – у фактографији. Уосталом, таква је наша потреба и код доживљаја простора, времена, метеријалног свијета нама блиског или, пак, оног који нам никада неће постати близак из неког разлога, посебна у односу на завичај, неповљива другдје. Тражимо у свом односу према традицији, односно „на свом путу у традицију“, оно што представља, или, барем, има тенденцију да представља посебност.

У случају приморског свијета нашег, који није тако мали као што се на први поглед чини, у катастарском погледу се одиста чини свега стотинак километара, један дрворед у прашуми Амазона, толико то минорно изгледа катастарским очима гледано, у случају тог малог/великог

приморског свијета нашег, све је творено од посебности па и његови каталошки сабирачи, фактографи.

Бока Которска је посебна, па и њени каталошки сабирачи су посебни, да не идемо даље већ од оних из прошлог вијека: дон Срећко Вуловић, бискуп Павао Буторац, дон Нико Луковић, Милош Милошевић и толики други. И Паштровићи су посебни, опет се не мора ићи даље, довољна је пост-љубишијанска аура, почев од савременика и рођака његовог Висариона Љубише: Дионисије Миковић, Никола Вучковић, Будванин и преводилац средњовјековног Будванског статута, и толики други, али ја желим овим поводом да кажем ријеч о хронолошки последњем фактографу у том низу, о нашем савременику Мирославу Лукетићу.

Каталог је, према Речнику српско-хрватског језика, попис заправо, списак предмета, рукописа, књига, слика и сл. састављен по становитом реду; каталогизовати значи уносити, уписивати у каталог књиге, слике, предмете; каталошки је онај који се односи на каталог – и ова ријеч се може пермутирати дуго, зашто, зато што је повезана са оном врстом предмета (не само у материјалном већ и духовном погледу) који су за један каталог битни у смјеру у ком је и он сам битан за културу: то је смјер евиденције, каталогизације, каталогичности, синтезе, фактографије.

Каталог се односи на културну традицију и сама ријеч, разумије се, потиче из старогрчког, у ком је она била једна од најпотребнијих и најнеопходнијих ријечи (κατάλογος). Каталог је, у ствари, све битно и он, као да тражи, посматрача дугих процеса и културно-историјских процесја, као да иште нагледано око и наслушано ухо које хвата нијансе. Архивистика, библиографија, историја, критика, поблицистика, којима се др Лукетић бави, дисциплине су неодвојиве од каталошког разумијевања традиције и савремености, од разумијевања све до вредносног посматрања.

Традиција ради за једног писца, за све писце, за све умјетнике, опште је позната ствар: сви су умјетници каталогографи одређених идеја и свог поријекла у простору и времену (хронотоп), сви они вуку из ње своју жицу. Но, овдје се треба задржати на раду оних који њу уређују на систематичан и прегледан начин са циљем припреме и прегледности, једном ријечју, са циљем заштите и формирања неког заштитног омотача око традиције, поготово око рањиве локалне традиције.

Лукетић даје сам најбољи увод у свој каталогски однос према традицији Паштровића, говорећи о нечем наизглед другом, метафорично, преносно, мостовно – сви ми волимо ријеч мост у погледу на своју и друге традиције – када говори о својој *баштини*, у Будви, у огради око своје куће, што је само друго име за предмет каталогизације нематеријалних стања и ствари.

„Свијет моје баштине је разнолик и богат“, каже он, „за-саде у башти сам својом руком посадио, узгајао и сада са радошћу убирам плодове. Само три воћке су старе колико и ја: нешпола, шипак и једна неранца (пола дивља, пола питома). У башти има десет мандарина (пет руских сорти отпорних на мраз); десет неранци (углавном ‘вашингтонке’), и један лимун. Агруме сам набавио из расадника код Метковића и стари су двадесет година; рађају добро; редовно их гнојим, окопавам и режем. Имам три смокве – двије зимнице и једну сушелицу; једну дуњу, једну јапанску јабуку, велико стабло зинзуле, два шипка и три коријена маслина. У приземљу и на спрату тараце су покрвене кивијем и лозом. Два коријена кивија, стара двадесет година, сваке године роде преко педесет килограма воћа, а четири коријена лозе, која се не прска, редовно роде преко сто килограма слатког стоног бијелог грожђа. У гајењу воћака придржавам се девизе ‘дај – да ти дам.’“ – Шта се може рећи за писменост и књижевност,

историју и археографију од овога боље и прецизније – ништа. Традиција је као ботаника, пуна, разноврсна и у стално упитној динамици са двосмјерним кретањем, што посвећеници каталога најбоље знају.

Лукетић је вишезанација, једноставно речено, посвећен повијести, архивистици, књижевној историји, издавачкој историји, библиографији, траговима у културном значењу те ријечи, слојевима, палимпсесту Паштровића, Црне Горе и шире, докле досеже интересовање, поглавито ако је исто везано за црногорски и југословенски простор. Комбиновање ових разноврсних, изнутра богатијих дисциплина него споља (посебно за архивистику нам се чини некад да је монотона, но то је само спољашњи изглед) са позадином ауторова живота, поријекла, пута, традиције у ужем смислу даје вјерну слику каталошку у цјелини – природни приказ завичаја и интересовања.

Завичај и интересовања? Тек пошто сам лично упознао др Лукетића, историописца, историчара, историографа, архивисту, библиотекара, публицисту, биографа, негдје осамдесетих и завирио детаљније у његов рад нешто касније деведесетих, оно што ми је привукло пажњу, памтим без остатка, могао бих данас формулисати са ове двије ријечи и њиховом природном динамиком – цјеложивотним културним радом. Када бих, пак, морао одабрати полазну тачку, међу више примамљивих завичајно-стваралачких тачака, одабрао бих ону човјекољубну и хуманистичку – тачку човјека именом и презименом, човјека лицем и судбином, тачку којој је рад посвећен, а ствари се са ове тачке посматрају најупорније и најдуже.

Размотрив црногорску и југословенску периодику од друге половине прошлог стољећа, у контексту о ком је овдје ријеч, а све везано за Будву, Паштровиће и црногорско--бокељски периодички и архивски идиом у нешто ширем

смислу, те, најзад, размотрив ауторово тротомно дјело у селективном опусу (*Зайиси и ѿричања*, Будва, 2017; *Кулѿурна башиѿина I-II*, ЈУ Народна библиотека Будве, Паштровски алманах, Штампар Макарије, 2019) читалац ће наћи да је ту недвосмислена биографска, историографска, фактографска посвећеност са истраживачком тенденцијом у односу на интересовања и завичај.

Код ових истраживача интересовање прерасте у завичај, завичај у интересовање и њихов рад је препознатљив по пориву да се буде *завичајно цјеловиѿ*, у том свом подухвату, страсти, обавези, опсесији да се буде, ако је могуће казати без ризика општости, завичајно универзалан, завичајно заинтересован за универзалну судбину човјека. Ствараоци ове врсте нису до краја стваралачки препознатљиви у културном животу док не заокуже кружницу, ако им то пође за руком, уопште, ако досегну милост заокружења.

И још нешто мање видљиво, а више индикативно и значајно: у њиховом ибору из дјела, какав је случај са поменутиим будванским издањима, не види се до краја све што су стварали нити се види редосљед корака и стваралаштво у времену, зато што се обично губи из вида оно што је расуто у самом времену настанка (*in statu nascendi*) а битно је, најбитније, јер је завичај и завичајност вријеме. Завичај тече, као и вријеме, те и Будва у периодици овог свог хроничара тече као ријека, не низводно, већ равно, с прегледношћу за читача и пратиоца овога тока. Лукетић је, враћам се тротомном избору из шездесетогодишњег рада, започео своју причу кроз опсежни корпус *Зайиси и ѿричања*, везану за живот и пут, а наставио са двотомним избором *Кулѿурна башиѿина*, што је прича о другима, о другости, другоме, кроз друго и кроз биографски материјално. Кроз опипљиву завичајност.

Биографика, животографика, фактографика животâ и процесâ основна је вокација овог аутора. Овим се увјерењем

моја пажња враћа на полазну, хуманистичку тачку, највишу код овог аутора, рекао бих и код других аутора ове врсте, препознатљивих не само у 20. стољећу, задојених старинским назорима о истинитости и части у највишем смислу, о поштењу без којег се не може поносно проћи кроз живот, на тачку човјека именом и презименом, човјека лицем и судбином, тачку којој је рад посвећен, да се вратим и дословце на пријашњи утисак.

Почев од човјека са свјетским лицем и свјетском судбином, од славног Паштровића који учествује у свјетској историји, Стефана Штиљановића, писац није изоставио никоји камен завичајни, ако је кап крви на њ канула икада, да тим путем не продре у своју баштину „са три смокве – двије зимнице и једну сушелицу; једну дуњу, једну јапанску јабуку, велико стабло зинзуле, два шипка и три коријена маслина“. Штиљановић је, да се разумијемо, љубишијанска традиција која с лакоћом третира свјетска питања, искрено, поштено и домољубно и ни по чему их не разликује у третману од других питања, минорних, мајорних, јер их разматра без комплекса из дубоке баштине, те ову тематику и писац есеја *Стефан Штиљановић* (избор *Културна баштина I*, стр. 47-52, са одзивом према значајном раду С. Милеуснића *Стефан Штиљановић, райник и светица* и, дакако, према Љубишиној *Скочићевојци*) узима како доликује, из пуних уста, што каже народ кад говори о нечему гдје се има шта рећи и зна како рећи.

Каталогизовано искуство прошлости Лукетић је пратио биографски и хагиографски у случају свих знаменитих ратних и политичких првака, свештеника, теолога и писца, наутичара, штампара и занатлија, ребела у немирним временима, културних радника у миру на медитеранском кршу и води – од најстаријих времена. Без сензитивног односа према међународним културним и политичким питањима, а то су у будванском и паштровском случају она

која се тичу турске и млетачке сфере, потом руске, углавном, и доцније аустроугарске, не би се могао изградити становит и суставан корпус приморски у свим правцима, војном, политичком, културном, вјерском. И када говори о кули Бошковића у Паштровићима (коју, с правом, изгледа, не може а да не веже, барем по предању и легенди, за славног Руђера Бошковића), аутор говори о Бошковићима, кад говори о камену и мору, говори о човјеку.

Замиљиво је, или се мени занимљивим чини, да С. М. Љубиша, приповједач изврсне умјетничке и реторичке снаге и политичар знатан, који је учествовао у главним политичким токовима једне империје, нема правог наследника у својој Будви ни у прози ни у политици, а у историографији, архивистици, у повјесници паштровској са својим хередитаријем и насљедством он пролази боље и срећније (Дионисије Миковић, Висарион Љубиша, Митрофан Бан и др.). Завичај је земља која ужива у мјерењу харизме своје дјеце и као да ужива у постављању неких својих аршина.

Можда ово запажање има свој коријен у прегледу шта је прошло стољеће дало локалној и националној, шта шиροј историописној и библиографској, архивској и публицистичкој мисли – но све и да јесте, или да није тако, Љубиша, одиста, наративног, дијалогског наследника нема у свом крају, а ових других, метанаративних наследника има, или барем традиција њина је постојана. Ово се исто поводом Штиљановића, у духу ствари и очувања завјетне ауре предака и поводом других истакнутих земљака (именом и презименом, лицем и судбином), може тврдити без зазора – дух и поетички сустав постоје. Зато се с правом чини – док не ишчиташ најбоље локалне хроничаре, не можеш без резерве и отклона говорити о некој локалној традицији, било којој, паришкој, њујоршкој или паштровској, јер све на свијету има своју *ѿрву ѿозваносѿ*, а то је завичај.

Вјеран изворно и дисциплинарно свим областима у којима се огледао и пројектовао своја интересовања, Лукетић је, гледано из угла симбиозе ужих стручних дисциплина, постигао завидан степен хемијског једињења архивистике, историје, анала и хроника, биографике, географије, политике, статистике, библиографике, публицистике, критике и других, додатних или тзв. помоћних наука, како се то раније називало у случајевима сједињења интереса и тематике. Проширујући поље интересовања, он шири поље дејства и свој домаћи *genius locci* обрађује дисциплинарно у више праваца и прилази му с друге стране, из више углова, уносећи другачија искуства.

Сустав његових интересовања је посебна прича, драгоцен прилог који његови радови садрже, почев од раног и позног средњовјековља (присуство Балшића и Црнојевића на приморју, историографија Грбља и осталих комуна приморских, историјат главних манастира на приморју, повијест штампарства на нашим просторима, са приморским акцентом на овој, за црногорску културу, кључној дјелатности (*Штaмпaр Стeфaн Пaшћрoвић*, најзначајинији овога рад: *Зборник за љућинике из 1597*), преко ренесансних тема, нешто рјеђих, до главне Лукетићеве осе интересовања и проучавања: деветнаестог и двадесетог вијека и Будве, односно Паштровића и Боке Которске у тој временској зони.

Праћење културних трендова у славистичком свијету, те одјечи код нас, једно су од поглавља којима се овај аутор надахњује, на бази „словенске узајамности“, како сам каже (*Ојера „Црнојорци“ у Прају, „Јована“ у Осјрави*, види подробније *Културна баштина II*, Будва 2019) и на трагу оних таласа који су Црну Гору инаугурисали у европској штампи друге половине 19. вијека у Чешкој, Русији и другим земљама, чини окосницу Лукетићевих интересовања у области

историје културе, међународних веза, дипломатије, историографије итд.

Треба истаћи посебно заслуге у области бохемистике, тако ријетке код нас, и однос овог истраживача према чешкој традицији, у којој се стара Црна Гора добро огледа (штампа, фоторафија, ботаника, сликарство, музика, периодика, чак и стари филм у својим пионирским данима) још од времена када је чешка политичка и културна мисао отворила своја врата и врата европска, кад је квака била при руци, за мали народ без излаза захваћен огњем турских ратова у другој половини деветнаестог стољећа.

Радови у области оперске и, уопште, сценске периодике у европским пријестоницама са тематиком црногорског и приморског крша и мора спадају у драгуље завичајне повјеснице, односно одјека духовне другости и културног другдје. Библиографија Црне Горе на чешком и руском без Лукетићева доприноса не би била тако богата и акуратна, нити бисмо, без његова истраживачког рада, поред заслужних прегалаца, као што су Видак Рајковић, Душан Мартиновић, Марија Аџић, Радослав Ротковић, Милош Милошевић, Јовица Мартиновић, Петар Кривокапић, Љиљана Ђорђевић и други, могли ући у затурене повијесне меандре, заборављене домашаје скромне, но срчане, културне радње у временима старијим, кад је и напор већ значаио домашај и новијим, кад напор обезбјеђује континуитет да се ново инаутурише, а старо не затури и не заборави.

Без ревносних хроничара и посматрача, попут др Луке-тића, остала би празна многа поглавља из политичке и културне историје краја, значајна и утицајна више него што се у било ком времену може процијенити, из простог разлога, а то је разлог, што ниједно вријеме не зна своју будућност, нити зна које ће ова (будућа) времена интересе демонстрирати, нити које приоритете означити. Зато је важна одлука

хроничара и повјесничара, библиографа и биљежника духа и времена, чему дати приоритет, за шта се везати, којим путем кренути ка освјетљењу приморског простора и његових дугопамтних, промјенљивих времена. Без стрпљивог увида у изворну архивску грађу и рада ове врсте, не би се тако акрибично сложила историја паштровских манастира од прадавна, нити везе цркве, међуцрквене и међународне.

Страст и завичајна снага којом истраживачи домаћи, поменуо сам неке Лукетићеве претходнике, а изостављених има више, укључив анонимне и полуанонимне сакупљаче из епских времена паштровских: да ништа друго не знамо, знамо да је тако по Вуковим прилозима из паштровске стиховане и прозне традиције, покретачка су снага која материју освјетљава из најфинијег, можда и најистинитијег, што ће рећи фамилијарног угла. Треба сваки допринос оцијенити, посебно онај који носи снажну коњукуру са темом и простором о којем је ријеч.

Један од тих праваца за оцјену је и онај у ком овај аутор посматра приморску земљу у очима периодике, односно у освртима људи различитих занимања и профила кроз разна времена и у разним околностима, очима које траже заједничку оптику, законитост у хаосу, ред у историјским процесима, равномјерност у личним прегнућима, једном ријечју човјека и друштво у свом времену. Периодика у временима која њега занимају највише, што ће рећи поткрај деветнаестог вијека и прошли вијек читав, у нашој култури заузима посебно мјесто због функције писане ријечи, основног извора сазнања и еманципације и драгоцјен је сваки преглед њен, сваки синтетички приступ главним токовима и интересовањима периодичних публикација које се односе на школство, здравство, спорт, етнографију, занатство, економију и трговину, на живот који треба записати на папиру, похранити у колективном памћењу, каталогизовати у времену.

Штампа, помало заборављена ријеч данас, потиснута електронским средствима комуникације, можда је главна ријеч око које би се Лукетићево истраживачко стваралаштво и каталожко научничко стрпљење сабрало, најкраћим стазама до свог центра, родне земље приморске и њене повјеснице. Љубав генерација и генерација према штампи, која је природни изданак вуковске језичке и научне традиције била дуго, и остала понегдје до данас, избија и са његових страница о чему год оне приповједале и свједочиле са свим својим патосом и хуманом одговорношћу према ријечи својој и ријечи других. Имати нерв и слух за толике дисциплине: мемоаристику, критику, археологију знања, епистемологију, публицистику, периодику, чини се да није могуће без страсти према штампи и култу штампе.

Електронски начин рада који испуњава нашу свакодневицу, дјелује, на први поглед, као да се одвија изван штампе у класичном смислу, но тај утисак вара. Одвијати се изван штампе је нонсенс, зато што је штампа, заправо, књига, а књига стари медиј, у манускриптском смислу стар хиљадама, у штампаном стотинама и стотинама година. Томе у прилог иде и чињеница да се аутор данас, након шест деценија научног и публицистичког стваралаштва, служи дигиталном културом и дигитални формат осјећа као свој, што се може коментарисати само – свака му част. Овакве утиске о културној свједоџби, коју не напушта култ штампе, о издавачком и фактографском подухвату, и још многе друге буди код читаоца избор из Лукетићевог научног и историографског, мемоарског и публицистичког, књижевног, архивског и другог фактографског рада под насловом *Зайиси и ѿричања* (ЈУ Народна библиотека Будве, Будва, 2017) и *Кулѿурна башѿина I-II*, са срећеним и стрпљивим приређивачким прилазом и трудом Гордане Љубановић.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-736-21-7
COBISS.CG-ID 39376656
